

מצב העם היהודי

הערכה שנתית

2020

תש"פ

העם היהודי בעת משבר עולמי

השלכות, דילמות והמלצות

המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ)

The Jewish People Policy Institute (Established by the Jewish Agency for Israel) Ltd. (CC)

המכון למדיניות העם היהודי: שותפים וחבר הנאמנים, מועצת מנהלים ומועצה מקצועית מנחה

יושבי ראש סטוארט אייזנשטאט | דניס רוס

נשיא ומנכ"ל מייסד אבינועם בר-יוסף
מנהלת פרוייקטים איטה אלקלעי

מועצת המנהלים

אריק גולדשטיין
שיבי גרינפלד
סטיב הופמן
דן הלפרין
מארק יוטאי
גלן לואי
סלי מרידור
מרים נאור
סטיבן נסטיר
אריק פינגרהוט
וונדי פישר
דורון שורר

שותפים וחברי חבר הנאמנים

רוברט אימרמן
סנדי בקלור
איימי ברסמן
ראלף גרסון
יצחק הרצוג
מארק וילף
ג'יימס טיש
מארק יוטאי
בת' לאונרד
גלן לואי
דיויד מור
אילת נחמיאס-ורבין
סטיב נסטיר
מייק וסופיה סגל
מייקל סיגל
וונדי פישר
ארלין קאופמן
נתן ופרנסס קירש
לסטר קראון
משפחת רטנר
זלמן שובל
מייקל שטיינהרט

מועצה מקצועית מנחה

אמירה אהרונוביץ
אריק גולדשטיין
שרה גנסטיל
אסתר דומיניסיני
אלן הופמן
סטיב הופמן
ג'יימס טיש
אהרון ידלין
ברנרד-הנרי לוי
יהודית בוקסר ליברנט
יצחק מולכו
לינדה מירלס
סלי מרידור
מרים נאור
לוני נסטיר
אריק פינגרהוט
ג'ון פישל
סמי פרידריך
אירווין קוטלר
ורנון קורץ
אריקה רודין-לוריא
גארי רוזנבלט
מארק רוזנברג
יהודה ריינהרץ
זלמן שובל
ג'וש שוורץ

תודות

לפדרציית ניו-יורק
לפדרציית שיקגו
לפדרציית קליבלנד
לפדרציות היהודיות בצפון אמריקה
סנדי גוטסמן, מיטשל ג'וליס, ארט סמברג
וקרן משפחת וילף - על תמיכתם האדיבה

מציינים בהערכה את זכרם של
אלכס גראס ז"ל וג'ק קיי ז"ל
שהיו מראשוני התומכים.

המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ)
The Jewish People Policy Institute (Established by the Jewish Agency for Israel) Ltd. (CC)

מצב העם היהודי

הערכה שנתית

תש"פ | 2020

העם היהודי בעת משבר עולמי
השלכות, דילמות והמלצות

ראש פרויקט

שמואל רוזנר

משתתפים:

אבינועם בר-יוסף, אבי גיל, בארי גלטמן, ענבל הקמן, מיכאל הרצוג,
שלום סולומון ואלד, רמי טל, דב מימון, נח סלפקוב, סטיבן פופר, גיתית לוי-פז, שלמה פישר,
דן פפרמן, עוזי רבהון, ג'ון רסקיי, אדר שיבר

זכויות יוצרים © המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ)
ירושלים תש"פ/2020

קמפוס גבעת רם, ת.ד. 39156, ירושלים 9139101
טלפון: 02-5633356 | פקס: 02-5635040 | **www.jppi.org.il**

כל הזכויות שמורות. אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאכסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבחוברת זו. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בחוברת זו אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מ"המכון למדיניות העם היהודי".

עיצוב ההערכה השנתית: לוטה עיצובים

מס' מסת"ב 978-965-7549-29-2

תוכן העניינים

פתח דבר מאת אבינועם בר-יוסף 5

הקדמה מאת דניס רוס וסטוארט אייזנשטאט 7

המלצות מדיניות 11

מגמות

חמישה מימדים להערכה משולבת של מצב העם היהודי 17

גיאופוליטיקה 19

דמוגרפיה 21

זהות והזדהות 23

קשרים בין קהילות 27

משאבים חומריים 31

סקירות רוחב

הזירה הגיאופוליטית בצל מגפת הקורונה 39

משבר הקורונה והעם היהודי: השלכות, דילמות והמלצות 53

מדדים

מדד משולב: קיטוב בישראל וביהדות ארה"ב 69

מדד החברה הישראלית 85

מדד משולב: מצב האנטישמיות 93

מדד הדמוגרפיה היהודית 107

דו"חות המכון

משבר כזרז לתמורה: מוסדות יהודיים מחשבים מסלול מחדש 117
פרויקט דת ומדינה בישראל: בחיפוש אחר איזון משופר 123
האנטישמיות וזהות יהודית: מזהות "חיצונית" לזהות "פנימית" (דו"ח מקדים) 127
האינטרס הישראלי בצבת העימות ארה"ב-סין 131
חברה ותרבות ישראלית בטלוויזיה העולמית 133

מצב הרוח

טראומות הווה, טראומות עבר: ספרות, טלוויזיה, קולנוע, תיאטרון, אמנות 139
תלמוד לעומת קבלה: דת, תיאולוגיה, היסטוריה, פילוסופיה וסוציולוגיה 145

1 פתח דבר

לקראת ערב ראש השנה תשפ"א הבא עלינו לטובה, מציג המכון למדיניות העם היהודי את **ההערכה השנתית של המצב והדינמיקה של העם היהודי** בתוך מציאות גלובלית ייחודית - משבר מגפת הקורונה. המגפה כבר גרמה למותם של מאות אלפי בני אדם ברחבי העולם. היא גם יצרה משבר כלכלי, ועלולה לבשר על תמורות מהותיות בסדר העולמי. נגיף הקורונה האיץ את הקמתה של ממשלת אחדות בישראל. ההקלות בסגר הכללי שננקט עם פרוץ המגפה נועדו להמריץ בהדרגה את חזרת המשק הישראלי לפעילות נורמלית, אולם בקיץ באה התפרצות מחודשת של הנגיף.

הקמת ממשלת האחדות ב-17 במאי 2020 הייתה אמורה לציין את קיצה של תקופה פוליטית סוערת, שבה נערכו בחירות לכנסת שלוש פעמים בתוך שנה אחת. מטרה זו לא הושגה. אמנם הוקמה קואליציה, אך דומה שאין בה שותפות אמיתית הנדרשת על מנת להביא ליציבות פוליטית ולהניע את המדינה קדימה. היריבות החריפה בין מנהיג הליכוד נתניהו לבין מנהיג כחול-לבן גנץ, פגעו באופן חמור באמון בין השניים, עד כדי איום להליכה לבחירות חדשות.

עד לפרסום ההודעה על תחילתו של תהליך נורמליזציה ביחסים בין איחוד האמירויות לבין ישראל נראה היה כי השנה תיזכר כאחת המאתגרות ביותר בהיסטוריה של מדינת ישראל. אך התפתחות זו חיובית ומשמעותית ביותר, והאפשרות שמדינות סוניות נוספות ילכו בעקבות האמירויות מבשרת על שינוי של ממש בפרדיגמה האזורית. יש בכך משום הוכחה לכך שעוצמתה הבסיסית של ישראל לא נפגעה מהמשבר. העובדה שרוב המנהיגים הסוניים באזור מעדיפים שותפות (גם אם שקטה ומוצנעת) עם ישראל על פני ברית עם פונדמנטליסטים שיעים, המאיימים על החזון של עתיד מודרני, מעודדת מאוד. אלה החדשות טובות למדינת ישראל, לעם היהודי ולמזרח התיכון.

התפתחויות חשובות מלבד המגפה, מאלצות את ממשלת ישראל לקבל החלטות מכריעות במספר תחומים, חרף אי-יציבותה של הקואליציה:

א המשך תכנית הגרעין של איראן, והתעצמותם של ארגוני הטרור הנהנים מחסות איראנית;

ב תהליך הנורמליזציה ביחסים עם האמירויות הביא להשעיית תוכנית הסיפוח של חלקים מיהודה ושומרון (בהתאם לתכנית השלום של הנשיא טראמפ), אך במקביל גם להחרפת התסכול בצד הפלשתיני. נושא זה היה ונותר אתגר קריטי במזרח התיכון. יש לציין כי הסיפוח, כפי שתואר ביוזמת טראמפ, יצר דילמה יהודית ערכית קשה: מצד אחד, הוא מציג הזדמנות היסטורית לממש זכות אבות ולהחיל ריבונות על חלקי המולדת התנ"כית; אך מצד שני, הוא טומן בחובו סכנה שישראל

תהפוך למדינה דו-לאומית ותאבד את זהותה היהודית. דילמה זו גורמת לפילוג בקרב הישראלים.

ג הקיטוב הפוליטי ללא תקדים בארצות הברית, המשפיע באופן שלילי על יחסם של יהודים, בעיקר צעירים, לישראל.

ד החמרת מגמת האנטישמיות, המאיימת על קהילות יהודיות ברחבי העולם. לצירוף של מגפה ושנאת יהודים יש פוטנציאל להגדיל את העלייה לישראל, במיוחד בקרב קהילות המחויבות לאורח חיים יהודי, אך עלול לגרום להתרחקות ולניכור אצל יהודים אחרים.

המכון למדיניות עם יהודי מספק למקבלי ההחלטות ניתוח מקצועי ומציע המלצות מדיניות אופרטיביות. מדי שנה מגיש המכון לממשלת ישראל את הערכתו השנתית, זאת בעקבות החלטה שקיבל בשנת 2004 ראש הממשלה אריאל שרון ז"ל. כן מוגשת ההערכה לארגונים היהודיים המרכזיים ברחבי העולם. מאז 2004 מספקת ההערכה השנתית, פרויקט הדגל של המכון למדיניות העם היהודי, ארגז כלים מקצועי למקבלי ההחלטות בישראל ובתפוצות, בחמישה תחומים עיקריים: התפתחויות גאופוליטיות המשפיעות על העם היהודי; זהות והזדהות; קשרים בין קהילות יהודיות; דמוגרפיה; ומשאבים חומריים ויכולות השפעה הזמינים לעם היהודי.

ברצוני להודות לשמואל רוזנר, העומד בראש פרויקט ההערכה השנתית בשנים האחרונות, ולנצל הזדמנות זו להודות לכל קודמיו מאז המהדורה הראשונה, בהובלתם של תא"ל (מיל') עמוס גלבוע ופרופ' סרג'יו דלה פרגולה.

עבורי, באופן אישי, הקדמה זו היא הזדמנות להיפרד מן המכון למדיניות העם היהודי לאחר 18 שנים מאז ייסודו, עם פרישתי לגמלאות.

המכון נוסד כדי למלא חלל בתחום תכנון המדיניות בענייני העם יהודי בעולם כולו, לספק פרספקטיבה גלובלית ששורשיה נטועים בערבות ההדדית בעמנו, ובמחויבות העמוקה של מדינת ישראל- מדינת הגרעין של העם היהודי - לקהילות יהודיות בתפוצות.

לא קל להשיא עצות. על מנת להישמע ולהשיג השפעה של ממש גייס המכון את מיטב המוחות של העם היהודי בתחומי התכנון והאסטרטגיה, המייצגים את מלוא קשת ההשקפות האידיאולוגיות, משמאל לימין, מחרדי לחילוני, בשני מישורים: מנהיגות וצוות מקצועי.

אני גאה על כך שהצלחנו ליצור שפה מקצועית משותפת שאיננה מתחמקת ממחלוקות, שחותרת להשגת הבנה הדדית, ושיודעת להציג את דילמות המדיניות במלוא משמעותן.

מאמץ אדיר זה לא יכול היה להניב פרי אלמלא התגייסו אליו אישים בולטים מעולם המדיניות. ביניהם אציין את יושבי הראש של המכון, השגריר דניס רוס והשגריר סטיואַרט אייזנשטאט; אליוט אברמס; נשיאת בית המשפט העליון לשעבר, מרים נאור; שר המשפטים של קנדה לשעבר, ארווין קוטלר; יושבי הראש לשעבר של הסוכנות היהודית, השגריר סלי מרידור ונתן שרנסקי; היו"ר הנוכחי של הסוכנות היהודית; יצחק הרצוג; מנכ"לי הפדרציות היהודיות לשעבר, סטיב הופמן, ד"ר ג'ון רסקיי וד"ר סטיב נאסאטיר; היו"ר הנוכחי של הפדרציה של ניו יורק, אריק גולדסטין; יצחק מולכו; סמי פרידריך; ועמיתיי היקרים השגריר אבי גיל, תא"ל (מיל') מיכאל הרצוג, ד"ר שלום ואלד, ומנהלת הפרויקטים איטה אלקלעי. תודה מקרב לב על תרומתם רבת הערך. כן ברצוני להביע את הכרת תודתי לפרופ' יחזקאל דרור, אשר תרם רבות להשגה ולייצוב של הרמה המקצועית הגבוהה של המכון.

המכון למדיניות העם היהודי חייב את הישגיו בראש ובראשונה לטיבם, למקצועיותם ולמסירותם, של עמיתיו. ברצוני להודות להם מעומק ליבי, על שיתוף הפעולה, ולאחל למכון המשך הצלחה. למנהיגי ישראל והיהדות העולמית אני מאחל לקבל החלטות נכונות, תוך הסתייעות בתוצרתו האיכותית של המכון. מי יתן ויידעו לנווט את ספינת העם היהודי בנתיבים ראויים קדימה בביטחון, בשלום ובשגשוג.

אבינועם בר-יוסף
נשיא ומנכ"ל מייסד

2 הקדמה מאת דניס רוס וסטוארט אייזנשטאט

ההערכה השנתית של המכון למדיניות העם היהודי על המצב והדינמיקה של העם היהודי מספקת, אחת לשנה, מבט על מצבם של מדינת ישראל והעולם היהודי. גיאופוליטיקה, קשרים קהילתיים, דמוגרפיה, זהות והזדהות, ומשאבים - אלה הם המדדים המשמשים להשוואה בין כל שנה לבין קודמתה, ולתחזית ביחס למה שעשוי להתרחש בעתיד. גישה זו מספקת אמצעי אנליטי טוב להעריך האם ישראל וקהילות יהודיות נמצאות בתהליך של שגשוג, שקיעה, או שהן במצב סטטי, פחות או יותר - וכיצד ניתן להשפיע על הכיוון שבו תתפתחנה.

הדו"ח הנוכחי נותן תמונה ברורה של המציאות בשנה החולפת, אולם - כצפוי - הוא מושפע מנגיף הקורונה ומאי-הוודאות האופפת אותו. למגיפה זו, שהתפרצה בקנה-מידה היסטורי, יהיו השפעות מרחיקות לכת, שעדיין אינן ברורות, על האופן שבו אנו עובדים, מקיימים תקשורת, נוסעים ממקום למקום, מקיימים פולחן דתי ותומכים במוסדות יהודיים וקהילתיים, ובהשקפתנו בנוגע לתפקידן של ממשלות וביחס לגלובליזציה. לאחר שהמגפה תפוג, "הנורמלי החדש" יהיה שונה מן העולם שקדם לו. הדו"ח מזהה רבים מן הנעלמים הנוגעים לשאלה כיצד ישפיע נגיף הקורונה על העתיד, החל מן התוצאות בזירה הבינלאומית וכלה באפשרויות השונות העומדות בפני העולם היהודי. הואיל והנגיף איננו מתחשב בגבולות, ואיש אינו יכול לחוש בטוח מפניו עד אשר יימצא חיסון יעיל כנגדו, האם נראה שהנגיף יעודד יותר שיתוף פעולה בינלאומי, ויחזק מוסדות בינלאומיים? או שמא יגביר נטיות פופוליסטיות ולאומניות שיקימו חומות המגבילות סחר, הגירה ונסיעות? מנהיגים דוגמת ראש ממשלת הונגריה, ויקטור אורבן, כבר השתמשו במגיפה כדי לחזק את שלטונם הסמכותני, ובמקביל להחליש את אי-תלותם של אמצעי התקשורת והרשות השיפוטית.

בשלב זה התשובות לשאלות הללו אינן ברורות, אולם ההיסטוריה מלמדת אותנו כי כאשר הדחף הפופוליסטי, הקיצוני, הלאומני, נוטה להשתלט, תמיד מתלווה לו גידול בדחייה של "האחר" - ויהודים, מאז ומתמיד, היו "האחר". הגלובליזציה, המיטיבה מאוד עם ישראל, כיצואנית בולטת של תוצרי היי-טק, ספגה מהלומה ישירה. בשלבים הראשונים של התגובה למגיפה נקטו מדינות עמדה יותר פרוטקציוניסטית ופרו-לאומית, כדי להבטיח שיהיו ברשותן מספיק משאבים רפואיים שניתן לייצרם בבית, במקום להיות שותפות למדינות אחרות. בחודשים האחרונים מורגשת ירידה במגמה

זו של אגירה. למרות זאת, סכנתו של שפל כלכלי חמור, שכמעט אין ספק שיאפיין את המצב במדינות רבות בשנה הקרובה, לא זו בלבד שתעודד תגובה פופוליסטית, אלא שגם תחזק את מגמת האנטישמיות הגוברת והולכת. הדיון בהערכה על המספר הגדול של יהודים באירופה, שכבר עתה חשים צורך להסתיר את זהותם היהודית, משגר מסר מצמרר על מצב האנטישמיות, עוד בטרם מורגשת השפעתו המלאה של הנגיף בתחום הכלכלי.

בתחום הגיאופוליטי, אין ספק שישראל תושפע מן התחרות של סין לארה"ב, שיש כבר מי שמכנים אותה "מלחמה קרה" חדשה. ישראל מוצאת עצמה באמצע, ויש להניח כי יופעלו עליה לחצים ממשיים מצד ממשל טראמפ הנוגעות להשקעות סיניות בתשתית הישראלית – נמלים, רכבות ותשתית תקשורת – ולסחר הישראלי במגזר ההיי-טק. החששות מפני ההשפעה הסינית משותפות לשתי המפלגות בארה"ב. ישראל תצטרך לשלם מחיר לא מבוטל בשל המתיחות הבין מעצמתית, אולם יש לה צורך חיוני להגיע להבנות עם ארה"ב. אין זה ברור עד כמה שינוי במימשל האמריקני ישנה את השקפתה של ארה"ב על יחסיה של ישראל עם סין, במיוחד בכל הקשור לפיתוח טכנולוגיה.

מנהיגותה הגלובלית של ארה"ב, שישראל תלויה בה, ואשר כבר נשחקה עקב מדיניות החוץ של "אמריקה תחילה", שאותה נוקט מימשל טראמפ, בלטה בהיעדרה במהלך המגיפה. שלא כנשיאים אחרים, רפובליקנים ודמוקרטים כאחד, שסייעו להוביל את מדינות ה-G20 במרוצת המשבר הפיננסי בשנים 9-2008 ובתקופות אחרות, ודאגו להסדרת תמיכה לארגון הבריאות העולמי, לבנק העולמי ולקרן המטבע הבינלאומית במשברי בריאות קודמים, המימשל הנוכחי לא נהג כך. להיפך, מימשל טראמפ הישעה את התשלומים לארגון הבריאות העולמי וסירב להיענות לבקשת קרן המטבע למימון נוסף כדי לסייע למדינות מתפתחות, שהתשתית הרפואית והבריאותית שלהן חלשה, להתמודד עם משבר הקורונה. ישראל השקיעה עמל רב בבניית מערכות יחסים עם רבות מן המדינות האלה, ויש לה כעת הזדמנות להעניק להן סיוע רפואי, שיעזור להיענות לצרכים הדחופים ביותר של תושביהן, וכמובן יחזק עד מאוד את מעמדה של ישראל אצלן.

המגיפה לא הביאה לשינוי בעמדה התוקפנית של איראן באזור. היא לא האטה את פעילותה בסוריה ובעיראק, וגם לא בלמה את הפרויקט שנועד לאיים על ישראל בטילים מדויקים. כאשר לחזבאללה לבדו יש יותר מ-130 אלף טילים שכרגע אינם מצוידים בהנחיה מדויקת, פרוייקט זה הוא איום אסטרטגי. חרף הסבל הכלכלי החמור כתוצאה מהסנקציות, והמכות הקשות שהנחיתה המגיפה על איראן, משמרות המהפכה זוכות לעוד ועוד עוצמה על חשבון הממשלה וגם על חשבון כוהני הדת, שהם הגורמים היחסית יותר פרגמטיים באיראן. הרחבת הסמכויות של משמרות המהפכה משקפת את המיליטריזציה הגוברת של ממשלת איראן. למרות מפלות וקשיים – כמו חיסולו של קאסם סוליימאני והפלתו בטעות של מטוס נוסעים אוקראיני – מנהיגי המשמרות דוגלים בעמדה לעומתית יותר כלפי העולם החיצוני, הן כדי להסיט את תשומת הלב מן הכישלונות מבית, והן כדי להצדיק את הקשחת אמצעי הפיקוח הפנימיים. במילים פשוטות, סביר להניח שתגבר החשיבות שמשמרות המהפכה מייחסות כיום לסוריה וללבנון, ותגבר נחישות אנשיהן לפעול בזירה זו, לפחות בכל הקשור לפרויקט ההנחיה המדויקת של הטילים.

אולם באופן מעשי, איראן איננה זוכה להצלחות גדולות באזור. בזירה הפנימית, כלכלתה עדיין נמצאת בנפילה חופשית, לא רק בשל הסנקציות הקשות מצידה של ארה"ב, אלא גם בשל ניהול כושל ושחיתות, המאפיינים את המשטר האיראני. ואילו בזירה החיצונית, באותן מדינות שבה יש לאיראן השפעה גדולה באמצעות עושי דברה, הולכות וגוברות ההאשמות התולות את קולר חוסר התפקוד, חוסר המשילות והקריסה הכלכלית

במנהיגות בטהרן. רק מי שתלויים בסיועה החומרי של איראן – חזבאללה בלבנון, המיליציות השיעיות השונות בעיראק, החות'ים בתימן ובשאר אל-אסד בסוריה – רואים באיראן דוגמה שיש לחקותה. לדידם של כל האחרים, הדוגמה האיראנית היא כישלון – ואין ספק שהאיום מצידה תרם לכך שישראל פיתחה קשרים סמויים עם הנהגות המדינות הערביות הסוניות. עתה, בעקבות פריצת הדרך שהושגה בין ישראל לבין איחוד האמירויות הערביות, חלק ממרקם יחסים זה לא יוחבא עוד "מתחת לשולחן". עם זאת, לא רק תפיסת האיום המשותף והדאגות הביטחוניות דחפו קדימה את פריצת הדרך המדינית, אלא גם ההכרה כי שתי הכלכלות הדינמיות ועתירות הטכנולוגיה באזור יוכלו להרוויח משיתוף פעולה בתחומי בריאות, מים, חקלאות וסייבר.

מאליו מובן שלהחלטת איחוד האמירויות היה מניע נוסף: ההבנה כי הדרך היחידה למנוע סיפוח חד-צדדי של השטחים ביהודה ושומרון שהוקצו לישראל בתוכנית השלום של טראמפ – כל 130 ההתנחלויות ובקעת הירדן – היא לתת למימשל טראמפ סיבה להגיד "לא" לסיפוח. המימשל האמריקני ראה את תוכניתו כ"כוללנית", ולא רק כתוכנית סיפוח. ועל ידי הצעת נורמליזציה בתמורה לאי-סיפוח, ולהקלות בהגבלות על מכירת נשק מתקדם לאמירויות, ניתן למממשל ניצחון שאפשר לו לטעון כי מדיניותו מקדמת את השלום באזור. מדינות כמו בחריין וסודאן עשויות ללכת בקרוב בעקבות הדוגמה של האמירויות.

גם אם מדינות מסוימות ימתינו לראות אם ישנה תגובה שלילית, או החרפה של האיומים, נגד האמירויות בשל ההחלטה לנרמל את היחסים עם ישראל, המציאות היא שהאזור הולך ומשתנה. הליגה הערבית וארגון המדינות המוסלמיות לא נחפזו לגנות את המהלך – למרות שהרשות הפלסטינית חתרה להחלטות גינוי משני הארגונים. רק איראן, שהשמיעה איומים נגד האמירויות, טורקיה, ארגונים מוסלמיים (שיעים וסונים), הרשות הפלסטינית והחמאס, מתחו ביקורת על החלטה לנרמל את היחסים. הפלסטינים חשו מרומים; תקוותם למנוע כל נורמליזציה עם ישראל כל עוד נמשך הכיבוש נמוגה. הם ידעו כי ישנם מי שמקיימים קשרים שקטים, "מתחת לשולחן" עם ישראל, ומצב זה איפשר לפלסטינים להמשיך ולטעון כי יש גבול למה שישראל יכולה לקוות לו ביחסיה באזור כל עוד אין היא פותרת את הסכסוך עם הפלסטינים. אולם האמירויות אותתו כי לא כל המדינות מתכוונות להמתין לפלסטינים; כי יש להתמודד עם התמורות הנובעות מן ההשקפה המשותפת על האיומים מצד איראן, או "אל קאעדה", או דאע"ש, או מן המגיפה, או מן הצורך ליצור כלכלות מבוססות על מערכות דיגיטליות, וכי אי-אפשר להקפיא את האזור. ההשקפה כי ישראל היא שותף פוטנציאלי מול אתגרים אלה קונה לה יותר ויותר תומכים.

אסון הפיצוץ הנורא בביירות, ההפגנות בלבנון ובעיראק, גם הם מאותתים כי פוחתת הסובלנות לתיאוריות הקונספירציה ולסיסמאות הנושנות, וכי השפעתן נמצאת בירידה. זה נכון גם ביחס לרשות הפלסטינית ולחמאס. עם זאת, אי-אפשר לחמוק מטיפול בבעיות חמורות ברבות ממדינות האזור. יש לזכור כי לנוכח הפגיעות הכלכליות הקשות בעת מגיפת הקורונה, רבות ממדינות המזרח התיכון, ולא רק אלה המזוהות עם איראן, עשויות לעמוד בפני אתגרים קשים, בשל היעדרם של משילות, רשתות ביטחון ושירותים חברתיים יעילים. יתכן שמדינות הנפט העשירות, הנהנות מ"ריפוד" פיננסי, יסבלו פחות. אולם אפילו הן מתנסות כיום בקשיים כלכליים כתוצאה מן הירידה במחירי הנפט, ולא יהיו ברשותן המשאבים הדרושים לחלץ מדינות נזקקות אחרות. גם גורם זה עלול לעורר אי-יציבות באזור.

גם לרשות הקהילה הבינלאומית יעמדו פחות משאבים לסיוע למדינות האזור במילוי צרכיהן הכלכליים והרפואיים, לנוכח הירידה הכלכלית הכללית הצפויה בשל המגיפה. ועוד נקודה הנוגעת לקהילה

הבינלאומית: האופן כללי, פריצת הדרך בין ישראל לבין האמירויות התקבלה בעולם בברכה. לא הכל מוכנים לנטוש את העניין הפלסטיני, אולם תוצאה אחת מפריצת הדרך היא שהאפשרות של סיפוח ישראלי חד-צדדי ירדה מן הפרק, ובכך נמנע עימות עם הקהילה היהודית-אמריקנית והתפוצות, עם המפלגה הדמוקרטית בארה"ב ועם מדינות אירופה. איום הסיפוח גם חיזק עד מאוד את תנועת ה-BDS. כעת, ובהנחה שמדינות ערביות נוספות יחקו את דוגמת האמירויות המאוחדות, תנועת ה-BDS תיחלש. היא תקרא לחרמות - ולדה-לגיטימציה של ישראל - בעוד שמדינות ערביות מקיימות יחסים גלויים עם ישראל. כמובן, אין להבין מכך שהעניין הפלסטיני ייעלם, או שתנועות פרוגרסיביות יפסיקו או יחלישו את תמיכתן בפלסטינים, או שישראל לא תעמוד בפני הסכנה של הפיכה למדינה דו-לאומית, אם לא תמצא דרך להתמודד עם העניין הפלסטיני. אולם פירוש הדבר הוא כי הקהילה הבינלאומית לא תיחלץ להצלת הפלסטינים, לא במישור הכלכלי ולא במישור המדיני, וכי התנועה הלאומית הפלסטינית זקוקה לחשבון נפש כן ומעמיק.

בכל הנוגע לנושאי זהות, ההערכה מצביעה על תמונה מעורבת. הַחֶבֵרוּת בבתי כנסת נמצאת בירידה, אולם נגיף הקורונה הביא להרחבה משמעותית בלמידה מקוונת של נושאים יהודיים ובתוכניות מוסדיות יהודיות מקוונות. בתי כנסת רפורמיים וקונסרבטיביים עושים את השבת ומקיימים תפילות מקוונות מרחוק, וזוכים להיענות במספרים גדולים. נכון שחלק מתופעה זו קשור לסֶגֶר ולכך שאנשים מחפשים לעצמם עיסוקים, אולם אלה המצטרפים לתפילות בתקופה זו עשויים לגלות כי הן נותנות מענה לצרכיהם הרוחניים, ויתכן שיגלו נטיה להצטרף אליהן גם בעתיד. מוקדם עדיין לדעת, אך מוקדם גם מלהוציא מכלל אפשרות תוצאות חיוביות של המשבר. עם זאת, יש מקום לדאגה מהמגמות המתמשכות של ירידה בהזדהות יהודית בתפוצות, כפי שהן מתבטאות בבתי כנסת ובמוסדות קהילתיים אחרים, של שיעורי ילודה נמוכים, ושל שיעורים גבוהים של נישואי תערובת ללא גיור מצד בן/בת הזוג הלא-יהודי/ה.

באשר למשאבים ולפילנתרופיה, הקהילות היהודיות ייפגעו כמו כל הנזקקים לתרומות של נדבנים. ההערכה קובעת עובדה זו, אך גם מצביעה על כך שיתכן כי ייפגעו פחות.

כשכל כך מעט ידוע, חשוב מאוד לזהות את הנושאים העיקריים, להבליט את השאלות שיש לשאול, להעריך תרחישים שונים, ולנסות לחזות את הנושאים שיש להעמיד בראש סדר העדיפות לטיפול בטווח הקרוב והבינוני. הדו"ח של המכון למדיניות העם היהודי עושה את כל אלה, ומספק דבר אחד נוסף, חשוב ביותר: פרספקטיבה. ובעת הזאת, המיוחדת כל כך בהיסטוריה שלנו, אין ערוך לחשיבותה של פרספקטיבה.

סטוארט אייזנשטאט ודניס רוס

3 המלצות מדיניות

משבר הקורונה

על הקהילות היהודיות מוטלות ארבע משימות עיקריות בעת קביעת סדר העדיפות התקציבי שלהן בזמן משבר הקורונה, וכל עוד הוא נמשך.

1. לוודא שלקהילה יש משאבים לקיים את מוסדותיה העיקריים כך שיוכלו להתאושש לאחר המשבר.
2. לסייע ליהודים במצוקה מקרב הקהילה, יחידים וקבוצות (לדוגמה, בבתי אבות).
3. להשקיע בפעילויות הנגזרות מהמשבר שיש בהן גם פוטנציאל צמיחה לעתיד (לדוגמה, פעילות של יהדות אונליין).
4. להשתתף בשם הקהילה היהודית בסיוע לקהילה הכללית. זה הזמן לנצל רזרבות כספיות וקרנות שהצטברו בקהילות, שיועדו לעתות חרום ולטיפוח הדורות הצעירים.

עלייה

משבר הקורונה, **פותח הזדמנות לעידוד עלייה לישראל**. בנוסף לכוח משיכה כלכלי, ישראל מאפשרת קיום של חיים יהודיים גם בתנאים שבהם התכנסות במוסדות המסורתיים של יהודים אינה אפשרית, ומספקת ליהודים מרחב מוגן יחסית מהתנכלויות של גורמים רדיקליים שמנצלים את אווירת המשבר להסתה. במקביל, לישראל נוצרה הזדמנות לפעול גם ל**חזרתם של ישראלים המתגוררים בחו"ל**. יש לפעול בכדי להבטיח לישראלים אלה מסלולי חזרה והסתגלות מחודשת, כלכלית וחברתית.

יחסי חוץ

בעיצומה של מערכת בחירות לנשיאות ארה"ב, על ישראל **להיזהר ממראית עין של תמיכה במועמד זה או אחר.** עליה לשמור על יחסיה הטובים עם ממשל הנשיא דונלד טראמפ, ובמקביל להיערך לאפשרות של שינויים הצפויים במדיניות האמריקאית במקרה של ניצחון דמוקרטי בבחירות. לנוכח החרפת הקיטוב הפוליטי בארה"ב, המעיב על האהדה הדו-מפלגתית לישראל, יש חשיבות גדולה לכך שישראל תקרין נכונות לדיאלוג פתוח עם הממשל הבא, גם במקרה שיהיה זה ממשל שיש לישראל חשש מפני גישתו לנושאים שעל סדר היום (בדגש על איראן והזירה הפלסטינית).

ישראל-סין

המתיחות בין ארה"ב לבין סין צפויה להימשך זמן רב, ואפשר שאף תחריף בעקבות משבר הקורונה. לישראל אינטרס חיוני בהרחבת מרחב התמרון שלה ביחסים עם שתי המעצמות, באופן שיאפשר לה לפתח את יחסיה הכלכליים עם המעצמה הסינית, אך זאת, תוך הקפדה יתרה שלא לכרסם ביסודות הברית האסטרטגית החיונית עם ארה"ב. לשם כך מומלץ לממשלת ישראל לייסד במועצה לביטחון לאומי מוקד מתוגבר בנושא סין, שיטפח מומחיות בתחום, ינסח אסטרטגיה ארוכת טווח, ויתכלל את המדיניות של יחסי ישראל-סין. בהקשר זה מומלץ לחזק משמעותית את הפיקוח על השקעות זרות בישראל, וכן **לכונן דיאלוג אסטרטגי עם ממשלת סין** שידון הן בשת"פ כלכלי והן במחלוקות גיאופוליטיות.

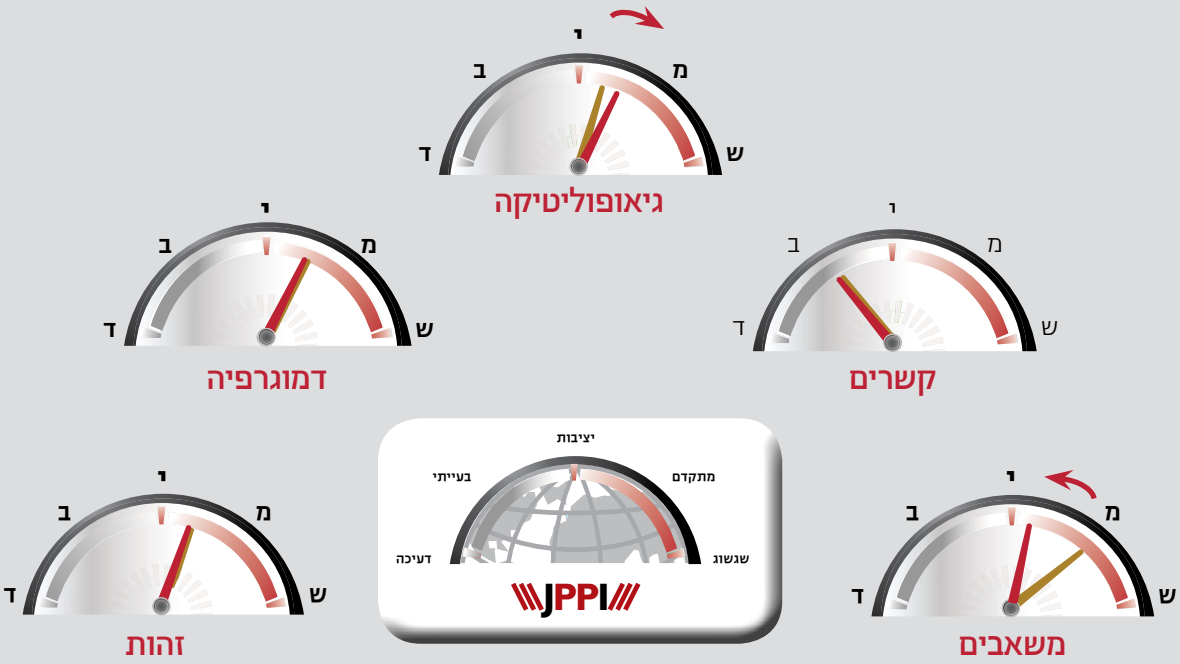
המלצות רלוונטיות נוספות משנים קודמות

- יש לעודד את יהודי התפוצות **לפעול ביבשת אסיה** בתחומי התרבות, האמנות, האקדמיה והפעילות האינטלקטואלית, במגמה ליצור "עוצמה רכה" ביבשת זו שחשיבותה וכוחה הולכים ועולים.
- יש להמשיך את **המדיניות הפרגמטית כלפי השתלבות החרדים** בחברה הישראלית הכללית, ולאפשר לאותם חרדים המעוניינים בכך השתלבות תוך שמירה על זהותם הייחודית במסגרת הגיוס לצה"ל, השירות לאומי ושוק העבודה. יש לעודד את הקהילה האורתודוכסית והקהילה החרדית, במיוחד בארה"ב, ליטול תפקיד פעיל בחיי הקהילות היהודיות ובקרב החברה האמריקנית הכללית ולהתגייס לשירות הציבורי ולעשייה הפוליטית ברמה הארצית.
- הירידה בפריון במרבית הקהילות היהודיות בתפוצות, חיזקה את משקלן היחסי של קבוצות הגיל המבוגרות. עובדה זו דורשת מעקב והתאמה של חלוקת המשאבים הקהילתיים תוך הפניית שירותים לאוכלוסייה זו, היוצאת בהדרגה לגמלאות ומתפנה לעיסוקים אחרים. בין השאר יש לתכנן ולהרחיב את החינוך היהודי למבוגרים.

מ ג מ ו ת

4 חמישה מימדים להערכה משולבת של העם היהודי

אפיון המנועים העיקריים של המכון למדיניות העם היהודי
המשפיעים על העם היהודי בשנים 2020-2019

עם הגשת דו"ח זה המערכת הגלובלית כולה, ובתוכה העם היהודי על שלוחותיו בישראל ובתפוצות, שרויים בתקופה של אי ודאות, שטומנת בחובה סיכונים רבים, וגם הזדמנות לחולל רפורמות ושינויים.

המשבר הבריאותי, הכלכלי והשלטוני שפוקד את כלל העולם בשל משבר וירוס הקורונה הוא האירוע הדומיננטי של השנה והשפעתו על העם היהודי ניכרת בתחומים רבים. ביניהם, טלטלה בשדה הכלכלי, שיש לה השפעה על חלוקת המשאבים של העם היהודי; שינוי פניה של הפעילות בקהילות היהודיות ובישראל, תוך מעבר מפעילות במרחב המוחשי לפעילות במרחב הדיגיטלי; התגברות מסוימת של גילויים אנטישמיים, תוך שימוש במצוקות החברתיות הנובעות מהמגפה לניגוח והפצת שנאה נגד יהודים; בקהילות יהודיות רבות בעולם (וגם בישראל) ניכר הקושי של קבוצות חרדיות להסתגל לריחוק החברתי הנדרש בשעת המשבר, מה שהביא לשיעור נפגעים גבוה יחסית.

השפעת המשבר על סדר היום הגיאופוליטי ניכרת בהסטה של מוקדי תשומת הלב לזירות חדשות ודחופות. למגפת הקורונה עשויה להיות השפעה גם על הזירה הפוליטית הפנימית במדינות רבות וכן על מאזן העוצמה הגלובלי, כאשר מדינות שיטפלו בה היטב ויתאוששו מהמשבר במהירות יתחזקו, לעומת מדינות אחרות שעשויות להיחלש בגלל התמודדות לקויה עם המשבר ותוצאותיו.

בעת כתיבת הדברים, נראה כי הן ישראל והן ארה"ב, שבהן שתי הקהילות היהודיות הגדולות בעולם, מתקשות להתמודד עם המשבר בהצלחה.

במעגל ההשפעה של משבר על הזירה הגלובלית לטווחים ארוכים יותר יש לקחת בחשבון אפשרות שהמשבר יחזק מגמות של לאומיות והסתגרות, ויפגע בתהליכים של גלובליזציה ושיתוף פעולה בינלאומי.

לצד המשבר יש לציין כי ישראל עברה שנה של טלטלה פוליטית, שכללה שלוש מערכות בחירות ואת הקמתה של ממשלת אחדות. אך גם הקמת ממשלה זו לא הביאה ליציבות, ובעת כתיבת הדברים מסתמנת אפשרות למערכת בחירות נוספת בעתיד הלא רחוק. בלי קשר, נרשמה פריצת דרך ביחסיה עם העולם הערבי, בהסכמה על נורמליציה ביחסים עם איחוד האמירויות.

במקביל, הקהילה היהודית-אמריקאית הגדולה נכנסת לתקופה של מתח פוליטי, לקראת הבחירות הקרבות לנשיאות ארה״ב (נובמבר 2020), ועל רקע קיטוב חברתי ואידיאולוגי מתרחב המשפיע על כל זירות העשייה. התפתחויות אלה, לצד התמורות הנגזרות ממשבר הקורונה, יקבעו בחודשים קרובים את כיוון ועוצמת המגמות המשפיעות על העם היהודי, בין אם בזירה הפנים יהודית (כולל יחסי ישראל-תפוצות), ובין אם ביחסי היהודים עם שאר העולם.

5 גיאופוליטיקה

גיאופוליטיקה

2020 ■ ■ 2019

בשנה החולפת, הזירה הגיאופוליטית הייתה עתירה באי-וודאות ומאתגרת למקבלי ההחלטות. מצב זה החריף מרגע שפרצה מגפת הקורונה, שיש לה השפעה רב-מערכתית על הכלכלה, הביטחון, החברה, התרבות ועוד. על ישראל יהיה להתמודד עם האתגרים העומדים לפתחה כשמשאביה מצומצמים יחסית לעבר, בשל הצורך להוסיף ולהילחם במגפה והעול העצום הכרוך בשיקום הכלכלה והחברה. המגפה על השלכותיה הכלכליות הקשות פוגעת כמובן גם באויביה של ישראל - ובראשם איראן - ושוחקות בכוחם. השנה הגיאופוליטית שאליה מתייחסת סקירה זו הסתיימה בהכרזה דרמטית (13 אוגוסט 2020) על הסכם היסטורי של ישראל ואיחוד האמירויות לנירמול מלא של היחסים. הסכם זה התאפשר כאשר ישראל ויתרה על כוונתה לספח שטחים בטווח הנראה לעין ביהודה ושומרון. ככול שמדינות ערביות נוספות ילכו בדרך שפילסו האמירויות, כך יתרבו השלכותיו החיוביות של ההסכם על חוסנה של ישראל, ועל הזירה הגיאופוליטית המשפיעה על מצבם של ישראל והעם היהודי. הניתוח בסקירה זו אינו מתעלם ממגמות גיאופוליטיות שליליות ארוכות טווח (היעדר פתרון לסוגיה הפלסטינית, סכנת הגרעין האיראני ועוד). אך לנוכח פריצת הדרך שהושגה מול איחוד האמירויות, והפוטנציאל הטמון בה להנעת תפנית אזורית חיובית, אנו מזיזים את המחוג מעט בכיוון החיובי.

לסקירה הרחבה על התפתחויות גיאופוליטיות, ראו עמוד 39.

6 דמוגרפיה

דמוגרפיה

2020 2019

בסך הכול, בשנה האחרונה הייתה המערכת הדמוגרפית היהודית הכלל-עולמית יציבה למדי וללא תמורות משמעותיות, ולפיכך **החלטנו להשאיר את המחוג הדמוגרפי ללא שינוי**. סיכום המגמות הדמוגרפיות העיקריות בשנה החולפת (נתוני 2019), נכתב בעיצומה של מגפת הקורונה. מוקדם עדיין להעריך את השפעתה על הדפוסים הדמוגרפיים של יהודים בישראל ובתפוצות. בהנחה שלא תהיה תמותה נרחבת שתשפיע על תוחלת החיים של האוכלוסייה היהודית יהיה צורך לעקוב בחודשים הקרובים אחר שלושה מדדים דמוגרפיים עיקריים:

1 **עלייה לישראל**. בעת המגפה העלייה כמעט הופסקה. לדוגמה, בחודש אפריל 2020 הגיעו לישראל 430 עולים בלבד לעומת כ-2300 בחודש אפריל 2019. עם זאת, בחודשי האביב והקיץ נרשמה עלייה משמעותית במספר התיקים שנפתחו למתעניינים בעלייה, גורמים העוסקים בנושא זה מעריכים כי העלייה לישראל תגבר בעקבות המגפה והשלכותיה. בה בעת, עולים שבאו בסמוך לתחילת המגיפה ועדיין לא נקלטו בארץ מבחינה חברתית וכלכלית עשויים להעדיף בתנאים הנוכחיים לחזור למדינת המוצא שלהם ובמיוחד אם יש להם שם משפחה, אופק כלכלי מבטיח יותר, וביטוח רפואי.

2 **עזיבת ישראל**. ייתכן והמגיפה והמשמעויות החברתיות שלה, המצב הכלכלי הבלתי יציב, ודאגה להורים מבוגרים, כמו גם מה שנראה כרגע כמערכת רפואית בטוחה יותר בהשוואה לאלה של מדינות רבות אחרות, יחזיקו יותר ישראלים במדינה ויצמצמו את שיעורי ההגירה החוצה. באופן דומה, שיקולים אלו יכולים גם להחזיר ישראלים לארץ ובמיוחד מי שנמצא מעט זמן בחו"ל וללא משפחה או ילדים גדולים. ככל שהמגיפה תהיה חמורה יותר כך ההשפעה שלה על דפוסי העזיבה והחזרה של ישראלים עשויה להימשך לאורך זמן רב יותר.

3 **פריון**. תקופות של משבר ומצבי חירום שמחזיקים אנשים בבית לאורך זמן עשויים להביא למספר לידות גדול כתשעה עד שניים-עשר חודשים לאחר מכן. מנגד, משבר מסוג הקורונה לא נחווה אף פעם בעבר. הוא כולל סגר ומגבלות תנועה לאורך זמן, צורך למצוא תעסוקה לילדים, ואי-וודאות כלכלית לרבות שיעורי אבטלה גבוהים. כל אלה יכולים לשנות את תכנון המשפחה ולהביא דווקא לדחייה בהולדת ילדים. בכל מקרה, בשלב זה אנו מעריכים שכל שינוי ברמת הפריון יהיה זמני בלבד.

טרם המגפה, ובדומה לשנים האחרונות, גם בשנה החולפת גדלה האוכלוסייה היהודית בעולם בקצב מתון של כמאה אלף איש, ובראשית 2020 היא נאמדה ב-14.8 מיליון. שינוי זה נובע מהעלייה במספר היהודים בישראל: מ-6,664 מיליון בראשית 2019 ל-6,773 מיליון בראשית 2020 (עלייה של 109 אלף או 1.6%). עלייה זו התקזזה מעט עם צמצום מסוים במספרם של יהודי התפוצות. בנוסף היו בישראל בראשית השנה הנוכחית 425,000 חסרי דת, כלומר, עולים זכאי חוק השבות שאינם יהודים על-פי ההלכה. בסך-הכול, היחס בין יהודים לבין לא-יהודים במדינת ישראל (לרבות המתיישבים היהודים ביהודה ושומרון) נותר יציב והוא כ-79 אחוזים של יהודים לעומת 21 אחוזים של לא יהודים. בקבוצה היהודית כלולים גם חסרי דת, בהתחשב בכך שהם מתערים חברתית ותרבותית בחברת הרוב (בלעדיהם היה היחס יהודים-לא יהודים 74 אחוזים ו-26 אחוזים, בהתאמה).

מספרם של היהודים בארה"ב, הקהילה היהודית הגדולה ביותר בתפוצות, נותר יציב על 5.7 מיליון איש. אומדן זה נשען במידה רבה על ממצאים של סקר פיו משנת 2013 והערכות על המגמות הדמוגרפיות בקרב יהדות ארה"ב מאז. יש לציין, עם זאת, כי ישנם אומדנים גבוהים של 6.7 מיליון ואף 7 מיליון. אומדנים אלה נובעים מהגדרות שונות של מיהו יהודי, כלומר, הגדרות הכוללות גם את מי שמציינים בסקרים שהם יהודים באופן חלקי; וכן משימוש במקורות אחרים של מיזוג של כמה סקרים כלליים הכוללים כל אחד מספר קטן של יהודים.

העלייה בגודל האוכלוסייה היהודית בישראל נבעה בעיקרה מריבוי טבעי, והיתר ממאזן הגירה חיובי. בסך הכול בשנת 2019 עלו לישראל קצת יותר מ-33,000 עולים חדשים (לעומת כ-28,000 בשנת 2018). החלק הארי של העולים לישראל בא מאירופה (במיוחד רוסיה, אוקראינה, וצרפת); מספרים יותר קטנים אבל ניכרים הגיעו מארה"ב ואנגליה. יש לציין כי בסך הכול באו עולים ממספר גדול של יותר משמונים מדינות בכל יבשות העולם. פחות ממחצית העולים לישראל בשנת 2019 היו יהודים (כאשר השאר הם לא יהודים זכאי חוק השבות).

שיעור הפריון הכולל של נשים יהודיות בישראל עלה מ-3.09 בשנת 2014 ל-3.16 בשנת 2016 ובשנת 2017 נותר ללא שינוי. הנתון החדש עבור 2018 מגלה כי הוא שוב עלה ועומד על 3.17.

הנתונים על ישראל מבוססים על פרסומים שונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ובמיוחד שנתונים סטטיסטיים וירחונים סטטיסטיים.

7 זהות והזדהות

זהות והזדהות

2020 ■ ■ 2019

תגובת המוסדות היהודיים למשבר נגיף הקורונה, כמו גם הוויכוחים האידיאולוגיים בין קבוצות יהודיות בעלות השקפות עולם יריבות, מצביעות על חיוניותה של הזהות היהודית. לכן, חרף נתונים המעידים על חולשה בביטויי הזהות בחלק מאוכלוסיות התפוצות, אנו **מותירים את מחוג שעון הזהות במקומו**, ללא תזוזה.

משבר הקורונה

למגפת הקורונה נודעו השפעות, חיוביות ושליליות על הזהות היהודית. מצד אחד, היא הפריעה לקיומם של כמה מהביטויים המרכזיים של זהות יהודית, כגון תפילות בבתי כנסת ואירועים של מחזור החיים כמו בר/בת מצווה. מצד שני, יהודים הנמצאים בבית, או בהסגר, חוששים או משועממים, גילו עניין רב בפולחן דתי, בשיעורים בתורה ובתלמוד ובסמינרים בנושאים יהודיים הנערכים באופן מקוון. הפדרציות והארגונים היהודיים פיתחו שפע של תכניות, אירועי תפילה והרצאות, כמו גם תכניות "חסד" למבודדים, לקשישים ולנזקקים.

תפוצות

בשנה וחצי החולפות פורסמו מספר מחקרים בקהילות יהודיות קטנות ובינוניות. אפשר להניח שמחקרים אלה משקפים, לפחות במידה מסוימת, את מציאות החיים היהודיים בקהילות בגודל זה, במיוחד באזורים שלא היו

מרכזים יהודיים גדולים במאה השנים האחרונות, כגון מערב ודרום ארה"ב. להלן כמה מן הממצאים הראויים לציון מתוך מחקרים אלה:[1]

היעדר מעורבות

המחקרים מתארים לא מעט יהודים שיש להם "מעורבות מינימלית" בקהילה, וכאלה שהיהדות שלהם היא "אישית" (לצד יהודים "קהילתיים", או כאלה שהם "מכווני בית כנסת"). לטיפוסים הללו, שבעיר דנבר, קולורדו, הם כרבע מהאוכלוסייה היהודית, ובסאראסוטה-מאניטי קרוב לשני שלישים, אין שום מעורבות בקהילה, בבתי כנסת או בארגונים יהודיים, והם חשים מנותקים מהמוסדות הללו. המגמה ה"אישית" (כ-13% בדנבר) נוגעת למעורבות בפעילויות יהודיות אינדיבידואליות, ולעיתים, אך פחות, בפעילויות פולחניות או ארגוניות. היא מתבטאת בפעילויות כגון ביקור באתרי אינטרנט יהודיים ומעקב אחר חדשות מישראל. היהודים ה"אישיים" ואלה ה"מעורבים ברמה מינימלית" (במחקרים אחרים הם מתוארים כ"יהודים מעת לעת") בדרך כלל אינם נישאים לבני/בנות זוג יהודים. בעיר סינסינטי, אוהיו, לדוגמה, רק 20% מהם נשואים ליהודים.

בלי השתייכות לזרם דתי

41% מיהודי סינסינטי אומרים כי אינם משתייכים לזרם דתי כלשהו, שיעור נמוך במקצת מזה שבדנבר רבתי (46%). בכלל מדינות מערב ארה"ב, 42% מהיהודים אינם משתייכים לזרם דתי כלשהו.[2] רק ב-16% מכלל משקי הבית יש מי שחבר בבית כנסת. גם עובדות אלה מבטאות התנתקות ממבנים יהודיים ארגוניים מסורתיים. לעיתים, מי שאומרים כי אינם משתייכים לזרם כלשהו משתתפים במניינים ובתפילות "אלטרנטיביות" או "מתגבשות", שחלקם מגדירים עצמם בתור "בתר-זרמי".

טשטוש גבולות

בדף הבית של "Lab Shul", אחת מה"קהילות המתגבשות" הפופולריות, אנו מוצאים את הטקסט הבא: "לאב שול מקדם בברכה וּבֶלֶב פתוח אנשים מכל הגזעים, הדתות, האמונות, הביטויים המגדריים, האוריינטציות המיניות, ארצות המוצא, הגילאים, הכישורים (או יכולות), המשפחות והטעמים". ב-11% ממשקי הבית של זוגות מעורבים בסינסינטי יש בני או בנות זוג של יהודים שאומרים על עצמם שהם יהודים, למרות שאין להם הורה יהודי, הם לא חונכו כיהודים, ולא עברו גיור. כלומר, הם יהודים שהשתייכותם נגזרת מהגדרה עצמית ולא מאחד הערוצים המסורתיים של השתייכות. כפי שניתן לצפות, בחברה שבה יותר ממחצית היהודים נישאים ללא-יהודים, הגבול בין יהודים ללא-יהודים מטושטש ופרוץ.

היבטים קהילתיים ופוליטיים

לצד צמיחתה של המגמה ה"אישית", יהודים רבים בארה"ב עודם מבטאים את זהותם היהודית כאוריינטציה חברתית ופוליטית. למעשה, יהודים רבים תומכים בנדיבות במוסדות צדקה יהודיים ונוטלים חלק בפעילות התנדבותית (29% בדנבר, 10% בסינסינטי).

ההיבט הפוליטי של הזהות היהודית באמריקה הודגש בשנה האחרונה עם תחילת המרוץ לנשיאות ארה"ב, שבו בלטו שני מועמדים יהודים דמוקרטים, מייקל בלומברג וברני סנדרס. בעוד שבלומברג הבליט את מדיניותו הפרו ישראלית (התואמת את הזרם המרכזי של החיים היהודיים), סנדרס נטה להדגיש דווקא את ביקורתו על המדיניות הישראלית. כאשר נשאל מהי לטעמו המשמעות של היותו יהודי, סנדרס התייחס ללקחי השואה המחייבים, בעיניו כי יש להיאבק נגד גזענות, שנאה ואפליה של כל קבוצת אוכלוסייה.

ישראל

בישראל, הדיון בזהות יהודית נקשר בשנה האחרונה בעיקר לזירה הפוליטית. וויכוח זה משקף עימות מתמשך בתנועה הציונית ובמדינת ישראל ביחס לזהותה היהודית של המדינה. האם זהות זו צריכה לשקף יהודיות דתית-אתנית מסורתית; או לחלופין, במדינת ישראל הזהות היהודית צריכה להטמיע לתוכה נורמות של מדינת-לאום אזרחית, מודרנית.

ההתפתחות הבולטת ביותר בנושא זה אירעה במערכת הבחירות של ספטמבר 2019, כאשר אביגדור ליברמן, מנהיג מפלגת "ישראל ביתנו", קרא לממשלת אחדות חילונית ללא המפלגות הדתיות. בעקבות קריאה זו, הוא ומפלגת כחול-לבן כללו במצעיהן הצעות לחקיקה שתאפשר זירה ציבורית יותר "ליברלית", או חילונית, כגון היתר לתחבורה ציבורית מוגבלת בשבת. מפלגות אלה גם הצהירו על תמיכה בהנהגת נורמות אזרחיות אחידות, כולל חקיקה שנועדה להגדיל את גיוס החרדים לצבא ואכיפת לימודי ליבה בבתי-ספר חרדיים.

יוזמה זו (בנוסף לגורמים אחרים) סייעה להידוק השורות בגוש הימין-דתיים, בהנהגתו של ראש הממשלה בנימין נתניהו, ולהצגת חזית של קוהרנטיות אידיאולוגית. המפלגות הדתיות-חרדיות תמכו בסדר היום הימני-לאומי, ואילו הליכוד תמך בזירה ציבורית בעלת אופי מסורתי-יהודי.

אירופה ואמריקה הלטינית

יהודים אירופים רבים מגיבים על התגברות האנטישמיות בשנים האחרונות באחת משתי דרכים.

1. הסתרה או "גימוד" של זהותם היהודית. על פי דו"ח של האיחוד האירופי משנת 2019, 71% מסתירים את יהדותם, לפחות מפעם לפעם.
2. "נסיגה פנימה" ומחויבות קהילתית ודתית מוגברת של שמירת מצוות והשתייכות יהודית תוך כדי ניתוק יחסית מהחברה הכללית.

התופעה השנייה משתקפת, בין השאר, בפריחה של מוסדות ועסקים המשרתים את הקהילה האורתודוקסית, כמו בתי הכנסת, הישיבות והמסעדות הכשרות (כ-300 מסעדות כשרות באזור פריז). במספר מדינות דרום אמריקניות, כגון ארגנטינה וברזיל, נצפות מגמות המובילות יהודים לקטבים: מצד אחד, שיעור נישואי תערובת גבוה יחסית (25-40%), ולצדו מגמה של חרדיזציה (המתווכת על ידי מוסדות כמו חב"ד, 'אש התורה' וש"ס).[3]

הערות

1 המחקרים נערכו ע"י מכון שטיינהרט למחקר חברתי באוניברסיטת ברנדייס.

2 על פי מחקר "פיו", "דיוקן של יהודים-אמריקנים" (2013), 30% מיהודי ארה"ב הזדהו כבלתי משתייכים לזרם דתי כלשהי. במחקר זה, הזדהות עצמית זו בלטה מאוד (41%) בקרב קבוצות הגיל הצעירות (18-29). במחקרי הקהילה משנת 2019 היא בלטה הרבה יותר בקבוצת הגיל 35-54.

3 המכון למדיניות העם היהודי, ההערכה השנתית 2018, עמ' 154-155

8 קשרים בין קהילות

קשרים בין קהילות

2020 ■ ■ 2019

משבר בריאות עולמי, וזירות פוליטיות משבריות (בישראל) וסוערות (בארה"ב), סיפקו השנה את תפאורת הרקע העיקרית להתנהלות היחסים בין ובתוך קהילות יהודיות. הרעש הניכר של זירות אלה, מחריש במידה רבה כל זירה אחרת. משבר הבריאות מוביל לשינוי ניכר בטקסים יהודיים (ליל סדר, בתי כנסת, מימונה, יום העצמאות), לביטול או דחייה של נסיעות וביקורים (תיירות, תכניות נסיעה לישראל, חילופי סטודנטים) ולמעבר של עיקר הפעילות היהודית, כולל זו המבטאת יחסית בין הקהילות, לזירה הדיגיטלית.

בין האירועים המרכזיים שהשפיעו השנה על יחסי הקהילות אפשר למנות את הבאים:

א. הבלימה הפתאומית של מפגשים של קבוצות יהודיות (כולל משפחות, קהילות, ארגונים, שליחים ועוד) בשל משבר הקורונה. בלימה זו השפיעה הן על דרגים של מנהיגים ומקבלי החלטות, אבל עוד יותר מזה על הציבור היהודי הרחב.

ב. משבר בריאותי וכלכלי בקהילות ברחבי העולם, שחלקן נזקקו לסיוע חיצוני (איטליה).

ג. קיום בחירות חוזרות בישראל (אפריל וספטמבר 2019, מרץ 2020) שלוו ברטוריקה מגבירת מתח בין קבוצות של יהודים, וכן בוויכוח על יחסי יהודים ולא יהודים בישראל (שיש לו השפעה גם על תדמית ישראל בקרב יהודים בעולם). הקמת ממשלת אחדות בישראל, המכנסת רוב ניכר מנציגי הבוחרים

היהודים לקואליציה משותפת, לא הביאה לרגיעה של הזירה הפוליטית.

ד. המשך העיסוק בעלייה ברמת האנטישמיות, באירופה וגם בארה"ב, שישנם סימנים שגם היא עלולה לעלות מדרגה בשל משבר הבריאות.

ה. פתיחת שנת בחירות לנשיאות באמריקה, שהנושא היהודי והנושא הישראלי מלווים אותה, בין השאר בשל הבדלי גישות בין מועמדים ביחס לישראל.

ו. בחירות לקונגרס הציוני העולמי שזכו להשתתפות גבוהה בהרבה מהמקובל בעשורים האחרונים. בחירות אלה משקפות עניין של המעגל הראשון של מנהיגים ופעילים בעם היהודי להשפיע על עיצוב דמותה של ישראל (פערי השקפה הנוגעים לישראל היו נושא מרכזי מאוד במערכת הבחירות לקונגרס). עם זאת צריך לציין שבישראל עוררו בחירות אלה עניין מועט עד זניח, וכי השפעתן על מדיניות ישראל לא צפויה להיות גדולה.

השנה השעון הוסט מעט לאחור. תחושת החירום הנובעת ממאבק נגד בעיות דרמטיות (שימור קהילה, יצירתיות יהודית, התמודדות עם תחלואה, ביטויי אנטישמיות) העבירה חלק מנושאי המחלוקת הפנים-יהודית למדרון אחורי, והבליטה את הצורך בשיתוף פעולה ועזרה הדדית. עם זאת, הזירה הפוליטית התוססת, והעדר הסכמה בנושאים מדיניים עקרוניים (ובראשם הסיפוח), חידדו פערים בין קבוצות וקהילות שונות, וניכרו בכמה ביטויים של מחלוקת אידיאולוגית חריפה, לעיתים עד כדי ניכור הדדי.

דינמיקות	מחזקות קשר	מחלישות קשר
מגפת וירוס הקורונה	דחיקה של מחלוקות לאחור. הבלטת הצורך בקהילה ועזרה ההדדית	ביטול טקסים, אירועים, כנסים, ביקורים, נסיעות, קשר אישי וישיר בין יהודים. הציפיה לסיוע הדדי של יהודים מקהילות שונות (כולל מישראל) לא מומשה באופן ממצה
משבר פוליטי בישראל	הקמת ממשלת אחדות מאפשרת התמקדות בפתרון בעיות והסטה של מאבקים פוליטיים לרקע	חידוד מתחים בין קבוצות של יהודים, ובין יהודים ללא יהודים (בישראל), מחליש את היכולת לתקשורת עניינית עם יהדות העולם (שיקולים פוליטיים גוברים על שיקולים מדיניים)
המשך גילויי אנטישמיות	אתגר משותף ליהודים, המחזק צורך ורצון בשיתוף פעולה	בקרב קבוצות מסוימות מביא להאשמת הקורבן (בדגש על ישראל) או להתנשאות על יהודים (הנשארים להתגורר במדינות שבהן אנטישמיות גוברת)
תכנית השלום של הנשיא טראמפ / אפשרות לסיפוח ביהודה ושומרון	תמיכה של רוב הציבור היהודי בישראל בכמה עקרונות מוסכמים הנוגעים לזירה המדינית	חידוד פערים אידיאולוגיים בין יהודים, שעשוי להחריף אם תנקוט ישראל צעדים מעשיים של סיפוח שטחים והרחבת בנייה בהתנחלויות
בחירות בארה"ב	בולטות (בתחילת המרוץ) של מועמדים יהודים, המדגישים את הצלחת הקהילה היהודית בארה"ב	מתח בתוך הקהילה בין קבוצות פוליטיות מתחרות, וכן מתח מול ישראל בקרב קבוצות שהעדפתן סותרת את זו של ממשלת ישראל
עימות על שת"פ עם הרשימה הערבית בהרכבת הקואליציה בישראל	העימות היה מצע לדיון חשוב על משמעות ישראל כמדינה יהודית ועל התנאים הנכונים לקיומה ככזו	השקפות אידיאולוגיות מנוגדות הביאו לעימות חריף, שהועלו בו טענות לזניחת הציונות (מצד אחד) ולזניחת ערכי הדמוקרטיה (מצד שני)
בחירות לקונגרס הציוני	חיזקו עניין בציונות ובישראל, עוררו מעורבות והשתתפות של פעילים	חידוד מתחים אידיאולוגיים, בין השאר בשל תוצאות שהבליטו וחיזקו מפלגות המייצגות קבוצות מיעוט בתפוצות (בעיקר חרדים)

9 משאבים חומריים

משאבים חומריים

2020 ■ ■ 2019

מגפת הקורונה ותוצאותיה ישפיעו בעתיד הנראה לעין על כלכלתו ורווחתו החומרית של העם היהודי. בעת כתיבת נייר זה, הערכת המכון למדיניות העם היהודי היא כי השפעה צפויה זו מחייבת **הסטה של השעון שמאלה, בכיוון שלילי**, בהתחשב בתמורות הכלכליות שתתחוללנה בעולם בשנים הקרובות.

הסגרים הנרחבים שהוטלו ברוב מדינות העולם לאחר שפרצה המגפה השפיעו על כלכלתן החל ממארס 2020, והניעו זרם של הצעות כיצד להיאבק במשבר. אלה מתגבשות כעת לאסטרטגיות של התאוששות, ומהן נובעת נקודה עקרונית חשובה: בשונה ממה שקורה לאחר הלם קצר וחד, שהוא תוצאה של אסונות טבע שאינם ביולוגיים, ההתאוששות מההרס שהמיט נגיף הקורונה לא תתבטא בהכרח בשיבה למצב "נורמלי". ובמילים אחרות: לאחר סופת הוריקן או מבול ניתן להניח במידה רבה של ביטחון כי ישנה הבנה משותפת בנוגע ליעדי ההתאוששות. אולם מצב של סגר כמעט גלובלי משמעו שהנוף הכלכלי השתנה, מבלי שאיש ידע לבטח מה יהיה העתיד ה"נורמלי".

העולם, והעם היהודי, ניצבים אפוא בפני בעיה מורכבת. לא זו בלבד שקשה לבחור בין אסטרטגיות שיקום אלטרנטיביות, בעיצומו של אירוע שעדיין איננו תופסים את מלוא משמעותו, אלא שיש לעשות זאת כאשר גם המטרה עצמה - התאוששות - נמצאת בתנועה. למעשה, מקבלי ההחלטות עומדים מול שאלה נורמטיבית: האם השאיפה היא לשקם את היסודות

הכלכליים כך שישובו למצבם המדויק הקודם, כפי שהיו בדצמבר 2019? אין זו שאלת סרק. ההקפאה הכלכלית האיצה כוחות ומגמות שנידונו גם בהערכות קודמות של המכון למדיניות העם היהודי. בהן: גידול באי-השוויון בארה"ב ובישראל, גם בהכנסה וגם בעושר, נגישות לא-שווה להזדמנויות, תמורות בזירת הפילנתרופיה התומכת הן בחברה האזרחית בישראל והן במוסדות העיקריים של חיזוק הזהות היהודית בארה"ב, ועוד. בין במפורש ובין שלא במפורש, בין באופן אקטיבי ובין פאסיבי, לפעולות שיינקטו במסגרת השיקום מאסון הקורונה יהיה מרכיב נורמטיבי משמעותי ("מה צריך להיות הנורמלי החדש?") שלעיתים קרובות נעדר ממהלכים של שיקום בעקבות אסונות בעלי אופי אחר.

יש הבדל בין המשבר הכלכלי שנגרם בשל נגיף הקורונה לבין המיתון הגדול בסוף העשור הקודם, וגם להבדל זה תהיה השפעה על מסלול היציאה מן המשבר. המשבר שהחל בשנת 2008 נבע מכשלים במערכת הפיננסית ועל כן הוביל לתקופה של אובדן חמור באמון במערכת זו. הפגיעה בכלכלה ה"ריאלית" הייתה, חרף חומרתה, לא יותר מ"נזק משני". לעומת זאת, במשבר הקורונה הכלכלה הריאלית היא שנבלמה, במכוון, במאמץ להילחם במגפה. דווקא המנגנונים הפיננסיים, לפחות בשעת כתיבת נייר זה, נראים יציבים והנזילות נשמרת.

תקופות של שינוי מחייבות נגישות להון, נגישות לחזון, ומוטב - לשניהם. אפשר להניח שרוב משקי הבית היהודיים נמצאים בנקודת זינוק טובה להתאושש מהמשבר, ואפילו לרכוש אחזקות חדשות ונכסים עסקיים. זאת, בהתחשב במצבן הסוציו-אקונומי של רוב הקהילות היהודיות לעומת החברה שמסביבן. ליהודים אמצעים כלכליים מעל הממוצע, והם מיוצגים בשיעור גבוה בענפים שיסבלו פחות בגלל הצמצום במסחר הקמעונאי. כמובן, בולטותם של יהודים בין מי שיוכלו להתאושש במהרה מהמשבר שלאחר המגיפה עלולה לעורר שאלות בעלות אופי פוליטי או חברתי, שיחרגו מעבר לזירה הכלכלית. שאלות כאלה עשויות להביא קהילות ופילנתרופים יהודים למסקנה שיש צורך להתמקד בתרומה להתאוששות החברה הכללית מהמשבר, ודווקא לצמצם את ההשקעה במטרות יהודיות. המשבר העמוק הצפוי במדינות השונות בארה"ב, הנדרשות (בין אם מכוח חוק או מכורח מעשי) לאזן את תקציביהם השנתיים, עשוי לפתוח הזדמנויות לפעולה יהודית מאורגנת כזאת. פעולה כזאת תפגע מן הסתם בהשקעה במוסדות יהודיים מסורתיים.

גם בישראל, ההתאוששות הכלכלית מהמגפה עשויה להוביל להעמקה של פערים על רקע סוציו-אקונומי. בהתאם, אם בקהילות בתפוצות החשש הוא מפני התאוששות שתחזק מגמות של אנטישמיות, בישראל החשש הוא מפני התאוששות שתדגיש שסעים הקיימים בחברה הישראלית.

באירופה, מוסדות העם היהודי מקבלים מימון מן המדינה, אך נשענים גם על נדבנות. בארה"ב, התלות בנתינה מצד הקהילה היא כמעט מוחלטת. ישנם תורמים גדולים התומכים בארגונים יהודיים, אולם רבים מבין המוסדות החשובים ביותר להעמקת הזהות היהודית (בתי כנסת, מחנות קיץ, בתי ספר יומיים ותוכניות פעילות לאחר שעות הלימודים) תלויות בעיקר באיסוף של תשלומים ותרומות קטנות. התרומות של פילנתרופים גדולים, האף שהן עלולות להיות מושפעות משפל כלכלי מתמשך, לא בהכרח יפגעו קשה. כאמור, משבר הקורונה לא פגע במגזר הפיננסי באופן דומה לזה של המשבר הכלכלי בעשור הקודם. לכן, יתכן שלתורמים הגדולים יהיה ביטחון מספיק בכדי להמשיך, ואפילו להגדיל את סך תרומותיהם, כדי לאזן את הגירעונות הצפויים בקהילה. לעומתם, חברי הקהילה, שעל תשלומיהם ותרומותיהם הקטנות נסמכת עיקר הפעילות של החיים היהודיים באמריקה, עלולים להגיב באופן שונה. יכולתם להמשיך לתרום לקהילה תושפע ממצבם הכלכלי, מצב התעסוקה ועוד היבטים הנוגעים לבטחון כלכלי. מצד שני, משבר עשוי

לחזק את רגש הסולידריות הקהילתית, ולהביא לפחות את מי שניזוקו רק במידה מעטה מהמשבר (או למי שהמשבר הכלכלי היטיב עימם) לממן חלק מהגירעון.

בני דור המילניום, צעירים בגילאי ה-20 וראשית ה-30, עומדים מול האפשרות שהמשבר יתפתח ויהפוך לקו שבר. משבר הקורונה הוא כבר המהלומה הקשה השנייה המשפיעה על שאיפותיהם ועל הכנסותיהם של בני דור זה. המיתון הגדול של העשור הקודם כיווץ את אופק ההזדמנויות של רבים מהם כבר בתחילת הדרך. המשבר הנוכחי עלול לפגוע עוד יותר בתהליך צבירת העושר שלהם לעומת זה של בני הדור הקודם. מכיוון שבני דור זה מפגינים כבר עתה קשר פחות יציב לקהילה היהודית ולישראל, לפגיעה הכלכלית בו עלולה להיות השפעה משמעותית מאוד על עתידם של המוסדות הקהילתיים יהודיים.

בשבועות הראשונים של המגיפה חזו לא מעט משקיפים כי המשבר יהיה נקודת מפנה לגלובליזציה ועתידה. בתחזית זו יש איום פוטנציאלי על ישראל, שנמנית על המדינות שגלובליזציה היטיבה איתן. שינוי מגמה לכיוון של אוטרקיה (משק המספק את צרכי עצמו) יהיה בגדר מהלומה של ממש לקהילה היהודית הגדולה ביותר בעולם.

שני גורמים עשויים לרכך את השפעתו של שינוי כזה על ישראל.

הראשון - בידי ישראל יש יכולת לנקוט בצעדים אקטיביים ולהתמודד עם הסדרה מחדש של מגמות הסחר. מכיוון ששותפותיה לסחר אינן המדינות שעל גבולותיה, ומסיבות נוספות, חלק ניכר מהייצוא הישראלי הוא של מוצרים מתוחכמים, והיא נשענת פחות על סחורות לצריכה המונית. לכן, היא יכולה להשתלב ברשתות אספקה חדשות של סחורות ושירותים שהיא מייצרת. מדינות אמנם עשויות לחתור ליתר עצמאות כלכלית בעקבות המשבר, אך ברמה המעשית ייאלצו רבות מהן להמשיך להסתמך על סחר אזורי כדי להבטיח את שרשרת האספקה.

הגורם השני הפועל לטובת ישראל הוא שההסתברות לשינוי בקנה-מידה גדול במגמות הייצור והסחר נראית כעת קטנה יותר מכפי שנראתה בתחילת המשבר. חלק גדול מן היצוא בעל הערך הרב ביותר של ישראל הוא בשירותים ובמוצרים אחרים החסינים יחסית לטלטלות הכלכלה. אמנם, קרוב לוודאי שיורגשו זעזועים גם בשוק הידע הגלובלי, שישראל הפכה בו לספקית חשובה של ממצאים מדעיים, חדשנות והיי-טק. אולם נראה ששוק זה לא ישתנה באופן דרסטי כתוצאה מהאירועים האחרונים.

סקירת רוחב

10 הזירה הגיאופוליטית בצל מגפת הקורונה

השנה הגיאופוליטית אליה מתייחסת סקירה זו הסתיימה בהכרזה דרמטית (שהציבור התבשר עליו ב-13 אוגוסט 2020) על הסכם היסטורי של ישראל ואיחוד האמירויות לנירמול מלא של היחסים, תמורת השעיית כוונותיה של ישראל לספח שטחים ביו"ש. ככול שמדינות ערביות נוספות ילכו בדרך שפילסו האמירויות, כך יתעצמו השלכותיו החיוביות של ההסכם על חוסנה של ישראל ועל הזירה הגיאופוליטית המשפיעה על מצבם של ישראל והעם היהודי. זירה זו הייתה מאתגרת ועתירת אי-וודאות גם בטרם פרצה מגפת הקורונה. המגפה, שהשפעתה רב-מערכתית (בריאותית, כלכלית, חברתית, תרבותית וביטחונית), הגבירה עוד את אי-הוודאות. ישראל תיאלץ להתמודד עם אתגריה כשמשאביה מצומצמים יחסית לעבר בשל נזקי הקורונה.

האתגרים הגיאופוליטיים נובעים ממספר מוקדים, שיש בהם סכנה להידרדרות אלימה מול איראן, חמאס, חיזבאללה, סוריה וכן בשטחי יו"ש. לאלה מתווספים שינויים מערערי יציבות במערכת העולמית: שחיקת האתוס הליברלי-דמוקרטי, עליית כוחן היחסי של סין ורוסיה האוטוקרטיות, ועניינה הפוחת של ארצות הברית בהנהגת הסדר העולמי ובמעורבות במזרח התיכון. טיפוח היחסים המיוחדים של ישראל וארה"ב, שהם מרכיב מרכזי בעוצמתה של ישראל, נעשה מסובך יותר, הן לנוכח הקושי לשמור על אהדה דו-מפלגתית לישראל, והן בשל ההסתייגות של ציבורים נרחבים ביהדות ארה"ב ממרכיבים משמעותיים במדיניותה של ישראל. מתח זה מכרסם בעוצמתו של משולש היחסים האסטרטגי: ירושלים-וושינגטון-יהדות ארה"ב.

מול צללים אלה, ולמרות משבר הקורונה והשלכותיו (התוצר הישראלי ב- 2020 צפוי להתכווץ בשיעור של כ-7%), אפשר לזהות גם נקודות אור כאשר בראשן ניצב כאמור ההסכם ההיסטורי לנירמול היחסים בין ישראל ואיחוד האמירויות. ישראל חזקה צבאית ומשוחררת מאיום של צבאות סדירים החונים על גבולה, יחסיה עם הבית הלבן איתנים, היא מעמיקה את רשת קשריה האזוריים והבינלאומיים, והיא נהנית מעוצמה כלכלית וטכנולוגית ומשאבי גז בים התיכון המאפשרים יצוא (ישראל החלה השנה להזרים גז ממאגר לוויתן לירדן ולמצרים), בריתות אסטרטגיות אזוריות, ומנוף עתידי לחיזוק מעמדה מול אירופה וגורמים נוספים. ב-2019 - טרם המגפה ושיתוק ענף התיירות - פקד את ישראל מספר שיא של תיירים, 4.55 מיליון. זהו נתון שמשמעותו כלכלית ומדינית ועדות לפוטנציאל השגשוג של ישראל.

התמונה הגיאופוליטית הנוגעת לישראל מורכבת ממספר מעגלים שיש ביניהם אינטראקציה:

א. המערכת הבינלאומית (בדגש על מעמדה והתנהלותה של ארה"ב) ב. האיומים וההזדמנויות במרחב האזורי ג. המכלול הפלסטיני ד. המשולש האסטרטגי: ירושלים-וושינגטון-יהדות ארה"ב. למעגלים אלה נודעת השפעה משמעותית על חוסנם של ישראל והעם היהודי, וסקירה זו תתמקד בהם.

המערכת הבינ"ל

משבר הקורונה היכה בעולם המתאפיין ב"אי-סדר" מערכתי: שחיקת האתוס המערבי-ליברלי, עליית כוחן היחסי של סין ורוסיה האוטוקרטיות, מודעות גוברת להשלכות שליליות של הגלובליזציה, עניינה הפוחת של ארה"ב בהנהגת הסדר העולמי, וחולשה מתמשכת של האיחוד האירופי. היעדר שיתוף פעולה בין מנהיגי המעצמות המובילות שוחק את האפקטיביות של המוסדות הבינלאומיים. ברוח זו, משבר הקורונה חשף כבר בשלביו הראשוניים מציאות של כול מדינה לנפשה, הן בתחום הבריאות והן בהתמודדות עם השבר הכלכלי שנילווה למגפה. במקביל, הוסיפה להתערער התחושה כי העולם נמצא במגמת התקדמות חיובית למציאות של חירות, רווחה כלכלית, ביטחון סוציאלי, שוויון זכויות וסובלנות.

רשימת הכישלונות והאכזבות של העשור האחרון ארוכה: המשבר הפיננסי של 2008, העמקת אי-השוויון הכלכלי, דעיכת התקווה שהצית "האביב הערבי", פיגועי טרור, גלי הגירה, ירידה בכוחן של ממשלות להתמודד עם אתגרים ובאמון הציבור בהן, משברי זהות וכלכלה העוברים על אירופה (החלטת ה"ברקזיט" קיבלה חיזוק בשלהי 2019, עם ניצחון בוריס ג'ונסון בבחירות בבריטניה), כישלונותיה של ארה"ב במלחמות בעיראק ובאפגניסטן, האגרסיביות של רוסיה וסין בזירה הבינ"ל, הסכם הגרעין הבעייתי עם איראן ופרישת ארה"ב ממנו, האיום הגרעיני מצפון קוריאה, אוזלת היד הבינלאומית לנוכח הטרגדיה בסוריה והאסון ההומניטרי בתימן, ועוד. קשיים אלה הגבירו תופעות השוחקות את הסדר הגלובלי: פופוליזם, לאומיות, עויינות לאליטות (שבמקרים רבים מזוהות עם האתוס הדמוקרטי-ליברלי), פרוטקציוניזם, מלחמות סחר, הקצנה פוליטית, התחזקות של תנועות קיצוניות מימין ומשמאל, בדלנות לאומית ותרבותית, הדרת מיעוטים וזרים, חסימת גבולות למהגרים, מאבק בגלובליזציה וברב-תרבותיות ועוד. מדד ה-Freedom House קובע כי שנת 2019 הייתה ה-14 ברציפות שבה ירדה רמת החירות ברחבי העולם.[1] הן על פי הניסיון ההיסטורי, והן על פי המסתמן מהנתונים העדכניים, לחלק ניכר מתופעות אלה עלולה להיות השפעה ממשית גם על היחס לעם היהודי ועל התגברות של תופעות אנטישמיות.

ארה"ב: נאמן לסיסמתו "אמריקה פירסט", נשיא ארה"ב דונלד טראמפ אינו מגלה עניין בשמירה על מעמדה של ארה"ב כמנהיגת עולם, הדוחפת לערכים של דמוקרטיה וזכויות אדם. הוא נעדר סנטימנטים לבעלות-ברית המערביות של ארה"ב, שלדידו ניצלו את נדיבותה, ותובע שתישאנה בעצמן בהוצאות ההגנה שלהן. אירופה מסתייגת מתפקודו ואינה ממהרת להצטרף לחזית האמריקאית מול סין ולסנקציות מול איראן.

לטראמפ אין ענין בטיפוח מוסדות ואמנות בינ"ל. הוא נטש את הסכם האקלים (2019), ובעיצומה של מגפת הקורונה הודיע על הפסקת המימון לארגון הבריאות העולמי. טראמפ מעוניין לצמצם את נוכחותה הצבאית של ארה"ב מחוץ לגבולותיה. ברוח זו נחתם הסכם עם הטליבאן (פברואר 2020) שנועד לחלץ את כוחות ארה"ב מאפגניסטן. בנוסף, טראמפ נטש את הסכם הגרעין עם איראן, נוטש את הסכם בקרת הנשק INF עם ברה"מ, מתנגד לאמנת האו"ם בנושא ההגירה, העלה ספקות על מחוייבות ארה"ב לברית נאט"ו, נכנס למלחמת סחר עם בייג'ינג היודעת עליות ומורדות (האינטרס ההדדי

שלא להידרדר למשבר שיפגע בשני הצדדים דוחף להסכמי ביניים שקונים רגיעה, אך אינם פותרים את בעיות השורש הנוגעות לאופן פעילותה של סין בזירת הסחר הבינ"ל). משבר הקורונה החריף את העימות בין ארה"ב לסין, וטראמפ טוען כי בייג'ינג הסתירה מידע קריטי על המגפה שהוא מכנה "הנגיף הסיני".

אין להתעלם מהאפשרות של חילופי שלטון בארה"ב לאחר בחירות נובמבר, שיטו את המטוטלת האידיאולוגית לכיוון המנוגד. ייתכנו שינויי סגנון ומהות (היחס למוסדות ולאמנות בינ"ל, בריתות, נאט"ו, הסכם הגרעין עם איראן, הסכסוך הישראלי-פלסטיני ועוד). אך גם הטיה כזו אין משמעותה בהכרח תפנית מהותית ברמת מעורבותה של ארה"ב במזה"ת. לפחות בסוגיית סין ישנו קונסנסוס יחסי בארה"ב. סין נתפסת כיום כאיום המארגן של מדיניות החוץ האמריקנית.

סין: במקביל לשחיקה בסדר הליברלי-דמוקרטי, הולך ומתבהר כי עליית כוחה של סין היא המגמה העיקרית של התקופה. סין מפנה משאבים לבניית צבא מודרני, מוסיפה לנקוט צעדים אגרסיביים כדי להפגין בעלות בים סין הדרומי (בו מובלות מידי שנה סחורות בערך של 5 טריליון דולר), ואינה נרתעת מלהטיל מרות כוחנית על הונג קונג ולהתעמת עם הודו. סין מציעה מודל משטרי חלופי לזה שמציע המערב: פיתוח כלכלי מהיר ועקבי ללא שיטת ממשל דמוקרטית וללא הקפדה על זכויות אדם, כאשר הלגיטימציה לשליט אינה נרכשת בקלפי אלא בתפקוד יעיל ובהצגת הישגים. בעוד שארה"ב נסוגה ממחויבותה לאו"ם ולארגונים בינ"ל, נראה שסין מבקשת למלא את החלל ולהעמיק את נוכחותה הבינ"ל. בשנת 2000 סין תרמה אחוז אחד מתקציב האו"ם, אך חלקה כיום עומד על 12%. בשנה החולפת סין עקפה את ארה"ב במספר נציגויותיה הדיפלומטיות ברחבי העולם (276 לעומת 273 -). הצמיחה הכלכלית המרשימה שלה נמשכת בהתמדה כבר 40 שנה, והיא פועלת להבטיח לטווח רחוק את השווקים לתוצרתה ואת יכולתה לספק לעצמה אנרגיה, מזון ומחצבים. יוזמתה: "חגורה אחת, דרך אחת" אמורה לחברה עם אירופה ואסיה ולהקיף שוק ענק של כ-4.4 מיליארד איש ב-26 מדינות. ארה"ב חשדנית ביחסה לפרויקט ורואה בו כלי להרחבת השפעתה של סין בעולם, בין היתר בהגדלת מעגל המדינות שיש להן חוב לסין, ויהיו נתונות בעתיד לסחטנותה.

מגפת הקורונה ופגיעתה בכלכלה עלולות לשבש את התוכניות של סין. פרויקטים שנועדו להעסיק את כוח היצור הסיני העודף עלולים להידחות ואף להתבטל, והכספים שהושקעו עלולים לא לשוב. המשך ירידה בקצב הצמיחה יציב סימני שאלה בנוגע לחוסנה העתידי של הכלכלה הסינית. במקביל, בעולם גברו התחושות השליליות כלפי בייג'ינג על רקע היעדר שקיפות בפריצת מגפת הקורונה בשטחה. (סין מנסה לפצות על כך בסיוע הרפואי שהיא מגישה למדינות מוכות קורונה).

אין להתעלם מהאפשרות של חילופי שלטון בארה"ב, שיטו את המטוטלת האידיאולוגית אך גם הטיה כזו אין משמעותה בהכרח תפנית מהותית ברמת מעורבותה של ארה"ב במזה"ת

התרחבותו של מעמד הביניים בסין מעוררת את האפשרות לתביעות אזרחיות-פוליטיות כלפי המשטר. השלטון עשוי להגיב לאיום הפנימי בצמצום חירויות אזרחיות, הקצנה ברטוריקה הלאומנית, ואף החרפה יזומה של עימותים בזירה הבינ"ל. ביטויים לכך נראו בשנה האחרונה: השתלטות על מאחזים בים סין הדרומי, דיכוי המיעוט המוסלמי, והפעלת יד קשה נגד המחאה האזרחית בהונג-קונג.

סין מגבירה בהדרגה את עניינה במזה"ת, המשמש מקור לכ-40% מתצרוכת הנפט שלה, והיא הופכת למשקיע המוביל באזור. סין חותמת על הסכמי סחר

עם שלל מדינות - מעומאן ועד מרוקו - בונה נמלים, מסילות ברזל, תשתיות חשמל, כבישים ועוד. נראה שבשנים הבאות תרחיב גם את מכירות הנשק שלה במזה"ת. בייג'ינג וטהרן מתקדמות לקראת חתימת הסכם אסטרטגי לשת"פ כלכלי וצבאי ל-25 שנה, שבמהלכן תשקיע סין 400 מיליארד דולר באיראן ותזכה, בין היתר, לאספקת נפט במחיר מוזל. הסכם זה (אם אכן יתממש) עשוי לספק לאיראן מפלט אסטרטגי ממדיניות הסנקציות האמריקנית, באופן שישפיע משמעותית גם על בטחונה של ישראל. סין אף מגלה עניין בלבנון וכך גם בסוריה, ששיקומה משווע להשקעות ענק. (רוסיה ואיראן - חסרות את המשאבים הדרושים והמערב לא מוכן לשתף פעולה עם אסד).

הדיון בהשלכותיה של מגפת הקורונה על הסדר העולמי עשיר בנבואות אפוקליפטיות, ודומה כי נדרש משנה זהירות, בייחוד ביחס לתחזיות המושמעות בנימה פסקנית

גם ישראל מופיעה על מפת תכניותיה השאפתניות של סין, שב-2019 הפכה לשותפת הסחר מספר שתיים של ישראל, לאחר ארה"ב. סין מעורבת בפרויקטים משמעותיים בתחום התשתית בישראל: מנהרות הכרמל, הרכבת הקלה בתל אביב, הרחבת נמל חיפה והפעלתו, הקמת נמל חדש באשדוד, ועוד. וושינגטון חוזרת ומזהירה את ישראל (וגם מדינות נוספות באזור) כי הקשר המעמיק עם סין עלול לפגוע בקשרים הביטחוניים של ישראל עם ארה"ב. ואמנם, בעקבות לחצים גוברים של ממשל טראמפ, ישראל הקימה (אוקטובר 2019) ועדה "לבחינת היבטי ביטחון לאומי בתהליך אישור השקעות זרות". במאי 2020 התפרסם כי החברה הסינית "האצ'יסון" לא זכתה במכרז להקמת מפעל ההתפלה שורק-2, המתוכנן להיות הגדול בעולם, עקב לחצים אמריקאים. כמו כן נודע כי ארה"ב מבקשת שישראל לא תרכוש מסין טכנולוגיות סלולר דור 5. ארה"ב הפעילה לחץ דומה על מדינות נוספות, בין השאר בטענה שחדירה סלולרית מאפשרת לסין לבצע פעולות ריגול ואף לפגוע במשק במקרה של עימות. לישראל יש, כמובן, עניין לטפח את יחסיה עם סין, אלא שעליה לנווט את דרכה בזהירות לנוכח היריבות הבין-מעצמתית, וההכרח שלא לפגוע ביחסים האסטרטגיים עם ארה"ב. משבר הקורונה עלול להגביר את לחצן של וושינגטון ובייג'ינג על ישראל ולצמק את מרחב התְמרון שלה. (עוד על ישראל וסין, ראו דו"חות המכון, עמוד 131)

רוסיה - מוסקבה מנצלת את נטייתה של ארה"ב להתרכז בענייניה הפנימיים, ואינה נרתעת מלהפגין את עוצמתה הצבאית בזירות שונות. רוסיה, שלטענתה הכפילה ב-8 השנים האחרונות את יכולותיה הצבאיות, הוכיחה רצינות כוונות, החל בסיפוח חצי האי קרים ותפיסת חלקים ממזרח אוקראינה וכלה במעורבותה הצבאית בסוריה ובמלחמת האזרחים בלוב. רוסיה הייתה מעורבת במלחמת סחר הנפט מול סעודיה וארה"ב; מספקת מערכות הגנה אווירית S-400 לטורקיה; סיכמה עקרונית על עסקת מטוסי קרב SU-35 למצרים ומקימה עבורה כור גרעיני אזרחי ראשון. מוסקבה אגרסיבית במיוחד בשווקי הנשק והאנרגיה ומפגינה פעלתנות מיוחדת במזה"ת, תוך מאמץ לבסס את יכולתה להקרין עוצמה מול ארה"ב ונאט"ו (על כך בהמשך).

*

הדיון בהשלכותיה של מגפת הקורונה על הסדר העולמי עשיר בנבואות אפוקליפטיות ודומה כי נדרש משנה זהירות, בייחוד ביחס לתחזיות המושמעות בנימה פסקנית. עם זאת, אין להתעלם משאלות כבדות שהמשבר מעורר: כיצד תושפע כלכלת העולם; האם ישתנה מאזן הכוחות הבין-מעצמתי; האם יהיה עימות בוטה בין העולם החופשי לבין העולם האוטוריטרי; האם צפויים

זעזועים חברתיים, התמוטטות של משטרים והעמקת התופעה של "מדינות כושלות"; מה יהיה עתיד הגלובליזציה ותנועות ההגירה; האם נחזה בהתחזקות הלאומיות ובנטייה גוברת לחסימת גבולות ולהתנהלות אוטרקית; וכמובן - כיצד יושפע המזה"ת מן המשבר.

המענה לשאלות אלה משפיע על גורלם של ישראל והעם היהודי. כך לדוגמה, הגלובליזציה והסחר החופשי תאמו היטב את יתרונותיה היחסיים של הכלכלה הישראלית מוטת היצוא. סדר עולמי המתבטא בפרוטקציוניזם עלול לפגוע בישראל הנהנית כיום מחברותה באזורי סחר חופשי עם ארה"ב ועם האיחוד האירופי. באופן דומה, שגשוג יהדות המערב נסמך במידה רבה על הערכים המאפיינים את השיטה הדמוקרטית-ליברלית. חברה שאינה מחויבת לערכים אלה תיטה להצמיח יתר עוינות ואנטישמיות ביחסה למיעוט היהודי ותראה פחות חובה לעצמה להתגייס להגנתו (כבר כעת ניכרת התגברות של תופעות אנטישמיות ברחבי העולם. על כך, ראו את המדד המשולב של האנטישמיות, עמוד 93). בהקשר זה, מטריד במיוחד הכרסום במעמדה הבינ"ל של ארה"ב, המעצמה שידידותה וסיועה קריטיים לישראל, ושהיא גם בית לקהילה משגשגת של כמחצית מהעם היהודי. מגמה זו עלולה להוביל לשחיקה הדרגתית בכוח ההרתעה של ישראל ובעוצמה המיוחסת לה.

המזרח התיכון

"הקורונה הכלכלית": הגל הראשון של מגפת הקורונה תבע מחיר כלכלי כבד במיוחד ממדינות המזה"ת: ירידה בהכנסות ממכירת נפט וגז, שיתוק מגזר התיירות, ירידה בהעברות כספים של עובדים היוצאים להשתכר מחוץ לארצם ופגיעה ביצוא בגלל המיתון במשק העולמי. זוהי מהלומה הניחתת על אזור, שגם כך מדשדש בתחום הכלכלי:

- בסוריה, המגפה פוגעת במדינה שבה תשתיות בסיסיות קרסו במהלך מלחמת האזרחים והיא כורעת תחת נטל כבד של סנקציות אמריקאיות והיפר-אינפלציה. 80 אחוז מתושבי סוריה חיים מתחת לקו העוני, 40 אחוז מובטלים ועל רבים מאיימת חרפת רעב.
- הפיצוץ המחריד שאירע בנמל ביירות (4 אוגוסט 2020) והתפטרות הממשלה בעקבותיו, צפויים להחריף את המשבר הכלכלי והחברתי בלבנון שאף נאלצה להכריז על חדלות פירעון. החוב הלאומי עומד על 170% מהתוצר ואזרחים רבים שנותרים ללא פרנסה ותקווה מפגינים ברחובות ואינם נרתעים מלהאשים את חיזבאללה באחריות לסבלם.
- מצרים ציינה בפברואר השנה את לידתו של האזרח ה-100 מיליון. כמחצית מהם מתקיימים על הכנסה של פחות מ-2 דולר ליום. עד מועד כתיבת שורות אלה טרם הושג הסכם במו"מ לקראת הפעלתו של הסכר האתיופי -"רנסנס"- שמצרים חוששת שיגרע ממי הנילוס וימיט אסון על החקלאות המצרית. (מצרים הזהירה בעבר שאם אתיופיה תפעיל את הסכר ללא הסכמתה היא עלולה להפעיל את צבאה).
- הכלכלה הירדנית נתונה במשבר מתמשך. המגפה מאיימת לבלום את הצמיחה הצנועה, והצפי הוא לכיווץ הכלכלה בשיעור של 3.5% (מחירי הנפט הנמוכים מאזנים במידת מה את נזקי הקורונה).
- בתימן מתחולל אסון הומניטרי כבד. חמש שנותיה של מלחמת האזרחים הביאה 80% מהאוכלוסייה אל מתחת לקו העוני. על פי נתוני האו"ם (אוקטובר 2019) ילדים מתחת לגיל 5 מתים בתימן בקצב של אחד בכול 12 דקות (מסיבות שניתן למנען).
- ירידת מחירי הנפט והתכווצות צפויה של המשק הסעודי השנה ב-7%, במקביל לשחיקה בנכונות

האמריקאית לסייע בהתמודדות מול אתגרי הזירה האזורית דוחפות את יורש העצר הסעודי לחפש פתרונות של פשרה ללחימה בתימן, למשבר עם קטאר ואף ליחסים עם איראן.

- איראן הוכתה קשה במשבר הקורונה, והיא מתמודדת עם משבר כלכלי חריף, המעמיק עקב הירידה בהכנסות הנפט והסנקציות הקשוחות שמוטלות עליה ביוזמת ארה"ב.
- הכלכלה הטורקית, שהישגיה המרשימים היו קלף מנצח עבור שליטה, הנשיא רג'פ טייפ ארדואן, מצויה עתה במשבר: ירידת ערך המטבע, גירעון תקציבי גדול, חוב חיצוני גבוה, אינפלציה, ואבטלה גואה.

פגיעתה הכלכלית של הקורונה עשויה להאיץ מגמות חברתיות ופוליטיות המאיימות על יציבות המזה"ת, הרווי גם כעת במלחמות, טרור, גלי פליטים, משברים הומניטריים, כלכלה מדשדשת, שחיתות, אבטלה, ומערכות שלטון כושלות. מהלכי השיקום הכלכליים הנדרשים מתסיסים את החברה, משום שהם כרוכים בצמצום סובסידיות ובפגיעה באוכלוסייה חלשה. על ישראל להיות דרוכה לאפשרות שהלחצים הכלכליים ידחפו כמה משליטי האזור להסיט את התסיסה לכיוונה של ישראל.

איומים ישירים: לצד האיום האיראני, ישראל עומדת מול סכנה להידרדרות אלימה בזירה אחת או יותר – מול חמאס, חיזבאללה, סוריה וכן בשטחי יהודה ושומרון.

איראן: הרמטכ"ל, אביב כוכבי, קבע בנאום פומבי (25 דצמבר 2019) כי ישראל לא תאפשר לאיראן להתבסס במרחב הצפוני בכלל, ובעיראק בפרט: "איראן ממשיכה... לייצר טילים המגיעים לשטחנו והכפילה את כמות האורניום המועשר שברשותה... אנחנו מבינים שהאפשרות שנגיע לעימות מוגבל או יותר מזה מול איראן היא לא אפשרות בלתי סבירה".

ואכן, ישראל פועלת כדי לסכל את התבססות איראן ועושי דברה בסוריה וכדי לבלום העברת נשק אסטרטגי לידי חיזבאללה. ישראל אינה נרתעת מלתקוף יעדים איראניים. בולטת במיוחד תקיפת המתקן ליצור צנטריפוגות מתקדמות בנתנז (2 יולי 2020) שיוחסה לישראל (ולארה"ב). במקביל, העימות גולש גם לזירת הסייבר: ב-23 באפריל 2020 דווח על ניסיון פגיעה איראני בתשתית המים של ישראל ובהמשך על תגובה ישראלית (9 מאי 2020) ששיבשה קשות פעילות נמל ימי בבאנדאר עבאס. מסכת התרחשויות אלה מלמדת על היתכנות גבוהה להסלמה ועל הכורח המוטל על ישראל להיות ערוכה לתגמול איראני.

הסנקציות האמריקניות ופגעי הקורונה לא הביאו עד כה את טהראן לוותר על מאמציה להשגת יכולת גרעינית צבאית וגם לא לזנוח את חתרנותה האזורית. התנהלותו הלעומתית של טראמפ מקשה על וושינגטון לגבש תמיכה במועצת הביטחון, שדחתה את הצעת ארה"ב להארכת אמברגו הנשק על איראן (14 אוגוסט 2020). רוסיה וסין המעוניינות למכור לטהרן מטוסי קרב מתקדמים התנגדו להצעה ו-11 חברות מועצה אחרות נמנעו (הרפובליקה הדומיניקנית הייתה היחידה שתמכה בהצעת ארה"ב). טראמפ איים בתגובה להפעיל את סעיף ה"סנאפבק" (snapback) שבהסכם הגרעין שמאפשר להשיב הסנקציות נגד איראן, אך הסיכויים להצלחת המהלך אינם רבים בייחוד על רקע פרישתה של ארה"ב מן ההסכם.

ברשות איראן יש עתה מאגר חומר מועשר המאפשר התאמה לפצצה גרעינית בתוך חודשים ספורים. (אם כי גורמי מודיעין שונים מעריכים כי הפגיעה בנתנז הסיגה משמעותית את תוכנית הגרעין האיראנית). טהראן מצרה את צעדיהם של פקחי הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, מפתחת טילים בליסטיים ארוכי טווח, ועל התקדמותה בתחום ניתן ללמוד מהצלחתה לשגר לחלל לווין צבאי (22 אפריל 2020). במהלכיה הצבאיים איראן משדרת

כי לא תיכנע ללחצים עליה. כך כאשר תקפה את מתקני הנפט במזרח סעודיה בטילי שיוט (ספטמבר 2019); כאשר נקטה במהלכים האלימים נגד מכליות נפט במצרי הורמוז; כאשר התגרתה באניות מלחמה אמריקניות המשייטות במפרץ הפרסי; כאשר פגעה באמצעות מיליציות שיעיות בשגרירות ובמטרות צבאיות של ארה"ב בעיראק; כאשר חתמה על הסכם לשת"פ צבאי עם דמשק ביולי 2020, שנועד, בין היתר, לשדרג את מערך ההגנה האווירית של סוריה.

חיסולו בידי ארה"ב של מפקד "כוח קוּדְס" של משמרות המהפכה, הגנרל קאסם סולימאני (3 ינואר 2020) החריף את העימות בין וושינגטון לטהראן. ההערכה הרווחת היא שאיראן תמתין לתוצאות הבחירות בארה"ב בטרם תחליט על צעדיה. ישראל צריכה להיערך, הן לאפשרות של פתיחת מו"מ בין ארה"ב לאיראן, שיש לו משמעויות כבדות, והן לאפשרות של החרפת מהלכיה הצבאיים של טהראן עד להתלקחות צבאית כוללת.

חיזבאללה: הארגון הדומיננטי בפוליטיקה הלבנונית נרתע כבר יותר מעשור מפתיחת חזית לחימה עם ישראל. מעורבות הארגון בדיכוי המחאה העממית על רקע המשבר הכלכלי הכבד בלבנון אינה מוסיפה ליוקרתו והוא נתפס ציבורית כמכשול לשיקום הכלכלה. הכרה זו העמיקה בעקבות הפיצוץ ההרסני בנמל ביירות. לצד היערכות לעימות צבאי, ישראל נאבקת בארגון גם בזירה המדינית ולאחרונה רשמה הישג כאשר גרמניה הלכה בעקבות בריטניה והכריזה על חיזבאללה, על כול ענפיו, כעל ארגון טרור (30 אפריל 2020). ברשות חיזבאללה יותר מ-120 אלף רקטות שטווחן עד עומקה של ישראל. איראן מבקשת לחזק איום זה ופועלת להקמת תשתיות בסוריה, ומפעלים תת-קרקעיים בלבנון, לייצור רקטות מדויקות לחיזבאללה. בישראל נערכים לאפשרות שבהתלקחות הבאה הארגון ינסה לפגוע במתקני הגז הימיים ובתשתיות חיוניות בישראל, ואף להחדיר כוחות אל מעבר לגבול כדי לתפוס שטחים סמוך לגבול הצפון. למרות ההערכה המקובלת, שלפיה לחיזבאללה אין עתה עניין להסתכן במלחמה נוספת עם ישראל, בין השאר בשל העובדה שעודנו מלקק את פצעי מעורבותו במלחמה בסוריה ומצוי תחת לחץ פוליטי וכלכלי כבד בלבנון, אין להתעלם מאפשרות להסלמה לא מתוכננת בחזית הצפון, מה גם שהעמקת העימות הישראלי-איראני עלול להניע את טהראן לדחוף את חיזבאללה לתקוף את ישראל. (בראשית אפריל 2020 ישראל חשפה הוכחות מצולמות לכך שסוריה מתירה לחיזבאללה לנסות להתבסס בגולן הסורי).

עזה: על פי נתוני צה"ל, במהלך שנת 2019 נורו מרצועת עזה לעבר ישראל 1,295 טילים ורקטות, בתגובה, צה"ל תקף 900 מטרות ברצועת עזה. במקביל, גם במה שנראה כרגיעה ביטחונית יחסית בעזה (המיוחסת גם לפגעי הקורונה), השב"כ מסכל פיגועים ביוזמת חמאס ביו"ש (בשנת 2019 סוכלו 560 פיגועים, בהם עשרה פיגועי התאבדות, ארבעה פיגועי חטיפה ולמעלה מ-300 פיגועי ירי).

ישראל צריכה להיערך, הן לאפשרות של פתיחת מו"מ בין ארה"ב לאיראן, והן לאפשרות של החרפת מהלכיה הצבאיים של טהראן עד להתלקחות צבאית כוללת

חמאס, השולט בעזה, פועל תחת לחץ של ישראל ומצרים, וחשוף לתסיסה וביקורת ציבורית פנימית על רקע ההרס ברצועה, העוני, המצור המתמשך ושיעורי האבטלה הגבוהים. שיעור העוני ברצועה עומד, על פי נתוני האו"ם, על 38%, ומתוך 2.1 מיליון התושבים, 1.3 מיליון נזקקים לחבילות מזון המסופקות על ידי סוכנויות סיוע. נתונים קשים אלה מחריפים לנוכח ההשלכות הכלכליות של הקורונה.

חרף המודעות הבינלאומית והאזורית לחומרת המצב ולפוטנציאל הנפיץ הטמון בו, הסיוע לרצועה נותר מוגבל. זאת, הן בשל רתיעה מהשקעת משאבים ב"אזור מלחמה", והן עקב היריבות בין הרש"פ לחמאס והחשש שמתן סיוע לתושבי עזה יביא לחיזוק מעמדו של חמאס. הרש"פ מפעילה לחץ כלכלי על הרצועה, כחלק מהמאבק בחמאס וכמנוף לחץ על ישראל (החוששת שאסון הומניטרי ידחוף את החמאס לעימות).

אין לשלול אפשרות שהמצב הקשה ברצועה ידחוף את החמאס להעדיף דווקא הפסקת-אש ארוכת טווח עם ישראל. במסגרת תסריטים אלה יש להביא בחשבון גם את מהלכיו של ארגון הג'יהאד האסלאמי, המקבל מימון איראני ועלול, בהכוונת טהראן, לנסות לחבל בניסיונות ההגעה להסדר ברצועה.

דאע"ש: התבוסה שספג דאע"ש וחיסול מנהיגו אל-בגדאדי בידי ארה"ב (27 אוקטובר 2019), אין פירושה חיסול התשתית הרעיונית, החברתית והדתית שעליה צמח הארגון. דאע"ש מוכיח מעת לעת את יכולתו לבצע פעולות טרור. דובר הארגון אף קרא לפגוע במטרות יהודיות כדי לבלום את תוכנית טראמפ (27 ינואר 2020).

מוקדי עימות אזוריים

מוקדי העימות במזה"ת חושפים ערב רב של שחקנים מקומיים, אזוריים וזרים אשר נקשרים בבריתות שחלקן ארעיות. לצד המתח ההיסטורי בין הסונים לשיעים, מתקיים מתח פנים-סוני: ציר סעודיה-מצרים (החוששות מחתרנותה של איראן ומהאסלאם הרדיקלי) מול ציר טורקיה-קטאר (התומכות באחים המוסלמים ובחמאס ומפלרטטות עם איראן). מוקדי העימות האזוריים מבטאים מתחים אלה וגם מלמדים על האצה של מגמות אסטרטגיות שרלוונטיות לישראל. נזכיר שתים מהבולטות שבהן: (1) הוואקום שנוצר בשל השחיקה בדומיננטיות האמריקאית באזור מאפשר לרוסיה להפוך לגורם מעצמתי רב השפעה במזה"ת. (2) ארדואן מנצל אף הוא "אי-סדר" זה ומוסיף לחתור לביסוסה של טורקיה כמעצמה אזורית שאינה נרתעת מהפעלת כוח צבאי הרחק מגבולה.

הזירה הסורית - ביטוי לרצינות הכוונות של מוסקבה: בתום 9 שנות לחימה אסד נותר על כיסאו. רוסיה, שהפעילה כוחות משמעותיים כדי למנוע את נפילתו, גובה תמורה ומעמיקה אחיזתה בבסיסים ימיים (טרטוס) ואוויריים (חמיימים) המבצרים את מעמדה במזה"ת ומחזקים אותה מול נאט"ו. בהתאם, רוסיה היא כעת כתובת שאליה פונים גם ארדואן וגם נתניהו.

ארדואן חרד מהתעצמות כוחם של הכורדים סמוך לגבולו, ומגל פליטים סורי נוסף מקרב שלושה מיליון תושבי מחוז אידליב, שינוס לגבול הטורקי אם תחריף הלחימה של כוחות אסד בכוחות המורדים המבוצרים באזור. הסדרי הפסקת האש שהושגו במעורבותה של מוסקבה מצטיירים עד עתה כרופפים.

המאמץ של ישראל לבלום את תכניתה של איראן להקים בסוריה תשתית צבאית תלוי גם הוא, במידה רבה, ברצונה של רוסיה. ניכר שישראל שכנעה את מוסקבה להכיר בהיגיון צעדיה הצבאיים נגד איראן בסוריה. ועם זאת, אין להתעלם מכך שרוסיה מקיימת תחרות מעצמתית מול בעלת-בריתה היחידה של ישראל - ארה"ב, ומכך שהקימה בסוריה ציר של כוחות עוינים לישראל (אסד, איראן, חיזבאללה). הצבת מערך נ"מ הכולל טילי S-400 מתוצרת רוסית בסוריה, והאזהרות שמפנה מוסקבה כלפי ישראל שלא לפגוע בצבא סוריה, מלמדות שעל ישראל להמשיך להתנהל בזהירות כדי להגן על האינטרסים שלה מבלי להגיע לחיכוך עם מוסקבה.

טורקיה כמעצמה אזורית: ארדואן חותר לביסוס מעמדה של טורקיה כמעצמה אזורית וכמובילה אידיאולוגית בעולם האסלאמי. הדבר ניכר במעורבות האגרסיבית של אנקרה במוקדי עימות ברחבי המזה"ת,

תוך שנזנחה לחלוטין מדיניות החוץ של "אפס בעיות", שבה התהדר ארדואן בראשית כהונתו. ארדואן אינו מהסס להפעיל את צבאו שמפגין יכולת לפעול בו זמנית במספר חזיתות. הוא פלש (8 ספטמבר 2019) לסוריה כדי לפגוע בכוחות הכורדים שלטענת אנקרה הם אירגוני טרור, וצבאו תקף - אווירית ויבשתית - "מטרות טרור כורדיות" בצפון עיראק (יוני 2020). צבא טורקיה התעמת עם כוחותיו של אסד המנסים לחסל את כיס המורדים (הנתמכים על ידי טורקיה) באידליב. במקביל, ארדואן משתמש בקלף הפליטים מול אירופה, ומאיים להציפה במבקשי מקלט אם לא תענה לתביעותיו. ביניהן, סיוע כספי והקמת אזור בטוח בצפון סוריה שאליו יוכל לפנות שני מיליון פליטים סורים שמצאו מקלט בארצו.

תמיכתו המתמשכת של ארדואן באחים המוסלמים מעצימה את העימות עם מצרים, סעודיה ואיחוד האמירויות. הוא מתעקש לערוך קידוחי נפט בחופי צפון קפריסין (שטח כבוש על פי הדין הבינ"ל) למרות מחאות האיחוד האירופי. הוא שיגר ללוב כוחות שנלחמים לצדה של "ממשלת ההסכמה הלאומית", וחתם עמה (27 בנובמבר 2019) הסכם המתווה את הגבול הימי הכלכלי בין שתי המדינות, מבלי להתחשב באינטרסים ובזכויות של יוון, מצרים וקפריסין, שיצאו בחריפות נגד המהלך. המעורבות הצבאית הטורקית בלמה את התקדמות כוחותיו של ח'ליפה חפתר, העומד בראש "הצבא הלאומי הלובי".[2] מצרים רואה במעורבות הטורקית ובניצחון "ממשלת ההסכמה הלאומית", האוהדת את האחים המוסלמים, איום על ביטחונה, ומזהירה כי תשגר את כוחותיה שלה ללוב. כך שהמתח בין קהיר לאנקרה מחריף ועלול להידרדר לעימות צבאי.

צבא טורקיה מפגין כוחו גם בעריכת תרגילים ימיים ואוויריים בים התיכון, במטרה לחזק את מעמדה של אנקרה בכל מרחב הים התיכון: להבטיח לה נתח במשאבי הנפט והגז שבאזור, לפרוץ את הכיתור שמציב מולה, בראייתה, פורום הגז של מזרח הים התיכון (יוון, מצרים, ישראל, קפריסין), ולמנוע הנחת צינורות אספקת גז לאירופה שעוקפים את טורקיה ומנוגדים לאינטרסים שלה (כדוגמת פרויקט האיסטמד EastMed, שאושר לאחרונה על יד ממשלת ישראל).

ארדואן אינו נמנע מעימותים גם בזירה העולמית. יחסי טורקיה וארה"ב יודעים עליות ומורדות. אנקרה מתמרנת בין המערב לרוסיה, ומזהירה מאפשרות עזיבתה את נאט"ו. רכישת טילי S-400 מרוסיה, המנוגדת להגיון חברותה של טורקיה בנאט"ו, מעוררת את זעמה של וושינגטון (אך מעניקה לאנקרה יתרונות לקראת עימותים אפשריים בים התיכון). טורקיה מייצרת ומפעילה ביעילות מטוסים ללא טייס, והשנה תשלים בניה של נושאת מטוסים קלה. ארדואן אף טוען כי לארצו זכות לפתח נשק גרעיני כפי שיש למדינות אחרות.[3]

ארדואן מתרברב כי בתוך שלוש שנים ארצו תהיה "בלתי ניתנת לעצירה" באזור. שינוי מעמד "איה סופיה" ממוזיאון למסגד (10 יולי 2020) הוא עדות נוספת ליומרות האסלאמיות ולשאיפות הנאו-עות'מאניות שלו. בהקשר זה הוא מכריז על מחויבותו לשחרר את מסגד אל-אקצא. פעילותם של אירגוני סיוע טורקיים במזרח ירושלים מעוררת מורת רוח בישראל, המהווה יעד קבוע לרטוריקה עוינת של ארדואן ואנשיו. בדצמבר 2019 דווח על תקרית בה חיל הים הטורקי הורה לספינת מחקר ישראלית לעזוב אזור ימי סמוך לקפריסין, בטענה שמדובר בשטח המים הכלכליים הבלעדיים של טורקיה.

מעורבותה של תורכיה במזרח הים התיכון ובסיוע לחמאס מייצרת פוטנציאל חיכוך מוגבר עם ישראל, החייבת לעקוב בקפדנות אחר התפתחות תאבונה של אנקרה לדומיננטיות אזורית.

מפגשי אינטרסים - הזדמנויות: כוחה ויכולותיה המתקדמות של ישראל, האיום של איראן, הטרור האסלאמי ואתגר ניצולם והגנתם של מאגרי הגז שהתגלו במזרח הים התיכון, מביאים למפגש אינטרסים של ישראל והמדינות הסוניות הערביות המרכזיות ולהעמקה של שיתוף הפעולה הביטחוני ביניהן. הביטוי המשמעותי ביותר לכך הוא ההסכם ההיסטורי של ישראל ואיחוד האמירויות לנירמול מלא של היחסים, תמורת השעיית כוונותיה של ישראל לספח שטחים ביו"ש. הסכם זה מהווה תפנית אסטרטגית בעצם התעלמותו מן התנאי - פתרון הסוגיה הפלסטינית - שעד עתה בלם את הרחבת מעגל השלום עם ישראל. ככול שמדינות ערביות נוספות ילכו בדרך שפילסו האמירויות, כך תתעצם המשמעות האסטרטגית וההיסטורית של ההסכם. ואכן, קיים מאמץ ישראלי לנצל את התנופה המדינית שיצר ההסכם כדי לצרף מדינות ערביות נוספות למהלך הפיוס עם ישראל (המאמץ ממוקד בשלב זה בבחריין, עומאן, מרוקו וסודן).

ככול שמדינות ערביות נוספות ילכו בדרך שפילסו האמירויות, כך תתעצם המשמעות האסטרטגית וההיסטורית של ההסכם

המכלול הפלסטיני

החודשים שקדמו למגפת הקורונה היו רצופים בהתפתחויות שמעידות על מצבה הרעוע של הרשות הפלסטינית: הקיצוץ בסיוע האמריקני, "עייפות המדינות התורמות" שנהגו לממן את הרש"פ, הצמצום במשאבי הסוכנויות המגישות סיוע לפלסטינים (בדגש על אונר"א, שארה"ב הפסיקה להעביר לה מימון). הפיצול הפנים-פלסטיני נכנס לשנתו ה-13 מבלי שבאופק נראה לו פתרון. בצד כל אלה, גוברות הבחישות הפנימיות לקראת אפשרות של חילופי הנהגה. בשנות שלטונו הקפיד אבו מאזן על התיאום הביטחוני עם ישראל וסייע להבטחת רגיעה יחסית ביו"ש. עזיבתו עלולה להצית מאבקי ירושה ואף לפגוע בתיאום.

פלסטינים רבים רואים את שליטיהם, בגדה ובעזה, כמושחתים. נוהגו של יו"ר הרשות אבו מאזן להימנע לעיתים מלקיחת כספי המס מישראל כצעד של מחאה, פוגע בבני עמו: שכרם של עשרות אלפי מועסקי הרש"פ מקוצץ ולעיתים אף לא משולם כלל. מגפת הקורונה החריפה את המשבר הכלכלי בקרב הפלסטינים. שיעור האבטלה ביו"ש עלה מ-17% ל-35%, וברצועת עזה מ-45% ל52% (בדור הצעיר הנתונים גבוהים אף יותר). המגפה, בשלבה הראשון, המריצה שיתוף פעולה ישראלי-פלסטיני (ישראל והרש"פ הקימו חמ"ל משותף למאבק בקורונה למרות שבמקביל, גורמים רשמיים ברש"פ הדהדו תיאוריות קונספירציה שעל פיהן ישראל גורמת בכוונה להידבקות של פלסטינים במחלה).

פרסום "תכנית המאה" האמריקאית (28 ינואר 2020), שהתקבלה אצל הפלסטינים כמוטה לחלוטין לטובת ישראל, והכרזותיה של ישראל על כוונתה לספח חד-צדדית שטחים ביו"ש, הוסיפו משבר מדיני לשבר הכלכלי ולפגעי הקורונה. החמאס הגדיר את המהלך "הכרזת מלחמה" ואבו מאזן הכריז (19 מאי 2020) כי הרש"פ משוחררת מכול הסכמיה עם ישראל ועם ארה"ב, ובכללם השת"פ הביטחוני. בסקר שערך ח'ליל שקאקי (יוני 2020)[4] נמצא כי 52% מן הפלסטינים תומכים בחידוש המאבק האלים נגד ישראל בתגובה למהלך סיפוח ישראלי.

תוכנית טראמפ מבוססת על הקמת מדינה פלסטינית מפורזת שתשתרע על 70% משטחי יו"ש, על שטחי רצועת עזה ועל שטחים ישראליים הסמוכים לרצועה, שישראל תעביר במסגרת חילופי שטחים (שטחים שהיקפם כמחצית השטח שישראל אמורה לספח

ביו"ש). כן ייבנה מעבר המקשר בין שני חלקי המדינה הפלסטינית. על פי התוכנית איש לא יפונה מביתו וישראל תספח כ-30% משטחי יו"ש (בקעת הירדן, גושי ההתנחלות ודרכי גישה למובלעות ריבוניות סביב כול התנחלות הממוקמת בלב השטח הפלסטיני). ירושלים כולה תישאר בריבונות ישראלית והבירה הפלסטינית תהיה באבו-דיס שמעבר לחומת הביטחון. לישראל תהיה סמכות ביטחונית בכול המרחב שממערב לירדן.

כתנאי להקמת מדינתם הפלסטינים נדרשים, בין השאר, לפרק את חמאס מנשקו, לוותר על תביעת השיבה ולהכיר בישראל כמדינה יהודית. כדי לאפשר משא ומתן, ישראל אמורה להקפיא למשך ארבע שנים את הבנייה בשטח המיועד למדינה הפלסטינית העתידית. אבו מאזן התמיד בסירובו לדון בתוכנית למרות הבהרתו של יועץ הנשיא ג'ארד קושנר (2 פברואר 2020) לפיה "אם הפלסטינים רוצים לשנות משהו והם לא אוהבים את הגבולות ששרטטנו על המפה - בואו ותאמרו לנו את זה. תגידו איפה אתם חושבים שהגבול צריך לעבור".

ראש הממשלה נתניהו הבהיר כי בהיעדר בן-שיח פלסטיני למימוש תוכנית טראמפ, ישראל לא תחמיץ את ההזדמנות ההיסטורית ואת כהונתו של נשיא כה אוהד בוושינגטון, ותתקדם לקביעת גבולה המזרחי. ככול שכוונת הסיפוח הישראלית נראתה מעשית יותר, כך גברו הקולות בזירה האזורית והבינ"ל המתנגדים למהלך, כאשר חלקם אף מזהיר מצעדי ענישה: היענות לבקשת הפלסטינים להכיר בהם כמדינה ריבונית, פגיעה ביחסים מדיניים, סנקציות כלכליות, פגיעה בהסכמי מו"פ עם אירופה, הפסקת הסיוע הכספי הקטרי לעזה ועוד. ביטויי התנגדות לתוכנית נשמעו מאירופה, רוסיה, סין, מדינות ערב, האפיפיור, המפלגה הדמוקרטית בארה"ב ומועמדה לנשיאות ביידן, ועוד. המהלך תואר כהפרה של החוק הבינ"ל וככזה הפוגע בסיכוי להגיע להסדר על בסיס העיקרון של שתי המדינות. שגריר איחוד האמירויות בוושינגטון יוסף אל-עוטייבה בחר לפנות אל הציבור הישראלי ישירות באמצעות מאמר ב"ידיעות אחרונות" (12 יוני 2020), שבו הזהיר כי "סיפוח יהפוך על ראשן, בוודאות ובאופן מידי, את כל השאיפות הישראליות לקשרי ביטחון, כלכלה ותרבות משופרים עם העולם הערבי ועם איחוד האמירויות." בוטה במיוחד היתה אזהרתו של מלך ירדן (15 מאי 2020) שאם ישראל תספח חלקים מהגדה המערבית "הדבר יוביל להתנגשות גדולה עם הממלכה." ההסכמה לנירמול היחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות הסירה מסדר היום את כוונותיה של ישראל לספח שטחים ביו"ש וכך גם את המחאות ואיומי הענישה בעניין.

משולש היחסים ירושלים-וושינגטון-יהדות ארה"ב

עניינה הפוחת של ארה"ב בהנהגת הסדר העולמי עלולה להוביל לשחיקה הדרגתית בכוח ההרתעה של ישראל ובעוצמה המיוחסת לה, הנשענת במידה רבה על ידידותה וסיועה של המעצמה האמריקנית. מגמת ההסתגרות עלולה לאיים גם על המשך העברתו של הסיוע השנתי לישראל, ולשחוק במידת הסלחנות האמריקנית למהלכים ישראליים המתפרשים כמנוגדים לאינטרס של ארה"ב, כדוגמת הקשרים הכלכליים הפורחים בין ישראל לבין סין. בהקשר זה, מאלף האופן בו הממשל מכיר בחשיבות הצלע היהודית של "משולש היחסים": מזכיר המדינה פומפיאו אומר את הדברים הבאים לחברי המועצה היהודית האמריקנית (15 יוני 2020): "על כולנו להיות דרוכים נוכח האיום של המפלגה הקומוניסטית הסינית על דרך חיינו. התייצבות מול שחקנים רעים היא בלב הערכים של אמריקה. בקרב **שני העמים** שלנו מושרשים כיבוד זכויות שניתנו על ידי האלוהים, חירות אישית, ושוויון אנושי"[5].

גם הקיטוב האידיאולוגי המחריף בארה"ב, והפיכת עניינה של ישראל לנושא תלוי-מפלגה, פוגע במשולש היחסים. שימור אהדה דו-מפלגתית

לישראל נעשה מסובך יותר במציאות שבה שגורות אמירות כמו זו של הנשיא טראמפ, שלפיה היהודים שאינם מצביעים למפלגתו "אינם מספיק אוהבים את ישראל". האתגר מתעצם לנוכח העובדה שציבורים נרחבים ביהדות ארה"ב עוינים את טראמפ ותומכים במפלגה הדמוקרטית, בעוד שרוב ניכר מקרב הישראלים מעדיפים את ניצחונו בבחירות. תמיכה זו נובעת מכך שטראמפ הפגין את תמיכתו בישראל בשורת מהלכים משמעותיים: העברת שגרירות ארה"ב לירושלים, הכרה בריבונות הישראלית ברמת הגולן, קבלת עיקר תפיסותיו של נתניהו בסוגיית ההסדר עם הפלסטינים והתייצבות נחושה לצדה של ישראל בזירה הבינ"ל, כמו למשל מול האפשרות שבית הדין הבינ"ל יפתח בחקירת הטענה שישראל מבצעת פשעי מלחמה נגד הפלסטינים בשטחי יו"ש ועזה. (ההחלטה המקדמית של בית הדין אם הנושא שפיט טרם התקבלה). טראמפ תקף בבוטות את מהלכי בית הדין נגד ארה"ב וישראל ואף חתם על צו המאשר הטלת סנקציות על בכיריו (11 יוני 2020).

הקיטוב בין שתי המפלגות בארה"ב ביחס למדיניותה של ישראל אינו תופעה המצטמצמת למערכת הבחירות בלבד. סקר גאלופ (אפריל 2020)[6] גילה שבעוד כלל הציבור האמריקני מפגין, בסוגית הסכסוך, אהדה רבה יותר לישראל מאשר לפלסטינים, שיעור האהדה לישראל גבוה הרבה יותר בקרב הרפובליקנים (91% לעומת 67% בקרב הדמוקרטים). ואכן, כאשר בית הנבחרים קיבל החלטה הצהרתית (6 דצמבר 2019) המצדדת בפתרון שתי המדינות והמזהירה את ישראל ממהלכי סיפוח, רוב הדמוקרטים תמכו בהחלטה ורוב הרפובליקנים התנגדו לה. אופיינית גם התופעה (יוני 2020) של חברי קונגרס דמוקרטים החותמים על איגרת המביעה התנגדות למהלך הסיפוח הישראלי, בעוד שחברי קונגרס רפובליקנים חותמים על איגרת התומכת במהלך. אירועי המחאה ההמוניים למען שוויון לשחורים, לאחר הריגתו של ג'ורג' פלויד על ידי שוטר לבן במינסוטה, ועמם הרדיקליזציה של השיח הפוליטי בארה"ב, מחזקים את הנטייה באגף הפרוגרסיבי של המפלגה הדמוקרטית, להקביל בין מצבם של השחורים בארה"ב ובין מצבם של הפלסטינים. הסיפוח שתוכנן ביו"ש היה עלול לחזק מגמה זו שבהקשרה ישראל מוצגת כמדינה גזענית. במציאות אמריקנית מקוטבת גובר הפיתוי לזכות בתמורה מידית מהצד התומך (הרפובליקני) תוך התעלמות מהמחיר שעלול להיגָבות מישראל בטווח הארוך יותר (לתמיכה הגורפת של טראמפ יש מחיר, בין היתר בגלל המשטמה כלפיו באירופה). פיתוי זה אף גובר לנוכח העובדה כי חלק מהמועמדים הדמוקרטיים לנשיאות לא נרתעו מהשמעת ביקורת על מדיניותה של ישראל. לצד כוונה לבטל את הפרישה מהסכם הגרעין עם איראן הושמעו אף איומים לפגוע בסיוע האמריקאי לישראל אם תספח שטחים ביו"ש.

מציאות זו, שבה היחס לישראל הופך לנושא תלוי-מפלגה מציבה אתגר משמעותי למימוש היעד האסטרטגי המסורתי של ממשלות ישראל לדורותיהן: שמירת האהדה הדו-מפלגתית, ושמירת התמיכה של כלל יהדות אמריקה (שרובה אוהד את המפלגה הדמוקרטית). פגיעה בסולידריות הפנים-יהודית עלולה להקשות על איחוד כוחות והיחלצות לסייע לישראל בשעת מבחן.

סיכום

האורות והצללים בתמונה האסטרטגית מלמדים כי עוצמתה של ישראל לא מבטיחה את פתרון הבעיות האסטרטגיות היסודיות שבפניהן היא ניצבת. אי-יציבותו הכרונית של המזה"ת מחייבת להיערך להתלקחות אלימה גם כאשר נדמה שאין למעורבים אינטרס בהידרדרות. על ישראל לנווט דרכה מול איומים ביטחוניים משמעותיים, ובראשם חתרנותה

האזורית של איראן ושאיפתה לאחוז בנשק גרעיני. ההסכם לנירמול היחסים עם איחוד האמירויות מסמן פריצת דרך משמעותית ביחסי ישראל עם העולם הערבי ויש בו כדי לעודד הצטרפותן של מדינות ערביות נוספות למעגל השלום. עם זאת, הישג מבורך זה אינו משחרר את ישראל מן האתגר המדיני, הביטחוני, הדמוגרפי והמוסרי, הכרוך בהיעדר פתרון לסוגיה הפלסטינית.

בשל נזקי הקורונה והעול של שיקום הכלכלה והחברה, ישראל תיאלץ עתה להתמודד עם אתגרים אלה, כשמשאביה מצומצמים יחסית לעבר. ההכרח לקבוע סדר עדיפויות קפדני ייעשה חריף יותר במציאות תובענית זו. על מקבלי ההחלטות בישראל ובעם היהודי לשקול ביתר זהירות את הכרעותיהם, ובייחוד את אלה העלולות לשחוק את הסולידריות הפנימית הנחוצה שבעתיים לנוכח השלכותיה הקשות של מגפת הקורונה.

הערות

1 https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2020/leaderless-struggle-democracy

2 Libyan National Army (LNA)

3 Newsweek 4 sept 2019

4 Palestinian Center for Policy and Survey Research, 17-20 June 2020

5 The Times of Israel, 15 June 2020

6 https://news.gallup.com/poll/293114/majority-again-support-palestinian-statehood.aspx

11 משבר הקורונה והעם היהודי: השלכות, דילמות והמלצות

- מקבלי החלטות בעם היהודי נדרשים לקבל החלטות שמשמעותן ארוכת טווח, ב**עידן של אי ודאות** המחייב **שמירה על גמישות**.
- **שינויים מסתמנים בסדר העולמי מציבים אתגר לעם היהודי**: הגלובליזציה תאמה את יתרונותיה של הכלכלה הישראלית. שגשוג יהדות המערב נסמך על ערכי השיטה הדמוקרטית-ליברלית.
- משבר מגביר את **הצורך באמון הציבור בממשלה** כדי לאפשר שיתוף פעולה מרבי לקראת יציאה ממנו.
- משבר הבריאות הוא **הזדמנות לעודד עלייה** לישראל.
- הקהילות בתפוצות **נדרשות** לוודא שיש **משאבים לקיום המוסדות, לסייע ליהודים במצוקה**, להשקיע בפעילויות עם **פוטנציאל צמיחה** לעתיד, לסייע **לקהילה הכללית**.
- על הקהילות **להיערך לתקופה של עליה משמעותית באנטישמיות**. היערכות זו צריכה לכלול, בין השאר, הגנה פרו אקטיבית, קואליציות, שתדלנות, כלים למצב חירום.
- **נדרשת התאמה של יחסי ההנהגה החרדית עם השלטון האזרחי**, שתאפשר זיהוי מהיר של משברים המחייבים השעיה של יחסי האי-אמון המובנים בין החרדים ללא חרדים.
- לאחר המשבר הקהילות ידרשו **לבחון את האיזון** בין יתרונותיו של **מרחב הפעילות המוחשי** (המייצר מחויבות) לבין אלה של **מרחב הפעילות הדיגיטלי** (חיבור מהיר).

הקדמה

המשבר הבריאותי, הכלכלי והשלטוני שפוקד את כלל העולם בשל משבר וירוס הקורונה אינו מבדיל בין יהודים לבין לא יהודים. רוב השפעותיו אינן ייחודיות לקבוצה זו או אחרת - אלא אם מדובר על קבוצת גיל. עם זאת, יש טעם לבדוק כיצד ישפיע על מצבו של העם היהודי בהקשרים המיוחדים לו. בין השאר, ככלי עזר לתכנון מדיניות בעת שהמשבר בשיאו וגם לאחר שיסתיים.

נציג בקצרה את הזירות שעליהן משפיע המשבר, ובעקבות הניתוח נציג כמה שאלות מרכזיות ייחודיות למקבלי החלטות בעם היהודי. במסמך זה לא נתייחס לסוגיות שהן במובהק גלובליות ו/או מקצועיות-רפואיות, אלא במידה שיש להן זווית הנוגעת לעם היהודי שמחייבת התייחסות נפרדת.

זירות השפעה עיקריות על העם היהודי

ההשפעות לטווח קצר ובינוני של מגפת הקורונה על העם היהודי נוגעות להיבטים הבאים:

שינוי בסדר היום העולמי. השפעתו של שינוי זה ניכרת בהסטה של מוקדי תשומת הלב העיקריים לזירות חדשות ודחופות. אם לתת דוגמה קונקרטית, העולם פנוי פחות לטיפול בסוגיית הגרעין האיראני - ומצד שני, גם איראן עצמה פנויה פחות להקצאת משאבים למאבק נגד ישראל. לטווח בינוני וארוך, למגפת הקורונה עשויה להיות השפעה גם על הזירה הפוליטית הפנימית במדינות רבות וכן על מאזן העוצמה הגלובלי, כאשר מדינות שיטפלו בו היטב ויתאוששו מהמשבר במהירות יתחזקו, לעומת מדינות אחרות שעשויות להיחלש בגלל התמודדות לקויה עם המשבר ותוצאותיו. במעגל ההשפעה לטווחים ארוכים יותר יש לקחת בחשבון אפשרות שהמשבר יחזק מגמות של לאומיות והסתגרות, ויפגע בתהליכים של גלובליזציה ושיתוף פעולה בינלאומי.

במעגל ההשפעה לטווחים ארוכים יותר יש לקחת בחשבון אפשרות שהמשבר יחזק מגמות של לאומיות והסתגרות, ויפגע בתהליכים של גלובליזציה ושיתוף פעולה בינלאומי

עוצמתה של מדינת ישראל. ישראל מושפעת מהמשבר הן בהיבט של יציבות פוליטית וכלכלית, הן בהיבט של איתנות בריאותית והן בהיבט של לכידות ציבורית. יש לציין שישראל נכנסה להתמודדות עם משבר הקורונה בעת שהייתה שרויה בעיצומו של משבר פוליטי שנמשך למעלה משנה. משבר זה לא עצר תהליכים של קבלת החלטות על ידי הדרג הפוליטי-ממשלתי והדרג המקצועי-פקידותי, אך פגע באמון הציבור בטוהר ההחלטות של הממשלה היוצאת והנכנסת.

המשבר הפוליטי והקמתה של ממשלת חירום-אחדות הזוכה לרוב פרלמנטרי ותמיכה ציבורית רחבה אמורות היו להעניק יתר לגיטימציה להכרעות הקשות הללו. הטלטלות הפוליטיות הנמשכות גם במהלך הקיץ הקשו על השגת מטרה זו. ישראל עודה שרויה בעיצומו של משבר כלכלי קשה, שהדרך ליציאה ממנו ארוכה, בין השאר משום שהיציאה כרוכה בהתקדמות מקבילה בהתמודדות עם נגיף הקורונה והפגיעה בכלכלה העולמית.

כוחן של הקהילות היהודיות. המשבר השפיע על קהילות הן בהיבט הכלכלי, והן ביכולת לקיים פעילות מסודרת. פגיעתו של הנגיף בכמה קהילות, בעיקר חרדיות, גם בהיבט של סיכון חיי אדם, הייתה קשה מאוד. על פי ההערכות, שאינן מלאות, שיעור היהודים מקרב הנדבקים והמתים מהנגיף גבוה בהרבה משיעורם באוכלוסיית המדינות שבהן הם חיים (למעט ישראל). המשבר הכלכלי הנלווה למשבר הבריאותי מצמצם את משאביהן של קהילות, ואת כוחם של ארגונים (בתי כנסת, מועדונים, חבורות וכדומה), וכן מאלץ אותם להסטת משאבים על פי סדרי עדיפויות חדשים. לצמצום זה, שאת היקפו קשה למדוד בשלב מוקדם כל כך, מתלווה הפסקה כמעט מוחלטת של פעילות מסורתית של התכנסות ופעילות משותפת. הזירה היהודית היחידה שממשיכה לפעול, ואף מתרחבת במהירות, היא הזירה המקוונת. היא מחייבת את הקהילות להתארגנות מחדש לפעילות מסוג זה, ליצירתיות ולחדשנות.

שינוי בדפוסי פעילות. בהמשך לסעיף הקודם, ניכר שינוי ממשי בפעילות המסורתית של יהודים כביטוי לזהותם ולחברותם בקהילה. שינוי זה נוגע הן להתכנסות קהילתית במישור הדתי (בית כנסת) והן להתכנסות לצרכי תרבות (לימוד, פעילות חברתית). בקהילות מסוימות, בעיקר בציבור האורתודוכסי, נבעו ממנו קשיים ניכרים, הן בהרגלת הציבור לשמירה על כללים נוקשים והן במציאת פתרונות סבירים לבעיות

לא מוכרות (כולל בעיות בשדה ההלכתי). קשיים אלה האיצו יוזמות של פעילות דיגיטלית לקהלים יהודיים, וכן הניעו תהליכים של דיון פנימי על הצורך להסתגל למציאות חדשה (הדיון על שימוש בזום בליל הסדר היה דוגמה מובהקת לכך).

יחסים בין קהילות יהודיות. יחסי יהודי התפוצות עם ישראל, וכן היחסים הנובעים מתחושת הערבות ההדדית המשותפת לכלל יהודי העולם, עומדים גם הם מול אתגר חדש. הוא מתבטא קודם כל בזירה הטכנית: איסור על תנועה ומפגשים, הפסקת תנועת התיירות, ביטול תכניות נסיעה לישראל, לימודים בישראל, החזרת שליחים מהתפוצות לישראל, ביטול מסע החיים לפולין. באופן כללי, גם יחסים אלה עברו לזירה הדיגיטלית, שכוחה החוויתי שונה מזה של הזירה הפיסית. על היחסים בין קהילות משפיע גם מצב תודעתי של התמקדות בסביבה המידית, בדאגה למשפחה, לבריאותה, לתעסוקתה. כלומר, היהודים (כשאר העולם) עסוקים תודעתית בטיפול בבעיות מידיות ודחופות, ופנויים פחות לעיסוק ביחסיהם עם קהילות מרוחקות. לצד זה, הישיבה של יהודים רבים בבית, בחוסר מעשה (מקצועי) פינתה לחלקם זמן לתקשורת עם יהודים אחרים, ללימוד וקריאה, לחשיפה לתכנים ולתרבות יהודית.

היחס ליהודים. הניסיון ההיסטורי מלמד שמשברים פוליטיים מובילים לעיתים להפצת תעמולה אנטי יהודית. גם משבר הקורונה חולל התפרצויות של תעמולה אנטישמית בקבוצות מסוימות, אם כי בשלב זה מוקדם לקבוע כי המשבר הביא לפגיעה חמורה בתדמית היהודים ובביטחונם. כהמשך של מגמה שנצפתה גם בטרם משבר הקורונה, תופעות של אנטישמיות מדווחות כיום יותר לא רק בקהילות באירופה, אלא גם בקהילה בארה"ב[1]. דוח הליגה נגד השמצה קבע כי בשנת 2019, עוד לפני המשבר, יהודים אמריקנים היו יעד לתקריות אנטישמיות יותר מאשר בכל שנה בארבעת העשורים האחרונים[2]. ראשי הליגה קבעו כי מדובר ב"נורמליזציה של אנטישמיות" בארה"ב. כך, כאמור, עוד לפני המשבר הבריאותי והכלכלי, שעלול, כדרכם של משברים חברתיים, להוביל לעלייה בכוחן של קבוצות רדיקליות ובהן אלה המתנכלות ליהודים.

דילמות למקבלי החלטות בישראל ובתפוצות בתקופת האי ודאות

מנהיגים וראשי ארגונים בעם היהודי נדרשים לקבל החלטות שמשמעותן עשויה להיות ארוכת טווח, בעידן שבו אי ודאות היא גורם משמעותי המחייב שמירה על גמישות ויכולת לשנות כיוון תוך כדי תנועה. הפסקאות הבאות יתארו שורה של נושאים שבהם עשויות לעלות שאלות לטווח בינוני וארוך המושפעות ממשבר הקורונה, ואת האופן שבו יש להתמודד איתן. כמובן, בהקשר זה במסמך זה אנו מתייחסים אך ורק לעניינים שיש להם קשר מובהק לסוגיות של העם היהודי. סוגיות הנוגעות להתפתחויות גיאופוליטיות גלובליות ואזוריות נדונות בפרק נפרד (עמוד 39).

סדר עדיפויות כלכלי

העם היהודי ומוסדותיו עתירי משאבים, אך אלה כמובן אינם בלתי מוגבלים. גם בימי שגרה ישנה "משיכת חבל" מתמדת מתוך רצון לקדם סדרי יום שונים ואף מתחרים. עם זאת, בימי חירום, כאשר השגרה מופרת, נדרשת חשיבה מחודשת על סדרי העדיפויות של כלל העם היהודי, של הארגונים והמוסדות השונים בתוכו, ושל הכוחות והתורמים המניעים את פעולתו. קרי, המשבר מספק הזדמנות לזהות מחדש את החיוני לעומת החיוני-פחות, מחייב זיהוי כזה כדי שמשאבים מדולדלים לא יופנו לזירות שאינן הכרחיות, ומאפשר לעשות שינויים

ורפורמות שקשה יותר להניע בימים של שגרה. העיסוק במסגרת זו בנושא הכלכלי יהיה מצומצם, משום שרובו נוגע להחלטות בשדה המקצועי המובהק (גירעון, ריבית, הבטחת הכנסה ועוד).

ישראל: הקצאת משאבים כלכליים ציבוריים נעשית בעיקר באמצעות הממשלה ועל פי סדרי העדיפויות שלה. בעת משבר יש למקד תשומת לב מוגברת בהקצאות אלה, ולוודא שהן מופנות למטרות החיוניות ביותר לטווח הקצר והארוך. משבר מגביר גם את הצורך באמון של הציבור בממשלה ובסדרי העדיפויות שלה, משום שכאשר הציבור נדרש לשלם מחיר (באבטלה, מיסים, קיצוץ בסיוע וכדומה) שיתוף הפעולה שלו מותנה בין השאר בקבלת המחיר כהכרח, ובהכרה שהמחיר הנדרש נובע מאילוצים המקובלים על הכלל. האופן שבה הוקמה הממשלה וגודלה שחקו את האמון הנדרש של הציבור ביעילות מוסדות השלטון. לאחר שנה ויותר של משבר פוליטי, כינונה של ממשלת אחדות-חרום התקבל בהקלה מסוימת, אך כשלונה להביא ליציבות פוליטית מפריע להתמודדות עם המשבר. כך, הן בהיבט של אמון הציבור והן בהיבט של קבלת החלטות נקיות משיקול אלקטורלי-פוליטי.

על פי כללים דומים זה יש לנהוג גם ביחס לסיוע של ישראל לכלל יהודי העולם. הסיוע צריך לנבוע מצרכים חיוניים, שאפשר להסבירם לציבור הנאלץ לשלם מחיר (עוד על כך בהמשך).

תפוצות: לקהילות המאורגנות בתפוצות יש **ארבע משימות עיקריות** בעת קביעת סדר העדיפות התקציבי בזמן משבר. 1. לוודא שלקהילה יש **משאבים לקיים את מוסדותיה העיקריים** כך שיוכלו להתאושש לאחר המשבר. 2. **לסייע ליהודים במצוקה** מקרב הקהילה, יחידים וקבוצות (לדוגמה, בבתי אבות). 3. להשקיע בפעילויות הנגזרות מהמשבר שיש בהן גם **פוטנציאל צמיחה לעתיד** (לדוגמה, פעילות של יהדות אונליין). 4. להשתתף בשם הקהילה היהודית ב**סיוע לקהילה הכללית**, הן מטעמים של מהות (ערכים יהודיים) והן מטעמים של תדמית. זה הזמן לנצל רזרבות כספיות וקרנות שהצטברו בקהילות, שיועדו לעתות חרום

כדי לעמוד בארבע משימות אלה, ולהבטיח את עתידה של הקהילה, יש לראות במשבר גם הזדמנות לריענון של סדרי ההקצבות, ולבחינה מחדש של המוסדות והארגונים, נחיצותם ומשמעות פעילותם. ראוי לוודא, עוד יותר מאשר בימים רגילים, שהדחף הטבעי להגן על הקיים, גם במקרים שהתיישן והתייתר, איננו מדלדל את משאבי הקהילה ומותיר אותה ללא אמצעים מספיקים לקיים פעילות רלבנטית שתבטיח את העתיד. המהלך שנרמז בדברי נשיא התנועה הרפורמית, הרב ריק ג'יקובס, לאיחוד מנהלי של תנועות היהדות הפרוגרסיבית באמריקה (רפורמים, קונסרבטיבים ורה-קונסטרוקטיביים[3]), הוא דוגמה לסוג החשיבה הנדרשת בעת כזאת. בלי קשר לשאלה כיצד יתקיים איחוד כזה ולאן יוביל בהמשך, ובלי להידרש לשאלה הספציפית האם דווקא איחוד זה רצוי, יש טעם בבדיקה רוחבית של מוסדות וארגונים רבים והעלאת שאלות דומות ביחס אליהם.

ישראל-תפוצות

בהקשר היהודי, למוכנות ישראל כמדינה להתמודד עם משבר בריאותי (ואחר) יש חשיבות קריטית, בהיותה הקהילה היהודית הגדולה ביותר, הנתונה תחת שלטון מרכזי ונבחר. ובמילים אחרות: אם ישראל לא תקיים מדיניות המגנה על תושביה מפני מגפות, הפגיעה בעם היהודי יכולה להיות מהירה ודרמטית. ברור כי בהקשר זה משבר הקורונה מחדד דילמה קבועה בעם היהודי הנוגעת לשאלה של התכנסות למקום אחד על יתרונותיה הרבים (חיים לאומיים ותרבותיים משותפים במרחב מוגן מהתנכלות), לעומת היתרונות הגלומים בפיזור בקהילות שונות (שבהם, בין השאר, גלום היבט של חלוקת סיכונים). כך או כך, בהיותה גורם מוביל ומרכזי בעם היהודי, מקבלי החלטות במדינת ישראל צריכים

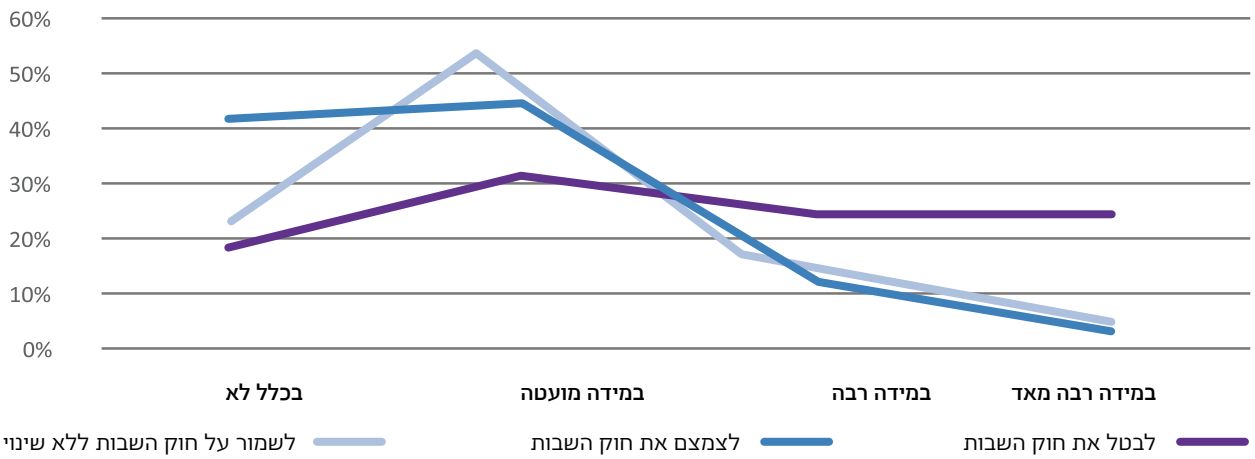
להידרש למספר סוגיות הנוגעות באופן ישיר לפעולתה של המדינה בהקשר יהודי רחב בתקופת משבר הקורונה.

עלייה וקליטה: משבר הבריאות הוא **הזדמנות לישראל לעודד עלייה** לישראל מכמה טעמים. האחד - היא נשענת על מערכת בריאות חזקה לכלל האוכלוסייה. השני - היא מאפשרת קיום של חיים יהודיים ושל שימור זהות יהודית חזקה גם בתנאים שבהם התכנסות במוסדות המסורתיים של יהודים (בתי כנסת) אינה אפשרית או מסובכת יותר. השלישי - היא מספקת ליהודים מרחב מוגן יחסית מפני התנכלויות של גורמים רדיקליים שמנצלים את אווירת המשבר להסתה וטיפוח שנאה. הרביעי - באופן היסטורי, משברים כלכליים הם המנוע העיקרי לעידוד הגירה. אמנם גם בישראל ישנו משבר כלכלי, אך מי שאיבד את הבסיס הכלכלי שלו במקום אחר עשוי לפחות לשקול הגירה לישראל (ולו משום שבהיעדר השיקול כלכלי נכנסים לפעולה השיקולים האחרים שהוזכרו לעיל).

עם זאת, ההזדמנות להגביר את קצב העלייה כרוכה בלא מעט דילמות. ישראל עצמה נתונה במצב כלכלי מורכב, שהעמסה של הוצאות נוספות בקליטת עלייה ודאי לא תקל עליו. להעמסה זו יתלווה לא רק היבט כלכלי, אלא גם היבט חברתי-פסיכולוגי העשוי להגביר מתח בין ישראלים לבין עולים בשל תחרות על הקצאת משאבים. אגב, מתח כזה היה קיים גם בעבר בתקופה של עלייה נרחבת. אך בסופו של דבר העלייה לישראל תרמה הן לחברה והן לכלכלה הישראלית.

עלייה בתנאי מגפה מורכבת יותר גם בכל הקשור לשמירה על בריאות הציבור והצורך להימנע מייבוא של המחלה לישראל בשל הרצון להביא לישראל עולים חדשים. בתנאים כאלה, עשוי להחריף גם ויכוח של זהותם של העולים, מקומות מוצאם, מידת יהדותם וכדומה. על פי נתוני המכון למדיניות העם היהודי כשליש מהיהודים בישראל תומכים כבר כעת בצמצום תחולת חוק השבות. שיעור זה עשוי לעלות בתנאים של

הסכמה ש"להיות יהודי טוב זה לדאוג ליהודים אחרים"
בחיתוך עם עמדות עיקריות בנושא חוק השבות[4]

בקרב היהודים בישראל, ככל שמחשיבים יותר את הדאגה ליהודי התפוצות כך גם עולה (בממוצע) הרצון לצמצם את תחולת חוק השבות

עלייה נרחבת בתקופה שבה קליטת העולים (ששיעור ניכר מהם זכאי חוק השבות שאינם יהודים) מהווה אתגר גדול מהרגיל.

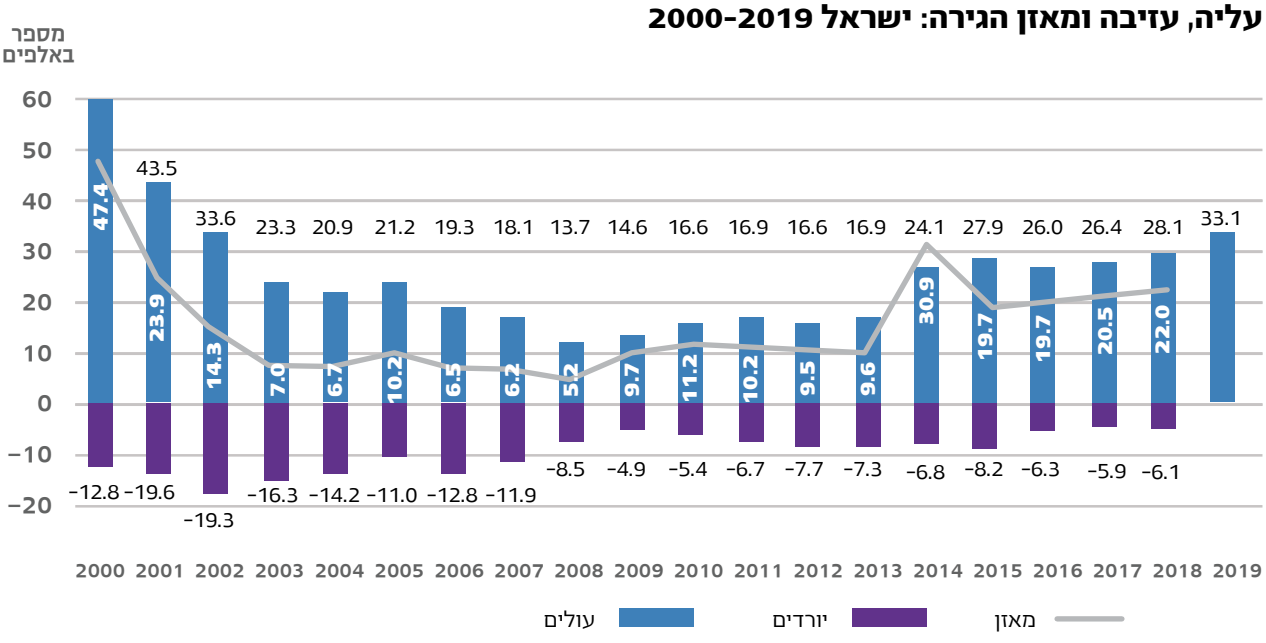
קבוצה נוספת שראוי לעסוק בה לאור המשבר היא זו של הישראלים השוהים בחו"ל. המשבר הכלכלי והבריאותי במדינות שבהן חיים רבים מהישראלים (בעיקר ארה"ב ובריטניה) מייצר הזדמנות להחזרת ישראלים לישראל. יש לפעול כדי להבטיח לחוזרים אלה מסלולי קליטה והסתגלות מחודשת, ולעודד באופן מיוחד את אלה שתרומתם הסגולית לצמיחה הכלכלית גבוהה.

סיוע לקהילות: מגפת הקורונה הביאה חלק מהקהילות היהודיות בתפוצות למשבר או לסף משבר מכמה טעמים עיקריים. האחד - שיעור הידבקות גבוה ותמותה נרחבת. השני - פגיעה במוסדות הקהילה ובמשאביה, שמקשה על המשך אספקת שירותים לחברי הקהילה. השלישי - פגיעה בביטחון היהודים בשל התגברות המתח החברתי. בהקשר לשלושה גורמי משבר אלה ישראל נדרשת לבדוק האם וכיצד ביכולתה לסייע לקהילות ולשפר את מצבן, וכמובן, האם ועד כמה מוטלת עליה החובה לעשות זאת.

אופני הסיוע האפשריים אינם רבים.
היתר ואף **עידוד של עלייה** הוא היבט אחד של סיוע, שיש בו מידה של פתרון לבעיה השלישית (התנכלות ליהודים), אך אינו תורם לפתרון הבעיה הראשונה (בריאות) והשנייה (כלכלה). למעשה, התסריט הסביר הוא שעידוד עלייה יביא דווקא לפגיעה כלכלית נוספת בקהילה, שתאבד משפחות ומשאבים, בעיקר אם ישראל תעודד צעירים משכילים לעלות.

סיוע בתחום הבריאות הוא מהלך מסובך לישראל, בוודאי כאשר מדובר בסיוע במדינות שיש בהן מערכת בריאות מפותחת, ובתקופה שבה ישראל עצמה מותחת את יכולותיה בתחום זה כדי לספק את הצרכים של האוכלוסייה המקומית. עם זאת, ניתן לשקול אפשרות לסיוע משני טעמים ובשני אופנים. האחד - סיוע סמלי, שיבטא את שאיפתה של ישראל לערבות הדדית.

עליה, עזיבה ומאזן הגירה: ישראל 2000-2019

השני - סיוע חירום מוגבל בהיקפו לקהילות יהודיות במדינות שבהן מערכת הבריאות לא עומדת בעומס. סיוע זה יכול להתבטא במשלוח של יועצים (רופאים, עובדים סוציאליים), או של ציוד (תרופות, מסכות וכדומה).

סיוע כלכלי לקהילות שמשאביהן התכלו. כאמור, גם זה אינו מהלך פשוט בתנאים שבהם גם ישראל עצמה נאלצת להתמודד עם דילמות קשות בתחום הקצאת המשאבים, אולם הוא יכול להתממש בהיקף מוגבל ביחס לקהילות שנפגעו קשה במיוחד. סקרים בנושא זה העלו כי כמחצית מהציבור היהודי בישראל תומך בסיוע לקהילות (48%) אך במקביל גילה כי רק כשליש מהישראלים היו תורמים מכיסם למהלך כזה (32%)[5]. מהלך כזה יהיה נכון יותר לנהל כשותפות של ישראל ושל קהילות חזקות אחרות בתפוצות לסיוע לקהילות חלשות ונזקקות. אם ישראל רוצה לעשות מהלך כזה, ראוי שייקח בחשבון את השאלה האם אין בקהילה עצמה מי שיכולים לגייס משאבים להצלתה, וכן את השאלה האם מוסדות הקהילה מתנהלים באופן המצדיק סיוע כלכלי מבחוץ. ישראל והקהילה המאורגנת אינן צריכות לשאוף להצלתו של כל מוסד יהודי במצוקה כלכלית, אלא לוודא שמשאביהן ניתנים למוסדות שיש סיבה מובהקת להציל אותם, ושיש תכלית ברורה והכרחית לפעילות שלהם. משבר כלכלי מייצר הזדמנות להתניה של סיוע כלכלי נדרש ברפורמות שזמנן הגיע אך לא נערכו עד כה.

יחסי יהודים לא יהודים

משבר המגפה עשוי להשפיע בדרכים שונות גם על יחסי יהודים ולא יהודים. כמה גורמים עיקריים יניעו השפעות כאלה. האחד - משברים חברתיים וכלכליים שיש בהם סכנת הקצנה כללית של החברה. הניסיון מלמד כי חברות במצב של מתח וקיטוב לעיתים אינן ידידותיות ליהודים. השני - בשל המשבר, תיתכן הקצנה של קבוצות אוכלוסייה ספציפיות שאינן אוהדות ליהודים, העלולות לנצל את המגפה כדי לצבור אוהדים. השלישי - קושי שלטוני במדינות השרויות במשבר להפנות משאבים פוליטיים וכלכליים להגנה על יהודים. הרביעי - תדמית היהודים כקבוצה עשויה להיות מושפעת מפעילות של יחידים וקבוצות בתקופת המגפה, בין אם לשלילה (היהודים אינם מקפידים על שמירת הכללים ופוגעים בשאר האוכלוסייה), אבל בהחלט גם לחיוב. העם היהודי יכול להבליט בתקופה כזאת את מחויבותו למלחמה המשותפת של כלל האנושות בנגיף, בתרומות כספיות, התנדבות, פיתוחים טכנולוגיים ורפואיים ועוד.

החמישי - האופן שבו פעולותיה של ישראל כמדינה המתמודדת עם המשבר מקרינות על תדמית היהודים. כך, הן בהקשר להתמודדות פנימה, והן בהקשר לסיוע החוצה (כאמור, בפיתוח המצאות, טכנולוגיה, תרומות לקהילות נזקקות ועוד).

אם המשבר יימשך, וככל שיתברר שתוצאותיו החברתיות והכלכליות חמורות, על הקהילות היהודיות להיערך לתקופה של עליה משמעותית בתופעות האנטישמיות

להלן כמה מהסוגיות שמקבלי החלטות בעם היהודי צריכים לעסוק בהן בהקשרים אלה.

אנטישמיות: התגברות בממדי תופעת האנטישמיות ניכרה במקומות שונים כבר בשנים שבטרם המשבר, והחלה לשחוק את התחושה, שרווחה בקבוצות יהודיות מסוימות, שמדובר בתופעה שהיא נחלת העבר. ניסיון היסטורי רב שנים מלמד שמשברים חברתיים, פוליטיים וכלכליים, כולל כאלה שמחולל עיקרי שלהם הוא מגפה, מספקים לה כר נרחב להתפשטות של שנאת יהודים. בהתאם, אם המשבר יימשך, וככל שיתברר שתוצאותיו החברתיות והכלכליות חמורות, על הקהילות היהודיות **להיערך לתקופה של עליה**

משמעותית בתופעות האנטישמיות. היערכות זו צריכה לכלול מגוון של כלים: אמצעי הגנה פרו אקטיביים, גיבוש קואליציות עם קבוצות אוהדות, פעולה משותפת עם זרועות אכיפת החוק השונות, פעולת שתדלנות של ארגונים ואישים הקרובים לשלטון, חיזוק תחושת השותפות הקהילתית, אמצעי חירום לתגובה והתמודדות עם טראומה, ועוד.

תפקידה של ישראל בהקשר לתופעה זו כולל שלושה סעיפים עיקריים. הראשון - שיפור היכולת לקלוט יהודים ולשמש להם כמקלט במקרה שייאלצו, או ירצו, לעזוב את המדינות שהם מתגוררים בהם.

השני - שיתוף פעולה עם קהילות היהודים בתפוצות והארגונים המייצגים את האינטרסים שלהם. ישראל צריכה לקחת בחשבון שליהודים בתפוצות יש הבנה טובה יותר של סביבתם ושל הכלים העומדים לרשותם, ועל כן מוטב שתפעל בתיאום עם יהודים אלה ככל שניתן (כולל, במקרים משמעותיים, לשקול פגיעה מסוימת באינטרס הישראלי הישיר לטובת מלחמה באנטישמיות). השלישי - פעילות סמויה וגלויה לשמירה על קהילות יהודיות בהפעלת הזרועות השונות שיש למדינה יכולת להפעיל, בתחומים כמו מודיעין, חקירות, אבטחה וכדומה. בזירה זו עשויים להיות מקרים שבהם

אנטישמיות במערב אירופה ובארה"ב	מגמה	ארה"ב	צרפת	בריטניה	גרמניה
בעלי דעות אנטישמיות (%)[6]	▼	10	17 (37)[7]	36 (39)[8]	16 (27)[9]
בעלי דעות אנטישמיות, בקרב מוסלמים (%)[10]	▲	-	49 (83)	58 (54)	70 (62)
עלייה/ירידה בתקריות (באחוזים)	▲	+12%	+27%	%+7	+13%
תקיפות אלימות	▲	61 [39]	151 [183]	157 [124]	98 [62]
סך כל התקריות (אלימות קיצונית, תקיפות, נזקים, חילול קדושה ואיומים)	▲	2,107 [1,879]	687 [541]	1,805 [1,690]	2,000 [1,770]
שיעור התקיפות הגופניות לכל 1,000 יהודים	▲	0.31 [0.28]	3.1 [1.8]	9.9 [9.3]	9.0 [8.0]
האנטישמיות היא בעיה גדולה מאוד או בעיה גדולה למדי	▲	73	76	80	79
נמנעים ממקומות בשכונתם משום שלא ירגישו בטוחים שם בתור יהודים (באחוזים)	▲	-	95 (86)	75 (48)	85 (40)
שקלו הגירה משום שאינם חשים שהם בטוחים בארצם (באחוזים)	▲	-	44 (46)[11]	29 (18)	44 (25)
נמנעים ממקומות בשכונתם משום שלא ירגישו בטוחים שם בתור יהודים (באחוזים)	▲	8	35 (20)	68 (37)	35 (28)

הערה: המספרים ללא סוגריים הם נתונים משנת 2019/2020. המספרים שבסוגריים המרובעים הם נתונים משנת 2018. המספרים בסוגריים משקפים את הנתונים האחרונים שיש בנמצא.

ישראל תבחר, מסיבות של חשאיות, שלא לתאם את פעולותיה עם הקהילות היהודיות. גם ישראל צריכה להיערך לתקופה ארוכה של פעילות כזאת, ולוודא שמוסדותיה ערוכים ברמה הארגונית לקיים אותה באופן שוטף.

סיוע לאחרים: הקהילות היהודיות בתפוצות, וגם ישראל (ואפשר, אולי רצוי גם במסגרת של שיתופי פעולה), צריכות למצוא דרך **להבליט את הסיוע של יהודים לקבוצות ובודדים הנקלעים למשבר**. יהודים כמובן משתתפים בפעילות תומכת כל העת, בתרומות ובהתנדבות, אך בתקופת משבר חשוב שהפעילות תעשה, וגם תדגיש את הקשר לקהילה היהודית. פעילות בשם הקהילה מתבקשת קודם כל מטעמים עקרוניים של הצורך לתרום לקבוצות חלשות יותר ולהפגין הזדהות עם כלל האנושות בתקופת משבר. פעילות כזו גם תסייע בשיפור תדמיתה של הקהילה היהודית בתקופה מתוחה, ותקל על מציאת שותפים לקואליציות במקרה של התנכלות ליהודים.

ישראל יכולה וצריכה לנצל את תקופת המשבר כדי לשפר את יחסיה עם מדינות וקבוצות שיש ביכולתה להגיש להן עזרה. כמובן, בתקופה שבה המשאבים מועטים והצרכים דחופים, יש לשקול בקפדנות מתי ניתן ומתי לא ניתן לסייע לאחרים (עניי עירך קודמים). אולם ברור כי לעיתים במחיר שאינו גבוה ניתן להגיש סיוע שתועלתו רבה, ושאת הדיווידנד ממנו אפשר יהיה לקצור לטווח ארוך. מכיוון שכך, החלטות בנושאים הנוגעים לסיוע למדינות וקבוצות אחרות בתקופת המשבר צריכות להיות בטיפול של גוף מתכלל, כמו המטה לביטחון לאומי, ולא להישקל בגופים שטווח השיקולים שלהם מוגבל לזירה ספציפית (אוצר, בריאות, נושאים אסטרטגיים וכדומה).

החרדים במבחן המגפה

האורתודוכסיה החרדית היא אמנם קבוצת מיעוט מקרב כלל היהודים, אך חשיבותה עולה על גודלה המספרי מכמה טעמים: ילודה גבוהה, רמת מעורבות גבוהה בחיים יהודיים, רמת אוריינות יהודית גבוהה, קשר חזק ויציב למסורת ולעם היהודי.[12] בכל אלה, קהילה זו עולה על קהילות שאינן אורתודוכסיות. עם זאת, משבר הקורונה חשף גם חולשות משמעותיות במבנה הקהילה ובנוהגיה.[13] למעשה, ההצדקה לכתיבת פרק נפרד בסקירה זו המיוחד לקהילה החרדית היא ששיעור הנפגעים מהמגפה בקרבה, הן בישראל והן בשאר מדינות העולם, עלה בהרבה על שיעור הנפגעים מקרב קהילות אחרות, יהודיות ולא יהודיות. בין השאר, משום שהקושי להסתגל לכללי התנהגות הנדרשים בזמן המגפה ניכר בקהילה זו. מוסדות חינוך ובתי כנסת (בעיקר של האורתודוכסיה החרדית אך לא רק שלה), איחרו להתפזר וכך אפשרו הדבקה מסיבית של חברים בקהילה. מנהיגים, ובהם רבנים בולטים, איחרו לזהות את ההכרח לפעול על פי הנחיית השלטונות האזרחיים. התוצאה הייתה פגיעה קשה בבריאות (עד כדי אובדן חיים) ובאורחות חיים, וגם בתדמית הקהילה בעיני יהודים ולא יהודים.[14]

מצב דברים זה מחייב הן את הקהילה עצמה ואת ראשיה להתארגנות מחדש, כפי שכמה מהם הודו לאחר מעשה (בלט בכך שר הפנים אריה דרעי בראיון לעיתון כיכר השבת).[15] הוא מחייב גם את שאר מוסדות ההנהגה של העם היהודי, ממשלת ישראל והארגונים בתפוצות, לבחינה מחודשת של מערכת הקשרים בין העולם הלא אורתודוכסי לבין העולם החרדי. להלן כמה היבטים שראוי לבחון לאור השלכותיה של המגפה על הקהילה החרדית:

יחסי חרדים – הנהגה אזרחית: הקהילה החרדית מצטיינת בניהול מדיניות חברתית. מדיניות זו מחייבת גבולות קשיחים של התנהגות ואורח חיים בקהילה,

שימורם ותחזוקתם. הקהילה מצטיינת גם בהפעלת כוח, בעיקר פוליטי-אלקטורלי, לקבלת תקציבים והטבות נוספות. ניהול זה היה עמיד גם מול טענות שהוא סותר את המציאות הדמוגרפית, הכלכלית והביטחונית של העולם המודרני. מה שהחרדים נדרשו לעשות נוכח הקורונה היה לוותר על הרגלים שהם חלק משמעותי בזהותם הקולקטיבית. הם לא נדרשו לוותר על ההלכה, שהרי ההלכה עצמה קובעת שפיקוח נפש דוחה את שאר המצוות. ואכן, ברגע שחלחלה ההכרה שאכן מדובר בפיקוח הנפש, גדולי הרבנים פסקו שיש לציית בקפידה להוראות הממשלה. הבעיה הייתה בתפר הזמן עד שמנהיגי הקהילה הבינו שמדובר בפיקוח נפש. עד לנקודה זו, רובם הניחו שהנחיות הן מתקפה נוספת על הזהות הקולקטיבית שלהם ולכן הגיבו בדרכים הרגילות עבורם במאבק לשימור הזהות.

מוסדות שלטון אזרחיים (בעיקר בישראל, אך ניתן למצוא הקבלות לעניין זה גם במוסדות הקהילה היהודית בתפוצות) יעשו נכון אם ימצאו דרך לייסד מתכונת לתקשורת חירום עם העולם החרדי

מאפיין מרכזי וחשוב של העולם האורתודוכסי החרדי הוא התבדלות מהעולם האזרחי. מאפיין זה נוגע למהות התפיסה החינוכית והקהילתית של קבוצה זו, והוא המאפשר ליהדות החרדית לחנך דור של צעירים הממשיכים בדרכו של הדור הקודם. בשעת המשבר הבריאותי נחשף הקושי להבחין בצורך הדחוף להוריד את גובה הגדר החוצצת בין העולם החרדי לבין השלטון האזרחי, ולקבל, בנסיבות שנוצרו, הנחיות ממנהיגים שסדרי העדיפויות שלהם שונים בעליל מאלה של ההנהגה החרדית. הקושי במעבר חד מסוג זה מובן. כאשר הנהגה אזרחית מנחה לסגור את הישיבות, מנהיגי הקבוצה חושדים, ובמידה של צדק, שהישיבות אינן חשובות בעיני ההנהגה האזרחית כפי שהן חשובות בעיני ההנהגה הרבנית. חשד זה מוביל להנחה שההנחיה ניתנה בקלות דעת, וללא הבנה עמוקה של השלכותיה, ואשר על כן, אין לשמוע לה ללא שיקול דעת נוסף שיארך זמן נוסף. אלא שבנסיבות המגפה, זמן נוסף זה חולל משבר חמור של הדבקה שתוצאותיה חולי ואף מוות.

לנוכח תוצאות האירוע אפשר לקבוע כי **נדרשת התאמה מחודשת של יחסי ההנהגה הרבנית-חרדית עם השלטון האזרחי**, באופן שיאפשר זיהוי מהיר של משברים המחייבים שינוי חד של סדרי עדיפויות והשעיה, לפחות לזמן מה, של יחסי האי-אמון המובנים בין החרדים לבין העולם הלא חרדי. מועמדים המתאימים ביותר למסד התאמה זו הם נציגי הציבור החרדים, שמצד אחד שותפים בשלטון האזרחי (גם אם אינם תמיד מקבלים את סדרי העדיפויות האידיאולוגיים שלו), ומצד שני זוכים לאמון בקהילה החרדית שאינה מורגלת בדיאלוג יומיומי נטול חשדות עם המוסדות האזרחיים. על נציגי ציבור אלה מוטלת חובה למצוא דרך להתנעה מהירה של הליכי חירום בקרב קהילתם, כולל שכנוע של הרבנים והמנהיגים הרוחניים לפעול במהירות על פי חוות הדעת המועברת אליהם. מוסדות שלטון אזרחיים (בעיקר בישראל, אך ניתן למצוא הקבלות לעניין זה גם במוסדות הקהילה היהודית בתפוצות) יעשו נכון אם ימצאו גם הם דרך לייסד מתכונת לתקשורת חירום עם העולם החרדי, המבודד יחסית מהם. כך, גם במובן הטכני (כיצד לתקשר עם אוכלוסייה שלחלק ניכר ממנה אין מכשירי טלוויזיה או טלפונים חכמים), אך בעיקר במובן המהותי (כיצד לאפשר יחסי אמון במצבי חירום ללא צורך בזמן הסתגלות).

הלכה: ההלכה האורתודוכסית אינה מתעצבת במכוני מדיניות או במוסדות ארגוניים, אלא במהלך מתמשך של שיח רבני רב קולי. לשיח זה כללים משלו, והוא

אינו נענה בקלות ללחצים חיצוניים ישירים, אם כי אין ספק שבקרב מי שמנהלים אותו יש רצון לקיים אותו כשיח רלבנטי לתנאי הסביבה שבהם חיים היהודים. במציאות שנוצרה בחודשים האחרונים, תנאים אלה כוללים גם את הצורך להתקיים בזמן מגפה שהכלי היחיד להתמודדות אתה הוא ריחוק חברתי - כלי שיש בו משום הפרעה מתמדת לאורחות החיים המעוצבים על ידי סדר היום ההלכתי. ממניין התפילה ועד הקהילה הלומדת, מהמשפחה המורחבת היושבת לסדר ועד הקהל הנדרש לסדרי הלוויה ושבעה. הרגלים הלכתיים וחברתיים של הקהילה האורתודוכסית נפגעים באופן חמור מהדרישה לריחוק חברתי, ותובעים מענה שמעוגן לא רק בשיח האפידמיולוגי אלא גם בשיח ההלכתי.

כאמור, גם השיח ההלכתי מחייב שמירה על הנפש. אלא שלא תמיד ברור מה מתחייב לשמירה על הנפש, באילו אזורים, לאיזה טווח זמן. בשלב כתיבת פרק זה אין עדיין ידיעה ודאית מתי וכיצד יסתיים המשבר, אולם יש לקחת בחשבון גם אפשרות שהוא יחייב שינוי באורחות חיים לזמן ארוך, ואולי אפילו באופן קבוע. במקרה כזה, מונח האתגר לפתחם של הרבנים ומנהיגי הקהילות לגבש כלים להתמודדות עם תנאי החיים המשתנים. כך, בנוגע לכללי תפילה ואסיפה, טהרה וחיי משפחה, וכל אלמנט אחר שעשוי להידרש בו איזון מחודש בין הצורך בשמירה על ההלכה כפי שהתעצבה עד כה, ובין ההכרח בשמירה על החיים (שגם הוא כמובן ידון במסגרת השיח ההלכתי).

תדמית: במישור התדמיתי היו למשבר תוצאות בשני מישורים. הראשון, היחסים בין יהודים חרדים ובין יהודים לא חרדים - יחסים שניכרת בהם החרפה של המתיחות הקיימת ממילא בנושאים שונים (פלורליזם, דת ומדינה, היחס למודרנה, השירות בצה"ל ועוד). מדד הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי בודק מדי שנה את היחס לקבוצות שונות באוכלוסייה, והחרדים מדורגים בבדיקה זו באופן עקבי בתחתית סולם "התרומה למדינה" (לא שאינם תורמים, אלא שישראלים אחרים תופסים אותם כמי שאינם תורמים). הם דורגו במקום נמוך גם בשנה זו, ובשקלול תשובות היהודים והלא יהודים, החרדים הם מי שתרומתם למדינה נתפסת בממוצע כנמוכה ביותר מכלל הקבוצות שנבדקו. זאת ועוד, השנה התברר כי האוכלוסייה החילונית בישראל סבורה שהקבוצה החרדית זוכה ליחס מועדף לעומת קבוצות אחרות. נתונים אלה ונוספים מעידים כי היחס לחרדים בתקופה משברית זו קיבל תפנית שלילית.

המישור השני הוא האופן שבו מקרינה התנהלות החברה החרדית על היחס לכלל היהודים. בשל היותה קבוצה הבולטת בלבושה ובאורחותיה, ועל כן מזוהה במובהק כקבוצה יהודית, **יש להתנהלותה של הקבוצה החרדית השלכות גם על יהודים שאינם חרדים**. עובדה זו ניכרה היטב בתקרית קשה, שבה מתח ראש העיר ניו יורק ביקורת על התנהלות "הקהילה היהודית" בעקבות הלוויה חרדית שנערכה בניגוד לכללים. ביקורתו זו זכתה למענה חריף מארגונים ואישים יהודים, חרדים ולא חרדים, ובעקבותיו הבהיר ראש העיר את דבריו. אולם קשה היה להתנער מהרושם שיצרה גם כך: כאשר קבוצה שיהודיותה בולטת מפרה את הכללים, מעשיה משפיעים על היחס ליהודים בכללם. מה שכמובן גורר ניכור נוסף בין יהודים ליהודים אחרים, אך עלול להוביל לשינוי לרעה גם בתדמית היהודים כולם.

יהדות פיסית מול דיגיטלית

המסורת היהודית מושתתת על התכנסות של יהודים לפעילות משותפת במרחב אחד. כך בהקשר משפחתי (ליל סדר), קהילתי (תפילה) וחינוכי (לימוד בחברותא). משבר הקורונה אילץ את היהודים לצמצם עד כדי ביטול את ההתכנסות במרחב הפיסי ולעבור להתכנסות במרחב ווירטואלי. לפעילות במרחב זה ישנם כמה

חסרונות אך גם יתרונות. לאור ההתפתחות הטבעית שהתחוללה בחודשים האחרונים במהלך המשבר יש לשקול כיצד נכון לעצב את המרחב היהודי גם בשנים ובעשורים הבאים לאור הניסיון שנצבר והאפשרות שהצורך לקיים פעילות וירטואלית יימשך. כמובן, חלק ניכר מהנושאים הנדונים בהקשר זה אינם ייחודיים לזירה היהודית. אפשר לדון בהם גם בהקשר לבתי ספר ואוניברסיטאות, למפגשי מטופלים ומטפלים מסוגים שונים, לקבוצות ספורט וחוגים ועוד. עם זאת, ישנם גם מאפיינים הייחודיים לזירה היהודית, ובהם הצורך לא רק בהתכנסות כדרך המתאימה ביותר למפגש שיש בו ממד אינטימי, אלא גם בטקס משותף הכולל אלמנטים מוחשיים (אי אפשר לאכול מרור וירטואלי, ולא לשבת בסוכה וירטואלית).

על סמך הניסיון הנצבר עד כה, ולנוכח האפשרות שפעילות דיגיטלית תידרש ואולי אף תורחב בעתיד, להלן כמה מהשיקולים שיש לקחת בחשבון.

מחויבות והשתתפות: פעילות דיגיטלית איננה מייצרת את אותה מחויבות של המרחב הפיסי. קל להתחבר, קל להתנתק, העלות בזמן ובכסף נמוכה, ההשקעה בזמן ובכסף פחות מורגשת. שתי עובדות אלה הן, כמובן, שני צדדים של מטבע אחד. התכנסות במרחב המוחשי קשה יותר לארגון אך מייצרת קהילה ממשית. התכנסות במרחב הדיגיטלי קלה לארגון ומייצרת קשר רופף למדי. בתרגום לשפת העולם היהודי: מעבר מהזירה המוחשית לזירה הדיגיטלית יכולה לסייע בהרחבת מעגל המתעניינים והמשתתפים, מקלה על גיוס קהלים רחבים "לטעום" מהפעילות היהודית ולנסות למצוא בה משמעות, מאפשרת חיבור לצעירים, לרחוקים, למי שלא מרגישים נוח במוסדות קהילה, למי שמבקשים בדיקה זהירה בטרם יתחייבו לטווח ארוך (או שמבקשים להישאר בגדר טועמים מזדמנים גם בהמשך). בצד יתרונות אלה ניכרים גם החסרונות של קהילה שמחויבותה פחותה, שרמת ההשקעה שלה אינה גבוהה, ושהמחויבות הרגשית שלה נמוכה. הפגיעה בתוכניות תגלית ומסע, שהם מהכלים החינוכיים המשמעותיים ביותר של העם היהודי בעשורים האחרונים, היא דוגמה טובה לכך. אפשר לעשות הרבה דברים ב"זום" אבל שינוי תודעתי מצריך מפגש בין-אישי בלתי אמצעי, כפי שמתרחש בשהייה הממושכת באוטובוס ובפעילות המשותפת של צעירים מישראל ומהתפוצות.

איזון לטווח קצר וארוך: איזון בין יתרונות וחסרונות אלה מתחייב, והוא תוצר של לפחות שני מרכיבים. האחד – המציאות ותכתיביה. בעולם שבו יידרש ריחוק חברתי אין לקהילה היהודית מנוס מהמשך השקעה במרחב הדיגיטלי, בהיותו היחיד שבו אפשר להמשיך ולקיים פעילות שוטפת לקהל גדול. לעומת זאת, בעולם שבו תתאפשר חזרה לשגרה, יוכלו גם הקהילה היהודית ומוסדותיה להתכנס שוב במרחב הפיסי. השני – כיוונון מחדש של יחס הפעילות פיסי מול דיגיטלי, בניסיון **לנצל את הישגי המשבר בזירה הדיגיטלית כמנוף עשייה לטווח ארוך**. מטרתו של כיוונון כזה תהיה לאזן בין יתרונותיו של המרחב המוחשי (מחויבות, אינטימיות) לבין אלה של המרחב הדיגיטלי (הרחבת קהלים, חיבור מהיר ופשוט). כאשר מובן שהמסלול הרצוי הוא מהדיגיטלי למוחשי. הדיגיטלי הוא שער הכניסה, והמרחב המאפשר חיבור יומיומי, נגיש ומכיל – אך בעקבותיו בא (ברמות משתנות) גם חיבור למרחב היהודי המוחשי המייצר מחויבות גבוהה יותר.

מדד הביקורים בישראל

בהערכה השנתית לשנת 2019 הצגנו לראשונה את מדד הביקורים בישראל. כפי שצוין, שאלת הביקורים בישראל משמשת כאומדן לתחושת הקרבה ישראל-תפוצות. הנחת המוצא היא שככל שתחושת הקרבה גבוהה יותר, כך הרצון לבחור בישראל כיעד לביקור ולבוא אליה לפחות פעם אחת במהלך החיים גדל. אחד השינויים העיקריים בעולם היהודי בתקופת הקורונה הוא הבלימה הכמעט מוחלטת של ביקורי יהודים בישראל.

במרבית המדינות, אין שינוי בנתוני המדד מאחר ומאז הצגת הנתונים בשנה שעברה, לא יצאו סקרים המעידים על שינויים ברוב המדינות. היוצאת מן הכלל היא קהילת יהודי דרום אפריקה, ששני מחקרים אודותיה התפרסמו השנה. האחד, בנובמבר 2019 שהתייחס לקהילה בקייפטאון,[16] והשני שהתפרסם במרץ 2020 ומתייחס באופן כללי ליהודים בדרום אפריקה.[17]

לפי הנתונים רוב גדול מקרב יהודי דרום אפריקה ביקרו את ישראל לפחות פעם אחת (89%). 21% מהמשיבים ביוהנסבורג, ביקרו בישראל למעלה מ-10 פעמים, בהשוואה ל-15% בקייפטאון, ו-10% בדרבן.

הערות

1. Coronavirus Sparks Rise in Anti-Semitic Sentiment, Researchers Say, Wall Street Journal, April 20, 2020.
2. Anti-Semitic Incidents Surged in 2019, Report Says, New york Times, May 12, 2020.
3. נתונים מתוך סקרי #יהדותישראלית וסקר הפלורליזם 2020 של המכון למדיניות העם היהודי.
4. נתונים מתוך סקרי #יהדותישראלית וסקר הפלורליזם 2020 של המכון למדיניות העם היהודי.
5. סקר ארגון גשר. ראו מעריב, 13 במאי, 2020.
6. הליגה נגד השמצה, מדד אנטישמיות, 2015 (ADL Global 100), תקציר מנהלים http://global100.adl.org/
7. סקר IFOP כנ"ל.
8. אנטישמיות בבריטניה כיום. מחקר גישות כלפי יהודים וישראל Staetsky, L. D., Antisemitism in contemporary Great Britain A study of attitudes towards Jews and Israel, JPR, September 2017. 'Antisemitism in contemporary Great Britain: A study of attitudes towards Jews and Israel'.
9. Bericht des Unabhängigen Expertenkreises Antisemitismus, German Parliament, April 2017. http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/119/1811970.pdf
10. ראה ADL 2015. ראה גם ראה גם קופמנס, רואוד, "פונדמנטליזם ועוינות כלפי קבוצה חיצונית בין מהגרים מוסלמיים לבין נוצרים ילידי אירופה במערב אירופה". WZB Berlin Social Science Center, WZB Mitteilungen, December 2013.
11. אחוז היהודים הצרפתים השוקלים הגירה ירד מאז הסקר של שנת 2012. במהלך תקופה זו, יותר מ-25 אלף יהודים צרפתיים (7.5% מכלל יהודי צרפת) העתיקו את מושבם לישראל, ועוד כמה רבבות היגרו לארצות אחרות.
12. צמיחת הקהילות החרדיות בתפוצות, שלמה פישר וג'ון רסקיי, המכון למדיניות העם היהודי, 2020
13. מעריב, שמואל רוזנר, 3 באפריל, 2020.
14. מדד הפלורליזם 2020, המכון למדיניות העם היהודי.
15. אריה דרעי: 70% מחולי הקורונה בישראל הם חרדים, צריך חשבון נפש, ערוץ 7, 10 במאי, 2020.
16. Survey of the Affiliated Cape Town Jewish Community 2019, Kaplan Centre for Jewish Studies, University of Cape Town, November 2019 http://www.kaplancentre.uct.ac.za/sites/default/files/image_tool/images/151/2019/2019-11-27_CTJCS.pdf
17. Graham David. "The Jewish of South Africa in 2019: Identity, Community, Society, Demography," JPR, March 2020

מ ד ד י ם

12 מדד משולב: קיטוב בישראל וביהדות ארה"ב

בשנה וחצי האחרונות התמודדו אזרחי ישראל עם שלוש מערכות בחירות לכנסת ועם אתגרים משמעותיים בתחומי הבריאות והכלכלה. יהודי ארצות הברית חוו מאבקים חברתיים ופוליטיים, אתגרים דומים בתחומי הבריאות והכלכלה, תופעות אנטישמיות וכן ויכוח פנימי על מדיניותה של ישראל. פרק זה מציע מדד מבוסס נתונים של קוטביות בחברה הישראלית ובקהילה היהודית בארצות הברית (הקהילה היהודית הגדולה ביותר מחוץ לישראל).

עיקרי הדברים

- הקיטוב הפוליטי-אידאולוגי בישראל אינו עמוק ובמגמת צמצום;
- הקיטוב הדתי-מסורתי הן בישראל והן בארה"ב, בעיקר בין חרדים לבין שאר הקבוצות היהודיות הולך ומעמיק;
- מגמות של צמצום פערים כלכליים ושל שיפור ביחסי יהודים וערבים בישראל;
- יהדות ארה"ב מקוטבת על רקע אידאולוגי, ועל רקע השתייכות לזרמים דתיים שונים. קיטוב זה מקרין גם על היחס לישראל;
- הזהות היהודית והפרקטיקה היהודית מקטבות בין צעירים (שנוטים להזדהות פחות ולקיים פחות פרקטיקות) לבין מבוגרים בארה"ב.

מה אנחנו מודדים?

בספרות המקצועית ובשיח היומיומי, הגדרות שונות נכנסות תחת המטריה הרחבה של קיטוב, ואין הסכמה על מאפייני התופעה ומניעיה. הגדרת העבודה שבחרנו לצורך מסמך זה נשענת על עבודתם המצוטטת של דימג'יו ועמיתיו (DiMaggio et al., 1996, p. 693). על פי ההגדרה, קיטוב הוא בו בעת גם מצב וגם תהליך. **קיטוב כמצב** מתייחס לפערים בין דעות ועמדות בנושא מסוים בין קבוצה אחת לאחרת. **קיטוב כתהליך** מתייחס למגמות ההתרחקות בין עמדות הקבוצות לאורך זמן.

בדומה למדדים אחרים של המכון, גם מדד הקיטוב מנסה לשקף תמונה רחבה. במקרה זה, מגמות בשתי חברות: **החברה הישראלית** - פערי עמדות ודעות בישראל; **יהדות ארה"ב** - פערים בין קבוצות בחברה היהודית-אמריקאית. בכל אחת מהחברות תבחן שאלת הקוטביות במספר נושאים מרכזיים.

חלק ראשון: החברה הישראלית

במחקר הסוציולוגי-חברתי מקובל להתייחס לחמישה שסעים מרכזיים המאיימים על אחדותה של החברה הישראלית:[1] פוליטי, דתי (ציר המסורת), מעמדי (כלכלי), לאומי (יחסי יהודים-ערבים) ועדתי. בשנים האחרונות, המחקר מצביע על כך שהשסע העדתי מאבד מחשיבותו.[2] בהתאם, במדד זה נתייחס לארבעה שסעים/ גורמי קיטוב.

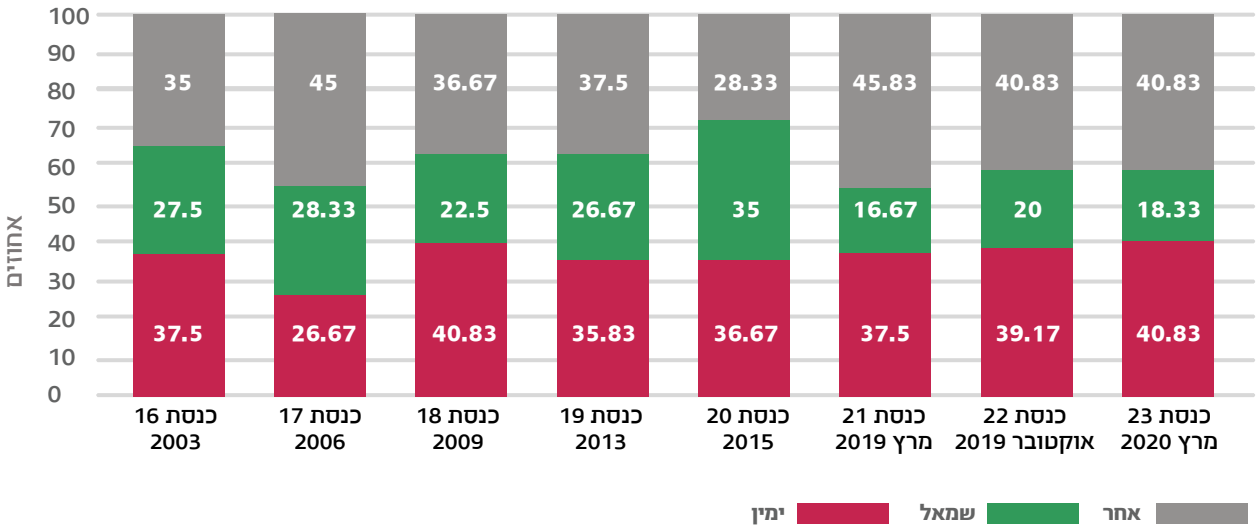
קיטוב פוליטי

בבואנו לבחון האם קיים קיטוב פוליטי בישראל ומה מגמתו, ניעזר בהגדרות מקובלות. ציר העמדות במרחב הפוליטי הישראלי נע בין ימין ושמאל. המערכת הרב מפלגתית בישראל הציבה מפלגות מובהקות בשני הקצוות, ובמקביל אפשרה את קיומן של מפלגות מרכז (אידאולוגית, ומבחינת נכונותן לחבור למפלגות משני הצדדים). בחינת המצב והמגמות מסתמכת על **תוצאות הבחירות** לכנסת, ועל **סקרי דעת קהל**.

תוצאות הבחירות לכנסת

בבחינת תוצאות ההצבעה לכנסת בשנים האחרונות, בחלוקה למפלגות הימין (ליכוד, ישראל ביתנו, ימינה, הבית היהודי והאיחוד הלאומי), מפלגות השמאל (עבודה, מרצ, המפלגות הערביות) וכל השאר, אנו רואים מגמה של התרחבות גוש הימין, והצטמצמות גוש השמאל (גרף 1). מפלגות שאינן משויכות אידאולוגית לצד כזה או אחר מקבלות נתח גדול יותר ממספר המושבים בכנסת לעומת העבר (בשלוש מערכות הבחירות האחרונות מפלגת המרכז כחול לבן קיבלה 35, 33 ו-33 מנדטים, בעוד שהליכוד קיבל 35, 32 ו-36).

גרף 1: תוצאות הצבעה לכנסת בחלוקה למפלגות ימין, מפלגות שמאל וכל השאר (2003-2020)

מקור: עיבודים על נתוני אתר כנסת ישראל

סקרי דעת קהל

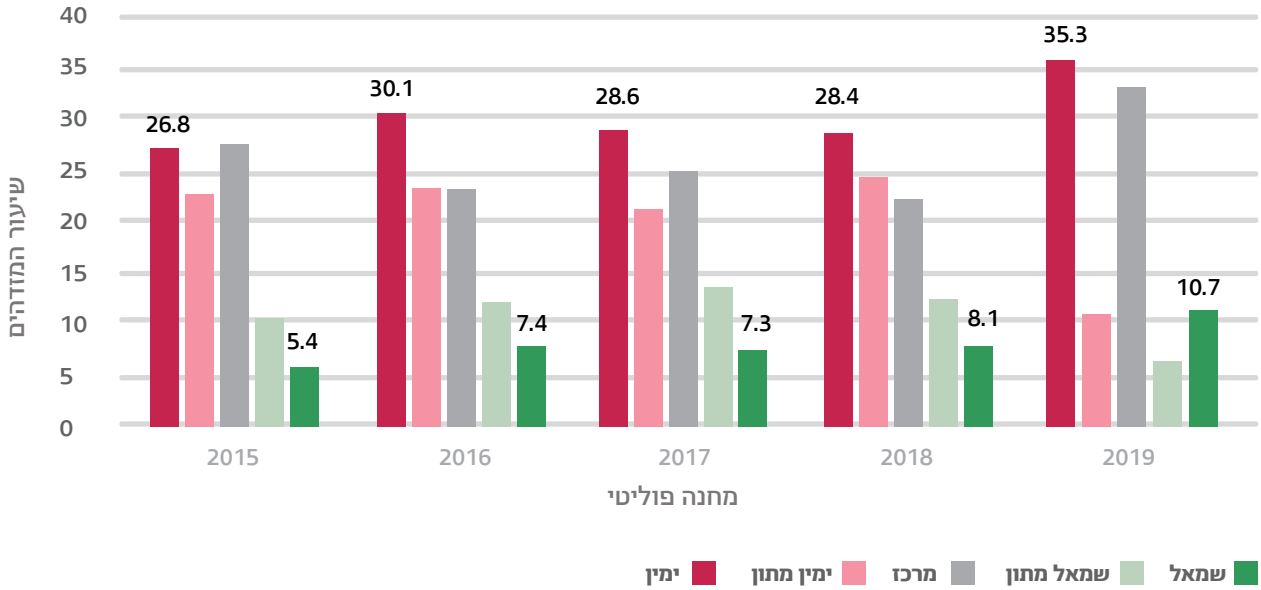
סקר מכון פיו משנת 2016 מחלק את הזירה הפוליטית בישראל לשלוש קבוצות: ימין, מרכז ושמאל. על פי נתוני הסקר, רוב האוכלוסייה היהודית בישראל מציבה את עצמה במרכז (55 אחוז מכלל הציבור היהודי, 62 אחוזים מהציבור החילוני), 8 אחוז מגדירים עצמם תומכי שמאל, ו-37 אחוזים מגדירים עצמם תומכי ימין.[3]

בסקרי המכון למדיניות העם היהודי מוצעת חלוקה לחמש קטגוריות: שמאל, שמאל-מרכז, מרכז, ימין-מרכז וימין. ריווח הקטגוריות על ציר האידיאולוגיה מחדד את עוצמת ההזדהות עם הצד הימני (33.5 אחוז מגדירים עצמם תומכי ימין, 26 אחוז מגדירים עצמם תומכי ימין מרכז), שגדלה בעיקר על חשבון גוש המרכז (24.5 אחוז) כאשר 11.1 אחוז מגדירים עצמם מרכז שמאל.

גם סקרי המכון הישראלי לדמוקרטיה, הבוחנים השתייכות למחנה פוליטי, מציעים מנעד של חמש אפשרויות: ימין, ימין מתון, מרכז, שמאל מתון, ושמאל. בדומה לסקרי המכון ולסקר פיו, קבוצת הימין היא הקבוצה הגדולה ביותר, כשהקבוצה הבאה אחריה היא קבוצת המרכז (גרף 2). בשני הסקרים המציגים חמש קבוצות, ההכרעה האם לצרף את שתי קבוצות הביניים למרכז או לקבוצות הקצה, היא שתקבע את הרושם הכללי על מצב הקיטוב. כך או כך, מכלל הסקרים עולה שהישראלים אינם מתחלקים בין שתי קבוצות מקוטבות אידאולוגית.

הנתונים מעידים כי בישראל קיימים פערי הזדהות בין קבוצות, אולם מרבית האוכלוסייה נמצאת במרכז. בנוגע למגמות: בעוד שבתוצאות הבחירות הפערים מצטמצמים, בסקרי דעת הקהל נראה כי בשנת 2019 הפערים התרחבו, אולם המגמה המצטיירת מעורבת.

גרף 2: השתייכות למחנה פוליטי (יהודים), 2015-2019

מקור: עיבודים על נתוני מדד הדמוקרטיה הישראלית (2015-2019), המכון הישראלי לדמוקרטיה

קיטוב דתי (ציר המסורת)

הנתונים מלמדים על קשר הדוק בין השקפה פוליטית ובין שמירת מסורת. חילונים מצביעים בשיעורים גבוהים לכחול- לבן, מסורתיים ודתיים מצביעים בשיעורים גבוהים יחסית לליכוד, וחרדים לש"ס או יהדות התורה. שיעורים אלו גדלו ברוב הקבוצות לאורך שלוש מערכות הבחירות האחרונות.

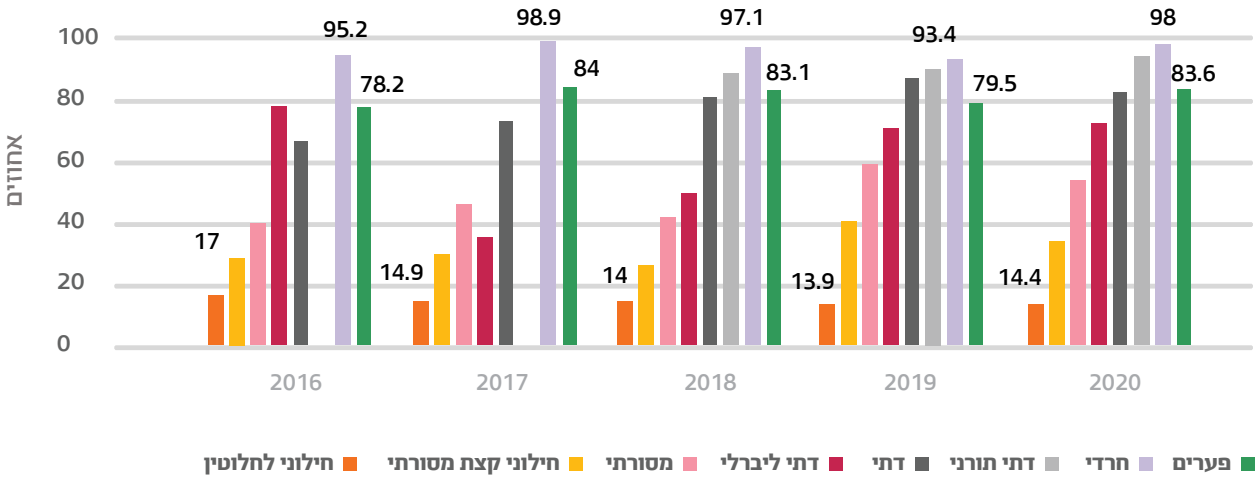
אוכלוסיית ישראל נאמדת (31 בדצמבר 2019) בכ-9,136 אלף תושבים, 74.1 אחוזים מהם יהודים (כ-6,772 אלף) כ-21 אחוזים ערבים (1,916 אלף) ו-4.9 אחוז אחרים (כ-448 אלף).[4] בקרב היהודים מקובלת חלוקה על פני ציר שמירת המסורת, מחילונים ועד חרדים. על פי נתוני הלמ"ס 10 אחוז מהיהודים מגדירים עצמם חרדים; 11 אחוז - דתיים; 13 אחוז - מסורתיים דתיים; 22 אחוז- מסורתיים לא כל-כך דתיים; ו- 43 אחוז - לא דתיים, חילונים.[5] למיקום על הרצף יש משמעות כאשר קבוצת ההשתייכות משפיעה על עמדות בנושאים שונים, ולמעשה הופכת למשתנה מתווך של קיטוב.

שאלת התדמית של קבוצות שונות בחברה מאפשרת לעמוד על טיב היחסים ביניהן, ועל תפיסת קבוצות באוכלוסייה את חברי הקבוצות האחרות. השאלה שנשאלת במסגרת סקר הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי בוחנת איך רואים חברי קבוצות שונות את תרומתן של קבוצות אחרות לשגשוגה של מדינת ישראל. שתי הקבוצות המקבלות מידי שנה את הציון הנמוך ביותר הן קבוצת הערבים וקבוצת החרדים.

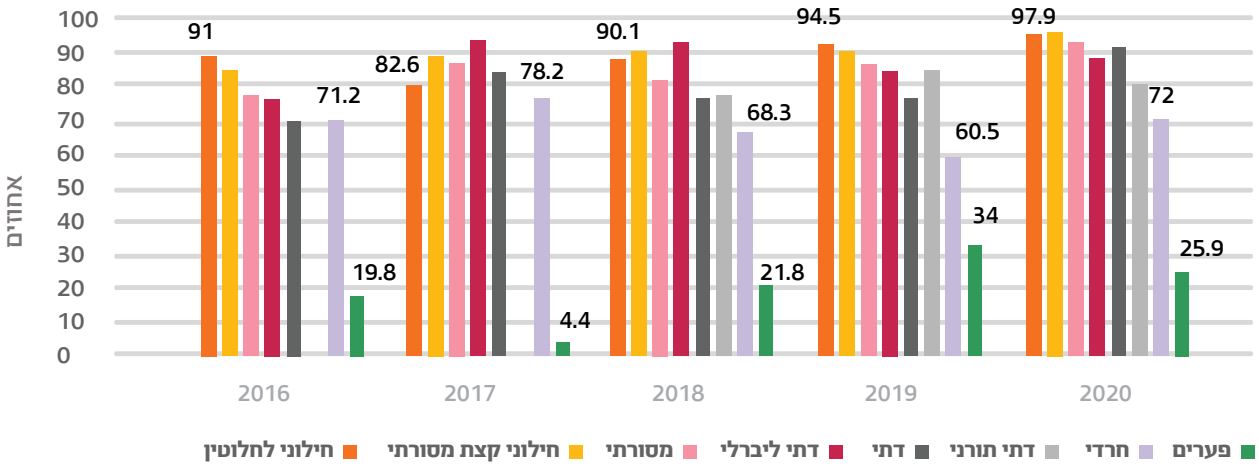
גרפים 3 ו-4 מתארים כיצד נתפסת תרומתן של שתי קבוצות הקצה על ציר המסורת - חילונים וחרדים - על ידי קבוצות אחרות. בעוד שברור שכל קבוצה תיטה לחשוב כי תרומתה-שלה לחברה גבוהה, מה שחשוב

הוא הפער בין הקבוצות. כפי שניתן לראות, הפערים בתפיסת התרומה של הקבוצה החרדית גבוהים מאוד (כ-80 אחוז). לעומת זאת, הפערים בתפיסת התרומה של הקבוצה החילונית קטנים. החרדים מעריכים את תרומתם של החילונים לחברה פחות מקבוצות אחרות, אבל עדיין בשיעורים גבוהים. לעומת זאת, הערכת החילונים את תרומתם של החרדים נמוכה מאוד. פערים אלו מצביעים על קיטוב שמוצא ביטוי, בין היתר, במאבק הפוליטי בנושאי דת ומדינה בישראל, שנתפס בעיקר כמאבק בין חרדים לבין שאר הציבור.

גרף 3: שיעור הסבורים שלחרדים תרומה חיובית לחברה הישראלית - על ציר המסורת

גרף 4: שיעור הסבורים שלחילונים תרומה חיובית לחברה הישראלית- על ציר המסורת

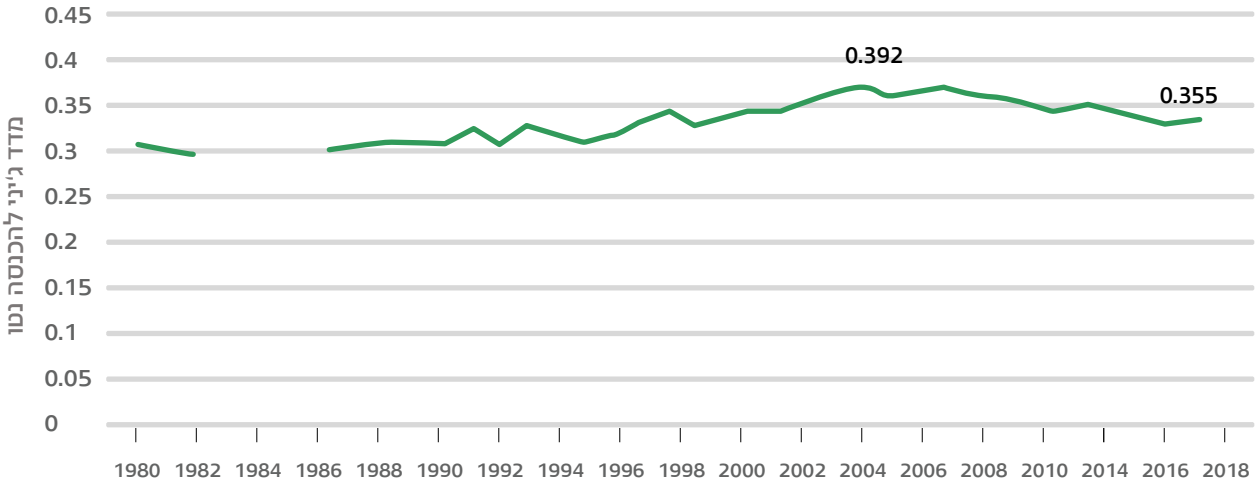
מקור: עיבודים על נתוני סקר הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי

קיטוב מעמדי (כלכלי)

ההערכה השנתית לשנת 2016, התייחסה בהרחבה לשתי קבוצות המתקיימות בישראל זו לצד זו - "אומת הסטארט אפ" ו"אומה בקיפאון". לאחת יש משרות ושכר יציב, לשנייה אין ביטחון תעסוקתי ולעיתים היא נאלצת להילחם על זכויות בסיסיות.[6] מחקרים מצביעים על כך שאי שוויון כלכלי, גובה מחיר חברתי, גם אם אין לו השפעה על הצמיחה במשק.

הכלי המקובל לאומדן פערי הכנסה ואי שוויון בחלוקת הכנסות הוא מדד ג'יני, הבוחן פערים בין עשירונים שונים באוכלוסייה. ערכי המדד נעים בין 0 (שוויון) ל-1 (אי שוויון). לאחר שהגיע לשיא בשנת 2006, אנו רואים במשך תקופה ארוכה מגמת ירידה בציון המדד (כלומר, צמצום באי שוויון ובפערים הכלכליים בין קבוצות בישראל).

גרף 5: מדד ג'יני להכנסה נטו בין השנים 1980-2018

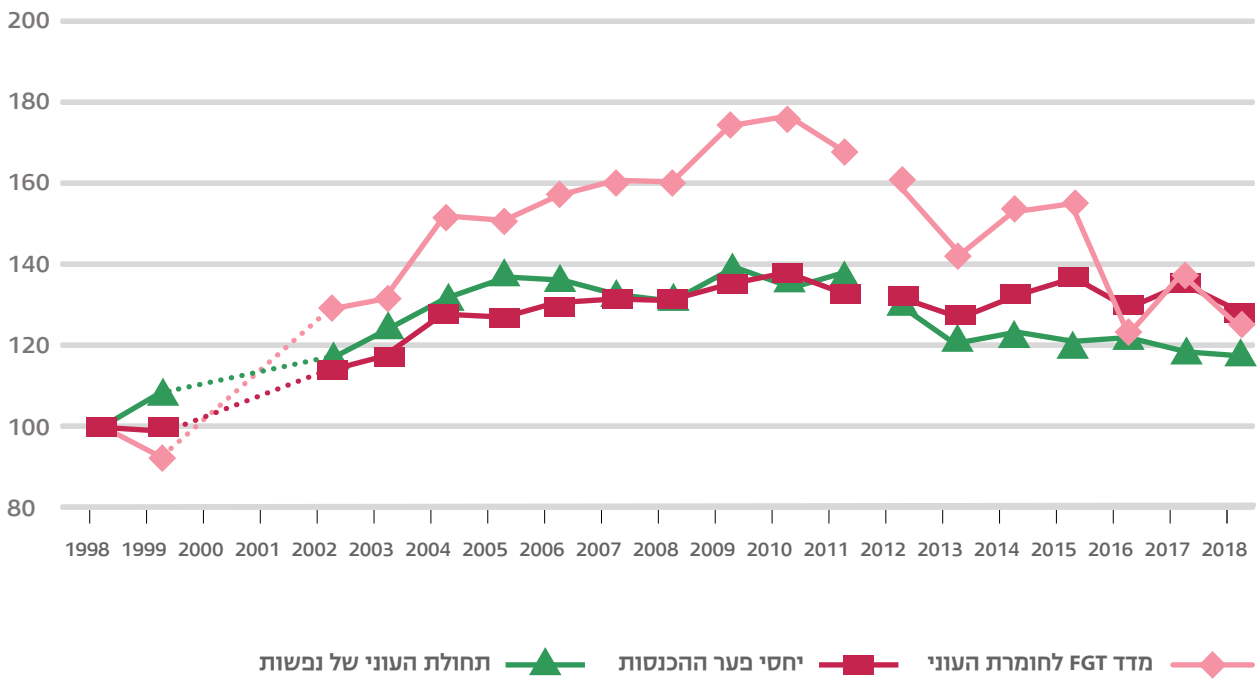

מקור: דהן, מומי, 2018, אי השוויון בהכנסות בישראל: התפתחות ייחודית

בכנס שנערך ביוני 2019[7] הסביר נגיד בנק ישראל שלמרות "הירידה בשיעורי" אי- השוויון בישראל גבוהה ביחס למדינות המפותחות (מדד ג'יני עמד על 0.34 בישראל, לעומת ממוצע של 0.32 בקרב מדינות ה-OECD, מה שממקם אותנו ברשימת עשר המדינות עם רמת אי השוויון הגבוהה ביותר).

מדד נוסף לאומדן אי-שוויון הוא מדד חומרת העוני. מדד זה לוקח בחשבון את נתוני הביטוח הלאומי את שיעורי העוני ואת הפער הקולקטיבי של אנשים מקו העוני (האם אנשים נמצאים קרוב לקו העוני, או מרוויחים מאות שקלים מתחת). נתוני המדד על שיעורי העוני דומים מאוד לממצאי מדד ג'יני. בשנים האחרונות ניכרת מגמת ירידה בשיעורי העוני. בשנת 2018 ירד עומק העוני בכ-5 אחוז ועמד על 33.3 אחוז. גם במדד חומרת העוני חלה ירידה (אחרי עליה בשנת 2017), והוא עמד על 16.4 אחוז בשנת 2018. במדדים קיימת תנודתיות החל מ-2012 אולם המגמה הכללית מצביעה על ירידה.[8]

גרף 6: מדדי עומק וחומרת עוני של האוכלוסייה הכללית, 1998-2018

מקור: המוסד לביטוח לאומי 2018, ממדי העוני והפערים הכלכליים, דו"ח שנתי

קיטוב לאומי (יהודים ערבים)

בבחינת מערכת היחסים של יהודים וערבים בישראל בחרנו להתמקד בשני משתנים: עד כמה הפרט מרגיש חלק מהחברה הכללית; ועד כמה כל קבוצה תופסת את חברי הקבוצה האחרת כקיצונים פוליטית. בסקרי הפלורליזם של המכון למדיניות העם היהודי נבחנת תחושת הנוחות לחיות בישראל. שיעור המשיבים "מאוד נוח" ו"די נוח" גבוה מאוד, הן בקרב יהודים (89 אחוז ב-2020) והן בקרב ערבים (85 אחוז ב-2020).

שאלה בנוסח דומה מופיעה במדד המכון הישראלי לדמוקרטיה: "באיזו מידה אתה מרגיש את עצמך חלק ממדינת ישראל ובעיותיה." הפערים בין הציבור היהודי לבין הציבור הערבי במענה לשאלה זו גדולים יותר. בעוד שרוב מכריע בציבור היהודי מרגיש חלק ממדינת ישראל, שיעור המשיבים בקרב הציבור הערבי שחשים "חלק ממדינת ישראל" ירד ב-2015 אל מתחת לרף החמישים אחוז, ולמרות העלייה הקלה בשנים האחרונות, עדיין עמד על 41.9 אחוז בשנת 2019 (לעומת 58 אחוז שהשיבו כי הם מרגישים כך "במידה מועטה" או "בכלל לא").

שאלה נוספת שבחנו היא "כמה מהערבים בישראל/מהיהודים בישראל קיצונים פוליטית". הפער העיקרי בין הקבוצות הוא בתפיסת שיעור הערבים הקיצונים. עם זאת, שינוי בולט (מ-2018 ל-2020) נמצא בשיעור הערבים הסבורים שחלק ניכר מהיהודים בישראל קיצונים.

טבלה 1: כמה מהיהודים/ ערבים בישראל הם קיצונים מבחינה פוליטית?

	כמה **מהיהודים** בישראל קיצונים פוליטית			כמה **מהערבים** בישראל הם קיצונים פוליטית?	
	2020 (ערבים)	2018 (ערבים)	2018 (יהודים)	2018 (ערבים)	2018 (יהודים)
סה"כ מעט	35%	50%	66%	69%	41%
מעט מאוד	19%	23%	19%	44%	8%
חלקם	16%	27%	47%	25%	33%
סה"כ הרבה	55%	38%	28%	11%	52%
רבים מהם	19%	19%	23%	6%	30%
רובם	36%	19%	5%	5%	22%
לא יודע	10%	13%	6%	22%	8%

מקור: עיבודים סקרי הפלורליזם JPPI, 2018, 2020

טבלה 2: מדד משולב של הקיטוב בחברה הישראלית

הקיטוב	המשתנה הנבדק	תיאור הממצאים	מגמה
פוליטי	תוצאות הבחירות	המרכז גדל, בעיקר על חשבון מפלגות השמאל. הנכונות לשתף פעולה גדלה	▼
	סקרי דעת קהל	**המרכז גדל על חשבון החלוקה המסורתית בין ימין לשמאל**	▼
דתי	העדפות פוליטיות	פערים פוליטיים משמעותיים בין קבוצות על ציר המסורת	▲
	תרומה לישראל של חרדים וחילונים	**פערים גדולים בתפיסת התרומה של החרדים**	מעורבת
כלכלי	מדד ג'יני	0.35 (1 אי שוויון מלא, 0 שוויון מלא). פער גבוה לעומת המדינות המפותחות	▼
	מדדי עומק וחומרת עוני	ישראל בין המדינות המובילות (כלומר הפחות טובות) בשיעורי עוני מבין המדינות המפותחות.	▼
לאומי (יהודים רבים)	כמה מרגיש נוח בישראל	**הבדלים זניחים בין יהודים לערבים**	מעורבת
	חלק ממדינת ישראל ובעיותיה	**פערים גדולים בין יהודים ללא יהודים**	מעורבת
	כמה מהיהודים/ ערבים בישראל הם קיצונים מבחינה פוליטית?	עליה בשיעור הערבים הרואים את רוב היהודים כקיצונים פוליטית	▲

חלק שני: יהדות ארצות הברית

מנוע חשוב בעיצוב זהות היהודים בתפוצות הוא מערכת היחסים בינם לבין החברה הלא יהודית.[9] כיווני השפעה מנוגדים - מחד הרצון להשתלב, ומאידך הרצון לשמר מאפיינים ייחודים - מדגישים (כמו במקרה הישראלי) מספר גורמי קיטוב. בין המאפיינים המוזכרים במחקרים המתארים פערי עמדות בתפוצות ישנם מאפיינים אידאולוגיים; הזדהות עם זרמים ביהדות; מאפיינים בין דוריים; השפעת הנישואים המעורבים; והקשר לישראל.

קיטוב פוליטי-אידאולוגי ובין זרמים

יהודים נוטים, יותר מקבוצות אחרות בארה"ב, להצביע למפלגה הדמוקרטית ולהזדהות עם עמדות ליברליות.[10] נטייה זו התגברה מעט מאז שנות השמונים. אולם היהודים אינם קבוצה הומוגנית, והקיטוב הפוליטי בין קבוצות יהודיות מקביל להשתייכות לזרמים דתיים. האורתודוכסים נוטים יותר לעמדות שמרניות ולתמיכה במפלגה הרפובליקאית, בעוד שהקונסרבטיבים והרפורמים נוטים לעמדות ליברליות ולתמיכה במפלגה הדמוקרטית.

סקרי דעת הקהל של ה-AJC שינו בסקרים שנערכו בשנים 19-2018 את ההגדרות ויצרו הבחנה בתוך האורתודוכסים בין חרדים לאורתודוכסים מודרניים. בשנים 2012 עד 2017 ירדה בהדרגה מידת ההזדהות של האורתודוכסים עם המפלגה הרפובליקנית מ-48.9 אחוזים ל-43.2 אחוזים בהתאמה. אם ממשיכים לבחון את סך האורתודוכסים, ב-2017 עלתה תמיכתם במפלגה הרפובליקנית ל-45 אחוזים וב-2019 ל- 54.7 אחוזים. אולם החלוקה לשתי קבוצות של אורתודוכסים מאפשרת להבחין בדקויות. בקרב האורתודוכסים המודרניים התמיכה במפלגה הרפובליקנית בשנת 2018 עמדה על 30.4 אחוז וירדה ל-26.5 אחוז ב-2019, בעוד שבקרב החרדים התמיכה ברפובליקנים ב-2018 עמדה על 57.4 אחוז וב-2019 עלתה ל-68.1 אחוז. בקרב מי שמוגדרים חילונים או "סתם יהודים" ובקרב הקונסרבטיבים, ישנו רוב למפלגה הדמוקרטית, שגודלו משתנה. גם בקרב הרפורמים ישנו רוב, והמגמה הכללית היא של עליה (מ- 56.1 אחוזים ב-2012 ל-64.1 אחוזים ב-2019).

כפי שציינו בהערכה השנתית לשנת 2017, לפערים בין הזרמים בהשקפה האידאולוגית והפוליטית ישנה השפעה על אסטרטגית ההשתלבות בחברה ובזהות האמריקאית. האסטרטגיה הליברלית דוגלת באימוץ ערכי הפלורליזם, הסובלנות והשוויון, תוך הפחתת מאפיינים דתיים ותרבותיים המעצימים את השוני. האסטרטגיה השמרנית חולקת את התרבות וערכי המוסר עם הכלל, אבל ממשת אותם בקהילה, על פי מסורותיה ותוך קידום ההישרדות והרווחה של הקבוצה.

היחס לקהילה הגאה

כדי לבחון כיצד משתקף הפער האידיאולוגי ביחסם של יהודים לנושא חברתי כללי, בחנו שאלות הנוגעות להומוסקסואליות. מכון פיו בחן את עמדות היהודים בנושא זה בשתי נקודות זמן, בשנת 2014 ובשנת 2007. באופן כללי, הנתונים מצביעים על הסכמה רחבה בקרב

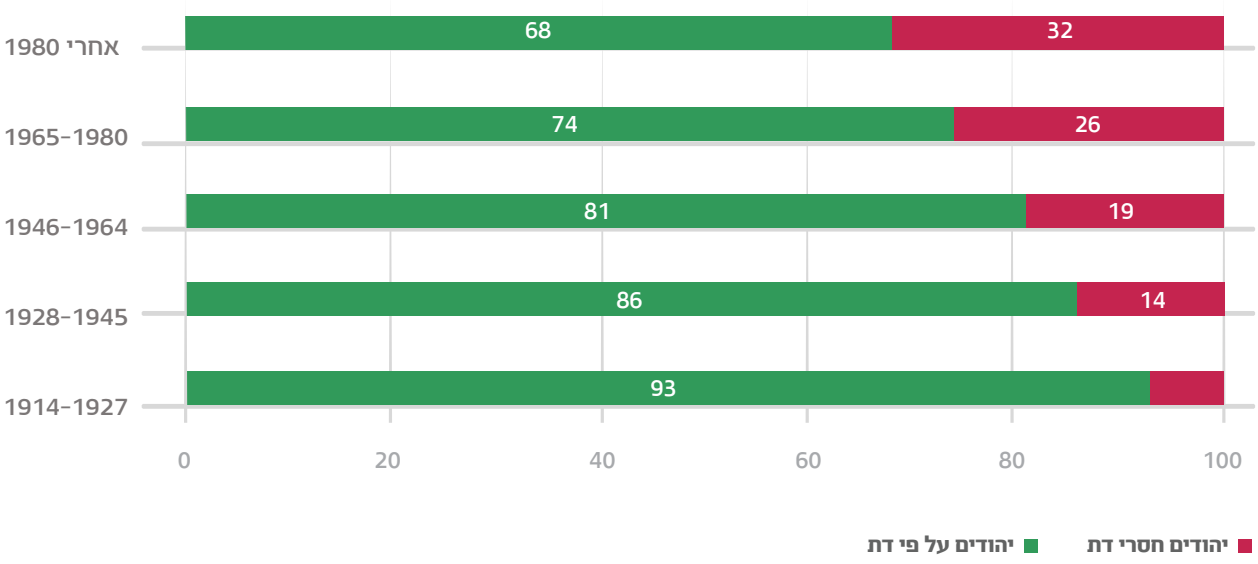
כלל היהודים שיש "לקבל את ההומוסקסואליות" (79 אחוזים בשנת 2007 ו- 81 אחוזים ב-2014). סקר נוסף שבחן את שיעור התמיכה בנישואים חד מיניים בשנת 2018, מצא שיעור דומה, וגבוה, בקרב יהודי ארה"ב (77 אחוזים).[11]

יחד עם זאת, בשאלה זו ניתן לזהות הבדלים על בסיס פוליטי-אידאולוגי (73 אחוז מהדמוקרטים תומכים, לעומת 19 אחוז בקרב הרפובליקאים; 50 אחוז מהליברלים לעומת 13 אחוז מהשמרנים) ופערים בין דוריים (34 אחוזים מדור הבייבי בום מסכימים, לעומת 25 אחוז בלבד בדור ה-Y). הסקרים המדוברים אומנם אינם בוחנים השתייכות של יהודים לזרמים, אבל בוחנים את מידת החשיבות שיש לדת בחיי המשיבים. בקרב אלו שאומרים שיש לדת חשיבות גבוהה, 61 אחוז סבורים שיש לקבל את ההומוסקסואליות, בקרב אלו שאומרים שיש לדת חשיבות כלשהי בחייהם 91 אחוז מקבלים את ההומוסקסואליות, ובקרב מי שאין לדת חשיבות ממשית בחייהם 90 אחוז מקבלים את ההומוסקסואליות.[12] קרי, התמיכה עולה כאשר מרכזיות הדת בחיי המשיב יורדת.

קיטוב בין דורי

סקרי ה-AJC בוחנים עד כמה היהדות נתפסת כמרכיב חשוב בחייהם של המשיבים. מרבית המשיבים, ללא קשר לגיל, רואים ביהדות מרכיב חשוב בחייהם. יחד עם זאת, בני השבעים ומעלה נוטים יותר לראות ביהדות מרכיב חשוב יותר בחייהם, בעיקר לעומת בני 30-39. מסקר פיו 2013 עולה גם ששיעור היהודים שהם חסרי דת (כלומר, אומרים שאין להם דת, אבל קשורים ליהדות באופן אחר) הולך ועולה ככל שגיל הנבדקים יורד. אבחנה זו גוררת פערים משמעותיים בעמדות ופרקטיקה בין דורות שונים.

גרף 7: זהות יהודית בחלוקה בין- דורית

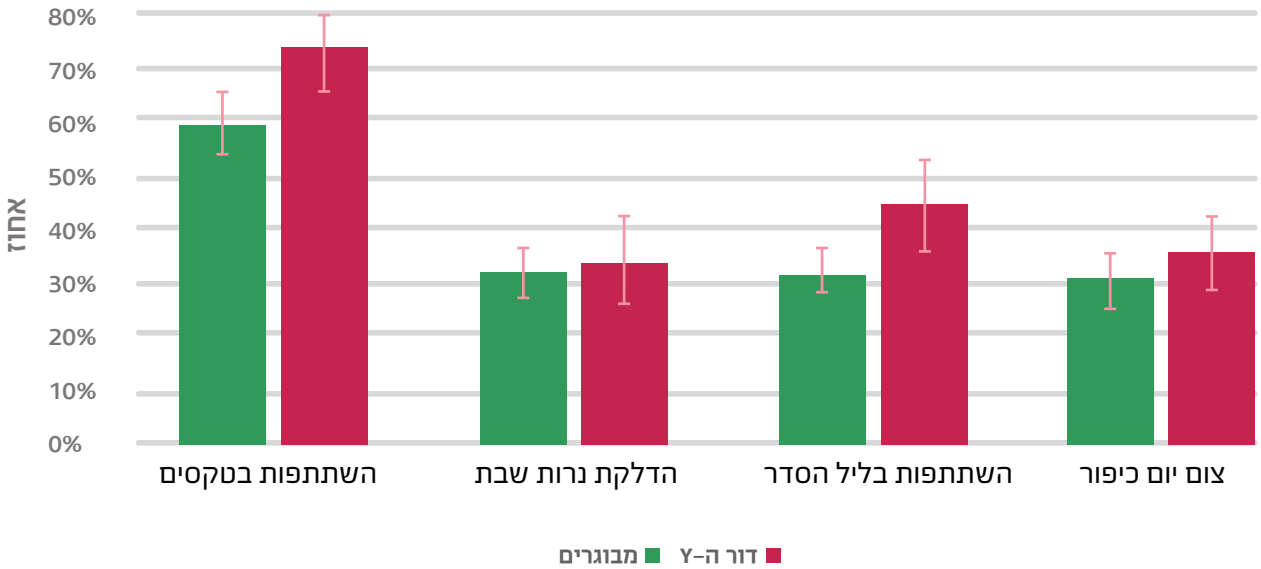
מקור: סקר פיו 2013

השפעת הנישואים המעורבים

תופעת הנישואים המעורבים בארה"ב רווחת בעשורים האחרונים, ולא רק בקרב יהודים.[13] בפרויקט הדיאלוג של המכון (2016), שעסק במנעד היהודי בעידן של זהות גמישה, הקדשנו פרק לתופעה זו.[14] התיאוריה הרווחת היא שנישואים מעורבים משפיעים על הקשר לקהילה המקומית וליהדות. וורטהימר וכהן (2014) מראים כי למשפחות מעורבות יש קשרים רופפים יותר לקהילה היהודית וליהדות לעומת משפחות בהן שני בני הזוג יהודים. מהנתונים עולה כי מי שנשואים לבני זוג יהודים מקיימים יותר פרקטיקות יהודיות לעומת נשואים לבני זוג שאינם יהודים, אך גם לעומת רווקים.

עם זאת, ישנם נתונים (ששון ואחרים 2017),[15] המצביעים על הידוק הקשר של ילדי הזוגות המעורבים ליהדות בשנים האחרונות.

גרף 8: פרקטיקות של מבוגרים יהודים שהם ילדי נישואים מעורבים, בחלוקה בין מבוגרים, לילדי דור ה-Y

מקור: ששון ואחרים, 2017, ע' 114

שאלת הקשר לישראל

בספר "הפוליטיקה של יהודי ארצות הברית" מוצג ניתוח מתאמים המציג גורמים שונים העשויים להשפיע על הקשר של יהודים אמריקאים לישראל, בהתבסס על שתי שאלות - "עד כמה אתה מרגיש מחובר רגשית לישראל" ו"עד כמה אתה דואג לישראל". ציון המתאם נע בין 0 ל-1 או (-1). ככל שהמספר קרוב יותר לאפס, המשמעות היא שאין קשר בין המשתנים. וככל שהוא קרוב יותר ל-1 (או -1) הקשר חזק יותר. בגרף 9, אורך

הקו (ציר ה-X) מצביע על עוצמת הקשר לישראל בכל אחת מהשאלות, ועל פי משתנים דמוגרפים שונים. ניתן לראות שלמשתנים שנבחנו עד כה - פוליטיקה ואידאולוגיה, השתייכות לזרם וגיל - ישנה השפעה על הקשר עם ישראל (לזרם יותר מאחרים). עוד נמצא שההשתייכות לזרם, וההזדהות המפלגתית, משפיעות יותר על תחושת החיבור לישראל מאשר על הדאגה לישראל. המשתנה הדמוגרפי שנמצא כמשפיע ביותר הוא הגיל. יהודים מבוגרים נוטים לחוש קרבה גדולה יותר ולדאוג יותר לישראל.

גרף 9: גורמים שונים המשפיעים על הקשר בין יהודי ארצות הברית לישראל

מקור: הרברט ויסברג, 2019, "פוליטיקה של גישות ביחס לישראל," **הפוליטיקה של יהודי ארה"ב**, ע' 143

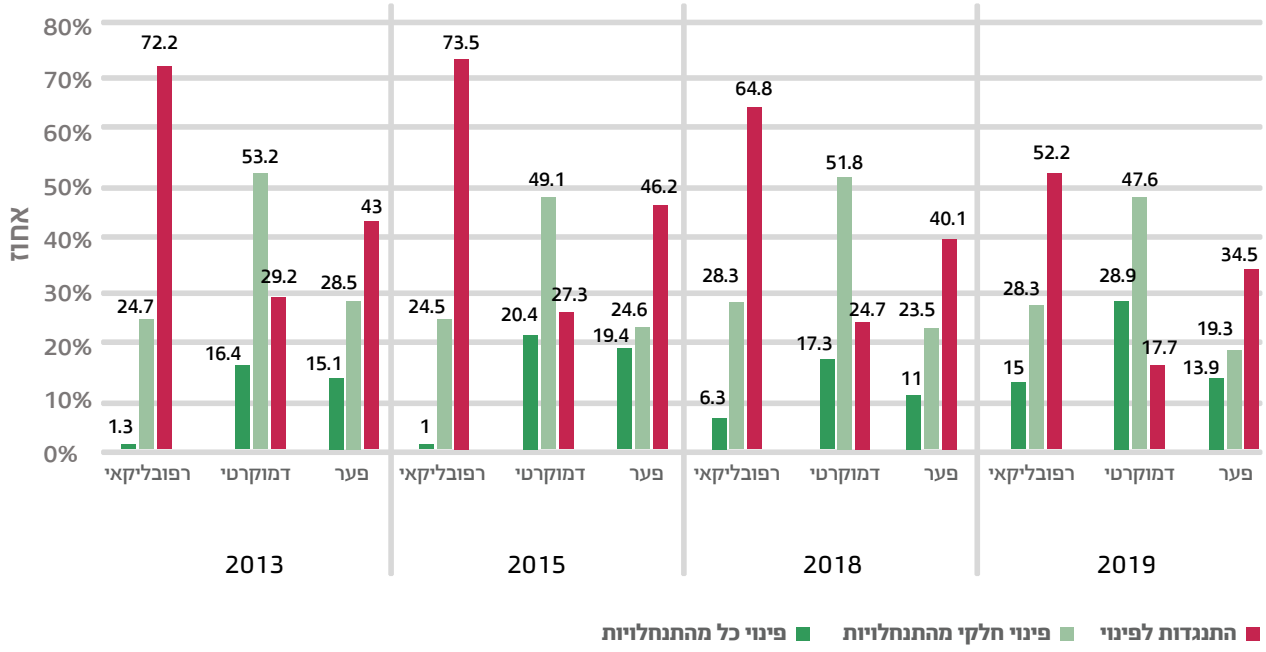
ישראל והפוליטיקה

בסקר AJC מוצגות מידי שנה שאלות הנוגעות לסכסוך הישראלי-פלסטיני. בחנו שלוש מהן: עמדה על פינוי התנחלויות, תמיכה או התנגדות למדינה פלסטינית, ופתרון שתי המדינות. הנתונים מלמדים כי קיימים פערים בין קבוצות ומגמות השינוי מעורבות.

מרבית היהודים המצהירים על עצמם כי הם תומכי הרפובליקאים (65.1 אחוזים בשנת 2018, ו-48.9 אחוזים בשנת 2019) מתנגדים או מתנגדים מאוד לפתרון שתי המדינות, בעוד שמרבית הדמוקרטים (72 אחוז ב-2018, ו-76.1 אחוז ב-2019) תומכים

או תומכים מאוד בפתרון שתי המדינות (אין די נתונים לבחון את הפערים לאורך זמן). בשאלת פינוי ההתנחלויות מרבית הרפובליקנים היהודים מתנגדים לפינוי (72.2 אחוז ב- 2013, ו-52.2 אחוז ב-2019), ומרבית הדמוקרטים (69.9 אחוז ב-2018 ו- 76.5 אחוז ב-2019) בעד פינוי מלא או חלקי של ההתנחלויות. יחד עם זאת, בגרף ניתן לראות שבכל האפשרויות (פינוי מלא, חלקי וכלל לא) מגמת הקיטוב (הפער) בירידה, בעיקר בשל ירידה בהתנגדות של הרפובליקאים לפינוי. בשאלת המדינה הפלסטינית ניתן לראות פערים על רקע פוליטי, כאשר מרבית הדמוקרטים (69.2 אחוז) בעד, בעוד שאצל הרפובליקאים רק 29.7 אחוז בעד. לא ניתן להצביע על מגמה ברורה לאורך זמן.

גרף 10: האם כחלק מהסכם כולל צריכה ישראל להיות מוכנה לפנות את כל/ חלק / אף אחת מההתנחלויות בגדה המערבית, בחלוקה לשנים ולמחנות פוליטיים

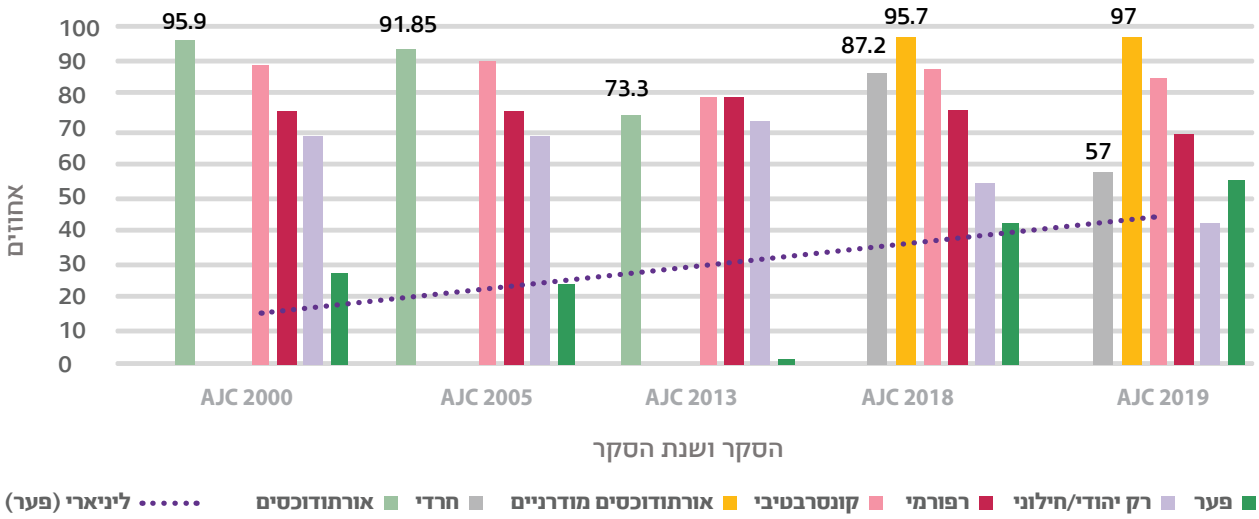
מקור: סקרי AJC

סקר פיו משנת 2019 מספק תובנה נוספת על ההבדלים בין יחסם של יהודי ארצות הברית לממשלת ישראל, לבין יחסם לציבור בישראל. בבחינה זו ניכרים הפערים בין דמוקרטים לבין רפובליקאים. התמיכה בציבור הישראלי דומה למדי (כשהרפובליקאים תומכים יותר, אך לא בפער גדול). לעומת זאת, כאשר מדובר בתמיכה **בממשלת ישראל** הפער ממשי: בקרב רפובליקאים היא עומדת על 94.7 אחוז, שרובם (68.4 אחוז) תומכים מאוד. בקרב הדמוקרטים שיעור התמיכה הוא 58.1 אחוז, כאשר רובם המכריע (46.5 אחוז) תומכים, אבל לא תומכים מאוד.

זרמים והקשר לישראל

במרבית הסקרים, האורתודוכסים נוטים להסכים יותר מקבוצות אחרות עם האמירה כי דאגה לישראל היא מרכיב חשוב / חשוב מאוד ביהדותם. יחד עם זאת, שיעור המסכימים עם אמירה זו בקרב שאר הקבוצות גבוה מ-50 אחוז. סקרי AJC וסקר פיו 2013, מלמדים על קיטוב בשאלה זו על רקע השתייכות לזרם, ועל פערים מעמיקים. הפער המקסימלי בין קבוצות, שעמד על כ- 27 אחוז בשנת 2000, עלה לכ-55 אחוז בשנת 2019.[16]

גרף 11: שיעור ההסכמה עם ההיגד - דאגה לישראל היא חלק חיוני או חיוני מאוד ביהדותי

מקור: עיבוד נתוני סקרי AJC

טבלה 3: מדד משולב של קיטוב בקהילת יהודי ארצות הברית

הקיטוב	המשתנה הנבדק	תיאור הממצאים	מגמה
פוליטי-אידיאולוגי ובין זרמים	השתייכות לזרם, הזדהות מפלגתית/ אידאולוגית	קיטוב בין אורתודוכסים לכל השאר	▲
דורי	חשיבות היהדות בחיים	אין הבדלים משמעותיים המצביעים על קיטוב	מעורבת
	זהות יהודית	קבוצת חסרי הדת גדולה יותר בקרב מי שנולדו אחרי 1980 (32%), לעומת מי שנולדו בשנים 1928-1945 (14%)	▲
	פרקטיקות	קיים קשר שלילי בין נישואים מעורבים לקיום מסורות; שיעור הילדים לזוגות מעורבים המחוברים ליהדות עולה	▼
הקשר לישראל	קיטוב אידאולוגי- פוליטי	צמצום פערים בין קבוצות בעמדות על פינוי התנחלויות	▼
		פערים בעמדות על הקמת מדינה פלסטינית	מעורבת
		פערים בשיעור ההסכמה להיגד "דאגה לישראל היא חלק חיוני/ חיוני מאוד ביהדותי"	▲
	קיטוב אידאולוגי-דתי	פערים בין זרמים	▲
שאלות חברתיות פנימיות	היחס להומוסקסואלים	פערים על רקע אידאולוגי, בן דורי וחשיבות הדת בחיים	מעורבת

הערות

1 בדומה לקוטביות, גם שסעים מתייחסים לפערים בין קבוצות. לפי פרס ובן רפאל (2006), שסע מתייחס לפערים (רוחב) ולחומרת הקונפליקט (עומק) בין שתי קבוצות. סמוחה, סמי, "שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים ודמוקרטיה בישראל," בתוך אורי רם (עורך), **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**, ברירות הוצאה לאור, 1993, עמ' 202-172. פרס, יוחנן, אליעזר בן רפאל, **קרבה ומריבה - שסעים בחברה הישראלית**, תל אביב: עם עובד והמכללה האקדמית ספיר, 2006

2 פרס ובן רפאל, שם.

3 **Pew**, (2016), "**Israel Religiously Divided Society**," https://www.pewforum.org/wp-content/uploads/sites/7/2016/03/Israel-Survey-Full-Report.pdf

4 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, (31 לדצמבר 2019), "בפתחה של שנת 2020- יותר מ- 9.1 מליון תושבים במדינת ישראל": https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2019/413/11_19_413b.pdf

5 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, (29 באוקטובר 2019), "לקט נתונים מתוך הסקר החברתי 2018 מוביליות בין דורית: השכלה, תעסוקה ושינויים במידת הדתיות," הודעה לתקשורת: https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2019/323/19_19_323b.pdf

6 "העם היהודי אמצעים ומשאבים", פורסם במסגרת ההערכה השנתית לשנת 2016 של המכון למדיניות העם היהודי. < http://jppi.org.il/new/wp-content/uploads/2016/AA2016HE.pdf>

7 https://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Documents/%D7%9E%D7%A6%D7%92%D7%AA%20%D7%94%D7%A0%D7%92%D7%99%D7%93%20%D7%91%D7%9B%D7%A0%D7%A1%20%D7%94%D7%9E%D7%97%D7%A7%D7%A8.pdf

8 https://www.btl.gov.il/Publications/oni_report/Documents/oni2018.pdf

9 עליית האורתודוכסיה וקיטוב פוליטי– תרבותי בקהילה היהודית האמריקאית, ההערכה שנתית 2017

10 Weisberg, Herbert E. 2019. "**More Democratic than Liberal**." **The Politics of American Jews**. Pp. 110-121

11 Jones, Robert P., Daniel Cox, Robert Griffin, Molly Fisch-Friedman, and Alex Vandermaas-Peeler, "Emerging Consensus on LGBT Issues- Findings from the 2017 American Values Atlas," PRRI, 2018

12 Pew, Views about Homosexuality among Jews, https://www.pewforum.org/religious-landscape-study/religious-tradition/jewish/views-about-homosexuality/

13 Pew, 2015, **America's Changing Religious Landscape**

14 רוזנר, שמואל, וג'ון רסקיי, המנעד היהודי בעידן של זהות גמישה: עמדות יהודי העולם, המכון למדיניות העם היהודי, עמ' 74-67, 2016

15 Sasson Theodore. Janet Krasner Aronson. Fern Chertok. Charles Kadushin. And Leonard Saxe. "Millennial Children of Intermarriage: Religious Upbringing, Identification, and Behavior Among Children of Jewish and Non-Jewish Parents." Cont Jewry (2017) 37:99–123

16 ייתכן כי חלק מההסבר לפער הוא הפרדה בין חרדים לאורתודוכסים מודרניים בשנת 2019

14 מדד החברה הישראלית

סקר הפלורליזם של **המכון למדיניות העם היהודי** נערך השנה בצילה של מגפת הקורונה, ומיד בתום שנה שבה החברה הישראלית עברה שלוש מערכות בחירות קשות ומתוחות. הוא לימד שאירועים אלה לא ערערו באופן ניכר, לפחות בשלב זה, את תחושת הלכידות הישראלית. במדד הנוחות הבוחן האם לישראלים "נוח לחיות בישראל כמי שהם" אין כמעט שינוי לעומת השנה שעברה. באופן דומה, רוב הישראלים, יהודים ולא יהודים, מרגישים "ישראלים אמיתיים" לפחות במידה מסוימת.

להלן כמה מהממצאים המשמעותיים ביותר השנה, ולאחריהם דיון במשמעותם:

1. עלייה דרמטית לעומת השנה שעברה בשיעור הערבים המגדירים את זהותם העיקרית "ישראלי" וירידה חדה מקבילה בשיעור המגדירים את זהותם "פלסטיני".
2. במקביל, רק אחד מחמישה ערבים סבור שהיה פעם בית מקדש (יהודי) על הר הבית. רוב ניכר בקרב המוסלמים בישראל סבורים שלא היה בית מקדש על הר הבית. בנוסף, רוב הערבים סבורים שחלק ניכר או רוב היהודים בישראל "קיצונים".
3. רק 14% מהיהודים סבורים שהרבנות היא מוסד חיוני ומתפקד. עם זאת, רק אחד מחמישה יהודים תומך בביטולה של הרבנות.
4. ממצאים נוספים מעידים על הדימוי השלילי של תרומת המגזר החרדי למדינת ישראל. רוב מקרב החילונים סבור שיחס החברה לחרדים טוב מדי.
5. מחצית מהיהודים בישראל סבורים שיש לשמור על חוק השבות במתכונתו הנוכחית. כשליש סבורים שיש לשנות סעיפים בחוק כך שייעשה סלקטיבי יותר. מעטים מאוד (6%) סבורים שיש לבטלו.
6. רוב ניכר באוכלוסייה היהודית תומך בהפעלת תחבורה ציבורית בשבת. אין השפעה ממשית לבעלות על רכב (או לא) על העמדה בנושא זה.

משבר הקורונה

למדד הפלורליזם אין קשר ישיר למשבר הבריאותי והכלכלי העובר על ישראל והעולם בתקופת הכנתו. מטרתו לזהות מגמות ארוכות טווח ולא להגיב להתפתחויות קצרות טווח. עם זאת, משברים מייצרים לעיתים נקודות מפנה שהשפעתן נמשכת גם עם תום המשבר. בהקשר זה, ראוי לבחון כמה נתונים המיוצגים במדד, ובראשם האלה המתייחסים לקבוצות שמתבלטות בתקופת המשבר.

נציין שני נתונים כאלה, הנוגעים ליחסם של ישראלים שאינם חרדים לישראלים חרדים. בתקופת משבר הקורונה נרשם עיסוק נרחב באופן שבו החברה

החרדית מתמודדת עם הנחיות הממשלה, עם הצורך לשנות אורחות חיים ועוד. לחברה החרדית אמון נמוך יחסית במוסדות חשובים של המדינה, עובדה שבאה לידי ביטוי בכך שקבוצות משמעותיות מהם השתהו בקיום את הנחיות מקבלי ההחלטות במערכת הבריאות ובממשלה.[1] בולטותם הן בהזדקקות לתשומת לב נפרדת, הן בשיעור הנפגעים, הן בצורך להפניית משאבים מיוחדים, עשויה להשפיע הן על המערכת החרדית הפנימית (הנהגה, ערכים, יחס למוסדות) והן על יחסם של ישראלים אחרים לחרדים.

מדד הפלורליזם בודק מדי שנה את היחס לקבוצות שונות באוכלוסייה, והחרדים מדורגים באופן עקבי בתחתית סולם "התרומה למדינה" (זה לא אומר שאינם תורמים, אלא שישראלים אחרים תופסים אותם כמי שאינם תורמים). הם דורגו במקום נמוך גם בשנה זו, ובשקלול תשובות היהודים והלא יהודים, החרדים הם מי שתרומתם למדינה נתפסת בממוצע כנמוכה ביותר מכלל הקבוצות שנבדקו (במדד הנוכחי נבדקו 17 קבוצות. ביחס לרובן לא ניכר שינוי ממשי לעומת השנה שעברה).

השנה נוספה לשאלה זו גם שאלה מפורטת יותר הבודקת האם לדעת הישראלים החברה היהודית מתייחסת לקבוצות מיעוט שונות "לא מספיק טוב" "טוב" או "יותר מדי טוב". בשאלה זו (כמו בשאלת התרומה למדינה) ניכר פער ממשי בתשובות על פי סולם שמירת המסורת. מחצית האוכלוסייה החילונית סבורה שהחרדים זוכים ליחס יותר מדי טוב. לעומתם המחצית המסורתית והדתית נוטה לקביעה שהיחס לחרדים טוב, או לא מספיק טוב. קרי, היחס צריך שימור או שיפור. כאמור, נתונים אלה נאספו במהלך ועל רקע משבר הקורונה. הם מעידים על היחס לחרדים בתקופה נתונה שהיא גם תקופה משברית. יש צורך לעיין בהם שוב בשנים הבאות, כדי לבחון האם ועד כמה הם משתנים עם תום המשבר, וגם על רקע תמורות, אם יהיו, בחברה החרדית עצמה.

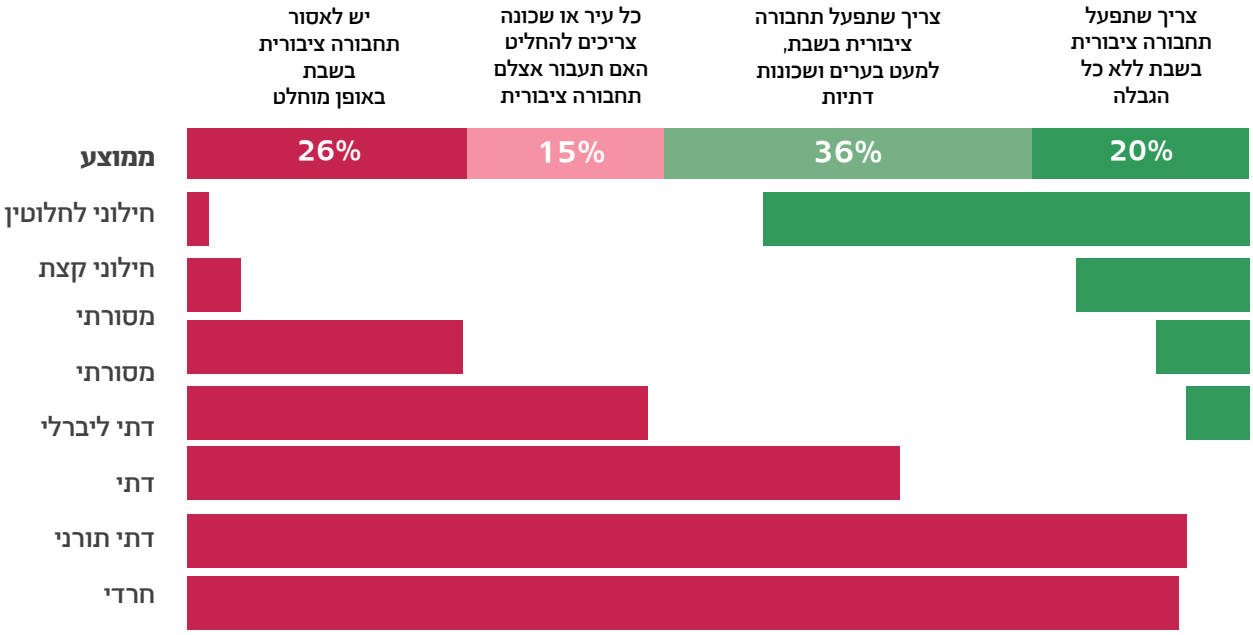
יחסי דת ומדינה

בשלוש מערכות בחירות שנערכו בישראל בשנה האחרונה הובלטו לעיתים מוקדי אי הסכמה בנושאי דת ומדינה. במקביל, חל השנה לפחות שינוי ממשי אחד במציאות בהקשר ליחסי דת ומדינה. לפחות עד לתחילתו של משבר הקורונה, שחייב את הישראלים להסתגר בבתיהם, אפשר היה לזהות שינוי ממשי בהפעלה של תחבורה ציבורית בשבתות, ביוזמה ובמימון של עיריות ברחבי הארץ. שינוי זה התאפשר כאשר ערים ומועצות ניצלו את התקופה שבה המערכת הפוליטית הלאומית טרודה בענייני בחירות כהזדמנות לקבוע עובדות בשטח.

תמיכת הציבור בהפעלת תחבורה ציבורית בשבת ידועה זה מכבר.[2] עם זאת, לא נבחנה לעומקה הטענה הרווחת שעל פיה תחבורה ציבורית נדרשת באופן מיוחד בעיני ישראלים שאין להם גישה לרכב פרטי. בדיקת המכון למדיניות העם היהודי מעלה שבטענה זו אין ממש משני טעמים: האחד – חלק ניכר ממי שאין להם גישה לרכב הם ישראלים המתנגדים בנחרצות לתחבורה ציבורית בשבת (בעיקר חרדים). השני – בקבוצות התומכות בתחבורה מלאה או חלקית אין הבדל ניכר בין בעלי הרכב למי שאין להם גישה לרכב. כלומר: בעניין תחבורה ציבורית בשבת למרבית ישראלים יש עמדה עקרונית שאיננה נובעת מנסיבות חייהם הספציפיות, אלא ממיקומם על סולם שמירת המסורת. 56% מכלל המדגם ו 52% מקרב חסרי הרכב סבורים שיש להפעיל תחבורה ציבורית בשבת (או ללא הגבלה או למעט בערים ובשכונות דתיות).

מיקום של יהודי ישראלי על סולם שמירת המסורת משפיע מאוד, אך אינו המשתנה הקובע היחיד, גם ביחסם של היהודים בישראל לתפקידה ותפקודה של הרבנות הראשית לישראל. תדמיתו של גוף זה אינה גבוהה כבר שנים רבות,[3] וסקר המכון מלמד

בהקשר לויכוח על תחבורה ציבורית בשבת, איזו מהאפשרויות הבאות היא הקרובה ביותר לעמדתך?
(יהודים בלבד)

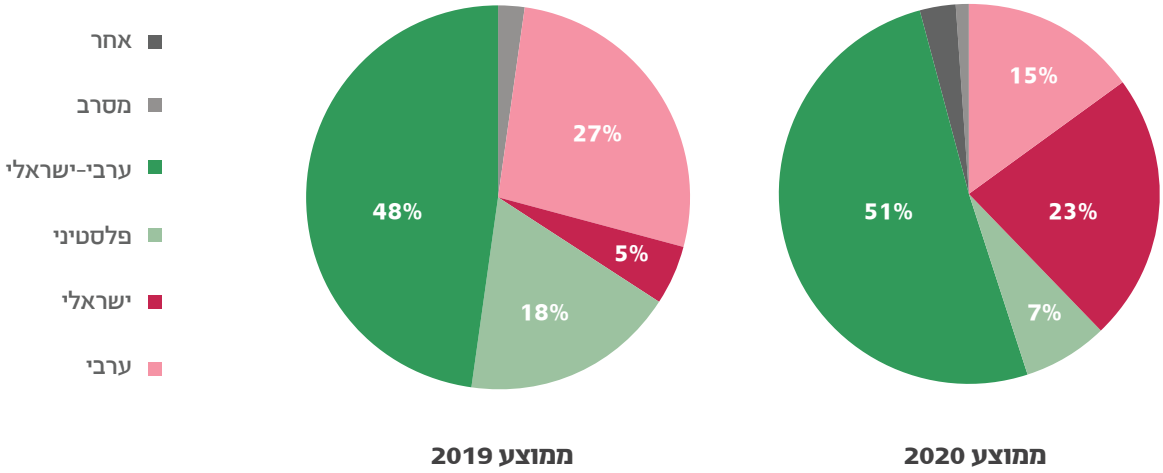

שרק שיעור קטן מהיהודים בישראל (14%) סבורים שמדובר בגוף שהוא גם נחוץ וגם מתפקד כראוי. שאר היהודים מבקשים שיפור בתפקוד הגוף, או צמצום ניכר בסמכויותיו, או את ביטולו. בחלוקה לשתי קבוצות, מי שרוצים ברבנות בעלת סמכויות ומתפקדת, למי שרוצים רבנות מצומצמת או כלל לא סבורים שהוא נחוצה, ניכרים הפערים על פי המסורת. כך, רוב מקרב מי שמוגדרים "דתיים" אינם סבורים שהרבנות מתפקדת היטב, אך מעוניינים שתתפקד. לעומת זאת, בקרב חילונים קצת מסורתיים הרוב סבורים שיש לצמצם מאוד את היקף הסמכויות של הרבנות (ולא רק לשפר את תפקודה, 54%), ובקרב "חילונים לחלוטין" כמחצית (48%) סבורים שיש לבטלה.[4]

יהודים ולא יהודים

בארבע השנים האחרונות נסקרת גם קבוצה של ערבים במסגרת סקר הפלורליזם. סקר זה נערך טלפונית ובערבית, ובוחן שאלות שחלקן דומות וחלקן שונות מאלה המופיעות בשאלון ליהודים. בין השאר, נבחנים בחתכים שונים היבטים של זהות, ובהן השאלה מהי הזהות העיקרית מבין כמה אפשרויות: ערבית, ישראלית, פלסטינית וערבית-ישראלית. בשאלה זו ניכר השנה שינוי משמעותי מאוד לעומת השנה שעברה, בעיקר בתשובותיהם של ערבים מוסלמים (שהם הרוב המכריע מבין הלא יהודים בישראל). עיקרו של השינוי, עלייה חדה בשיעור המגדירים את זהותם העיקרית "ישראלים" לעומת ירידה משמעותית בשיעור

הזהות העיקרית (לא יהודים)

מעשרה לא יהודים בישראל אמרו שהזהות העיקרית שלהם היא של "פלסטינים", בעוד שכרבע מהמשיבים (23%) הגדירו את עצמם "ישראלים". שיעור המשיבים שהגדירו את עצמם ערבים-ישראלים נותר כמעט ללא שינוי, כך שבסך הכל, כמעט שלושה מכל ארבעה לא יהודים בישראל הגדירו את עצמם ישראלי או ערבי-ישראלי.

את הסיבות לשינוי זה איננו יודעים בוודאות. יש להמתין לסקרים נוספים כדי לראות האם מדובר בשינוי אמיתי, וכן לאמוד האם מדובר בשינוי ארוך טווח. יש לציין כי סקרים אחרים, שהשאלות בהן לא היו זהות, כבר הדגימו ששיעור הערבים בישראל המייחסים לעצמם זהות "פלסטינית" נמצא בירידה.[5] אם אכן מדובר בשינוי כזה, אין ספק שמדובר בשינוי משמעותי בחברה הערבית בישראל. בהתייעצות עם הסוקרים (פרופ' קמיל פוקס ויוסף מקלדה, המייסד והבעלים של מכון הסקרים סטאטנט) הועלו שתי השערות בנוגע לאופי השינוי, שכאמור, רק סקרים נוספים יאמתו או יפריכו.

האחת: שמדובר באחד משני עניינים טכניים. יש אפשרות שפערי דגימה הביאו להבדל מסוים בין הסקרים (אם כי ההבדל בין הממצאים משמעותי, כך שקשה להניח שפער דגימה יהיה הסיבה היחידה). סיבה טכנית אפשרית נוספת היא שמדובר בהבדל הנובע ממבנה השאלון. מכיוון שבשאלון הוצגה מוקדם יותר השאלה עד כמה הנשאלים מרגישים ישראלים אמיתיים, ייתכן שהייתה לכך השפעה על תשובתם המאוחרת יותר בנושא הזהות.

השנייה, והחשובה יותר: השינוי המשמעותי השנה הוא תוצר של השיח סביב מערכות הבחירות, ההשתתפות הניכרת של בוחרים ערבים בימי הבחירות, הנוכחות הבולטת של המפלגה המייצגת את רוב הבוחרים הערבים (הרשימה המשותפת)[6] בזירה הפוליטית, כולל בניסיונות להרכבת קואליציה ותמרונים פרלמנטריים נוספים, ועל זה אפשר להוסיף גם את הבולטות של אנשי רפואה ערבים בתקופת משבר הקורונה. הרבה דובר ונכתב השנה על תקופת הבחירות 2019-2020

כנקודת מפנה בנכונותם של הערבים להנכיח את עצמם בזירה הפוליטית הלאומית.[7] ייתכן שסקר המכון מעיד על השינוי הזה ועל האופן שבו הוא מעצב מחדש גם את התודעה של ערביי ישראל.

השתתפות של ערביי ישראל במערכת הפוליטית היא כמובן מגמה רצויה. עם זאת, אין בה כדי להסיר מסדר היום כמה מהמכשולים המקשים על הנציגות הפוליטית המשמעותית המייצגת אותם לחבור למפלגות המייצגות את הרוב היהודי למבנים קואליציוניים מלאים, או אפילו רופפים (תמיכה מבחוץ). משימתם של חוקרי החברה הישראלית הייתה כמובן פשוטה בהרבה אם כל הנתונים בכל משאלי דעת הקהל היו מצביעים בכיוון דומה, אולם זה אינו המצב. גם בסקר המכון של 2020, בצד הזינוק החד בשיעור הערבים המעידים על זהותם כישראלית, ואומרים שהם מרגישים "ישראלים אמיתיים" (כשני שלישים, אם לחבר את המרגישים כך במדיה מסוימת ובאופן מלא), ניתן להבחין באבני נגף להשתלבות מלאה של המיעוט בחברת הרוב. השנה, סימן כזה ניכר היטב במענה של לא יהודים לשאלה האם בהר הבית עמד אי פעם בית מקדש יהודי.

זו שאלה טעונה מאוד במסגרת הכוללת של הסכסוך הישראלי-פלסטיני משני הצדדים. הן "הכחשת הזיקה ההיסטורית של היהודים לבית המקדש, לכותל המערבי ולעיר בכללותה, מצד גורמים מוסלמיים דתיים ורבים אחרים" והן "מן הצד היהודי, אי-הכרה בחשיבות ירושלים למוסלמים טרם הופעתה של הציונות".[8] מבלי להידרש לשאלות של ממצאים ארכאולוגיים וראיות היסטוריות, ברור כי רוב מוחלט של היהודים בישראל (ובעולם) מאמינים שבית מקדש יהודי עמד על הר הבית. אמונה זו חוצה מחנות פוליטיים ואינה מושפעת מעמדות הנוגעות לפתרון הרצוי לסכסוך. בעיני היהודים המקדש הוא עובדה היסטורית, שהכחשתה (שהתגברה בעשורים האחרונים)[9] היא מעשה שאין להבינו אלא כניסיון לקעקע את הקשר ההיסטורי בין עם ישראל לבין ארץ ישראל. כך, כאשר הכחשה זו באה מפיהם של מנהיגי הרשות הפלסטינית, וכך ללא ספק גם כאשר היא ניכרת בדעת הקהל של ערביי ישראל.[10]

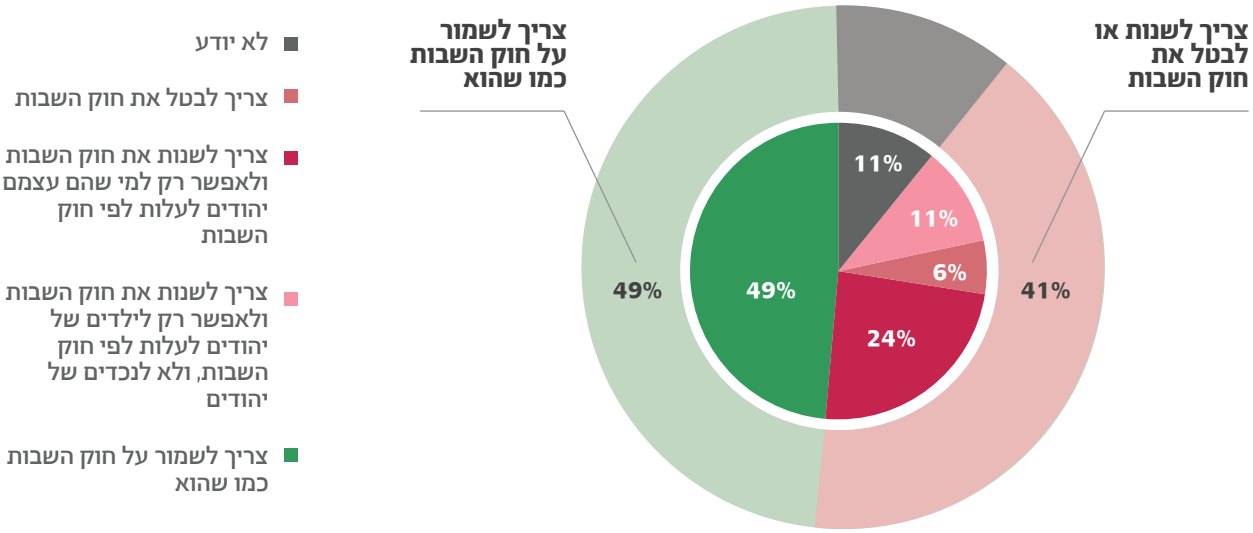
כמחצית מבין הלא יהודים בישראל, ורוב ניכר מבין המוסלמים (59%) סבורים כי לא היה בית מקדש יהודי על הר הבית. עוד כשליש אומרים שאינם יודעים, קרי, אינם משוכנעים שהיה אך גם אינם מכחישים שהיה (נתון זה עשוי לרמז על פוטנציאל חינוכי לפחות בנוגע למי שטרם גיבשו עמדה). מקרב הנוצרים והדרוזים שהשיבו לסקר (שיעורם נמוך, כך שהאפשרות לבעיית דגימה קיימת) כמחצית השיבו שאינם יודעים, ושיעור המכחישים במפורש את קיומו של בית מקדש כרבע.

יחסי ישראל תפוצות

סקר הפלורליזם עוסק בעיקרו בחברה הישראלית אך נכללים בו גם מרכיבים שיש בהם עניין מובהק ליהודי התפוצות. כך, לדוגמה, שאלות הנוגעות לעמדות בישראל בנוגע לסוגיות הקושרות את יהודי התפוצות לישראל. השנה נבחנה במסגרת המדד שאלת חוק השבות. שאלה זו מחדדת דיון הנוגע ליהודים בישראל וליהודים בעולם. כמובן, העשוי לסבול מהטיה בשל משבר הקורונה, והשלכותיו על תפיסות הציבור ביחס להגירה בכלל. אך נדמה שבמקרה זה מה שניכר בסקר נובע גם מגורמים אחרים, ובהם ההכרה כי בשנים האחרונות רוב המהגרים לישראל על פי חוק השבות אינם יהודים, וכמו כן, כי שיעור הלא יהודים המהגרים על פי חוק השבות נמצא בעלייה. עובדה זאת עולה לעיתים לדיון ציבורי, וביתר שאת בשנים האחרונות (כולל בתקופת מערכות הבחירות של 2019-2020).[11]

נתון זה, שאיננו שנוי במחלוקת גם אם יש פרשנויות שונות בנוגע למספרים המדויקים, כבר הוביל כמה מנהיגים, בעיקר מקרב המגזר הדתי והחרדי, להציע

בהקשר לחוק השבות, איזו מהעמדות הבאות היא הקרובה יותר לעמדתך? (יהודים בלבד)

שהגיעה העת לשנות את הקריטריונים בחוק השבות. הרב הראשי לישראל, דוד לאו, הציע לבחון מחדש את החוק באומרו: "ישראל צריכה להחליט אם היא מדינת סעד של העולם השלישי או שהיא מעלה רק יהודים".[12] הרב הראשי הספרדי, יצחק יוסף, הצטרך אליו וקבע כי "מי שמעלה המוני גויים לארץ דרך הסעיף הזה משיקולים זרים, נוהג בחוסר הגינות בראש ובראשונה כלפי אותם עולים ומעמיד אותם בכל שלב בחייהם בפני מציאות חיים בלתי אפשרית עבורם במדינה יהודית. תיקון חוק השבות הוא בראש ובראשונה אינטרס של העולים".[13]

על עצם התמיכה ברעיון שכל יהודי יוכל להתאזרח בישראל ללא תנאים אין ספק ממשי.[14] אך נתוני המדד מלמדים כי התמיכה בחוק השבות **כלשונו** מעט נשחקת. כמחצית האוכלוסייה היהודית תומכת בו ללא סייג. לצידם, ישנם יהודים רבים בישראל הסבורים כי חוק השבות כפי שהוא מנוסח כיום רחב מדי, ומבקשים לצמצם אותו. חלקם יסתפקו בביטול סעיף הנכד (המאפשר לנכדו של יהודי לעלות על פי חוק השבות), חלקם תומכים בצמצום נוסף שיאפשר רק למי שהם עצמם יהודים לעלות ולהתאזרח. התמיכה בצמצום חלות החוק בולטת במיוחד בקרב האוכלוסייה הדתית והחרדית. נתון זה מקבל משמעות נוספת לנוכח העובדה שחלק ניכר מהתומכים בצמצום מרחב השבות הם גם מי שתומכים בהגבלת ההכרה בגיור למרחב האורתודוכסי בלבד. קרי, ציבור זה תומך בצמצום על צמצום - הן במספר הנתיבים המאפשרים הצטרפות לעם היהודי, והן בקריטריונים המאפשרים למעוניינים בכך לעלות לישראל.

בהקשר זה ראוי לציין כי הקשחת הקריטריונים בחוק השבות, גם אם תעורר מחלוקת, לא תהיה בהכרח בלתי מקובלת על כלל יהדות התפוצות. בדיאלוג המכון על המנעד היהודי לפני מספר שנים התברר כי "הזהות הנעשית גמישה יותר בקהילות יהודיות ברחבי

העולם אינה גורמת לכלל היהודים לצפות שישראל תגמיש גם היא את הקריטריונים בחוק השבות". דיוני הדיאלוג העלו שבין המשתתפים בקהילות של יהודים לא ישראלים היה שיעור ניכר של מי שסברו "שההגדרה הנוכחית, המתייחסת לדור הסבים, רחבה מדי".[15] כך או כך, המכון ממליץ לא לשנות את חוק השבות "ללא התייעצות כֵּנָה ומהותית עם יהודי התפוצות".[16]

נתונים טכניים

אינדקס הפלורליזם הוא אחד מתוצריו של פרויקט הפלורליזם ביוזמת קרן דוידסון, והוא מתפרסם השנה בפעם השישית. את הסקר ערך **הפרופ' קמיל פוקס** מאוניברסיטת תל אביב. עורכי המדד הם נוח סלפקוב ושמואל רוזנר, מהמכון למדיניות העם היהודי. את הבייסליין למדד כתב עמית המכון תא"ל (מיל.) מייק הרצוג. לניתוח תרמו גם עמיתי המכון ד"ר שלמה פישר, אבי גיל וד"ר ענבל הקמן. הסקר כלל 604 משיבים במגזר היהודי, באמצעות פאנל אינטרנטי, ועוד 273 משיבים במגזר הלא יהודי באמצעות סקר טלפוני. המשיבים מהווים מדגם מייצג של שתי האוכלוסיות הנסקרות. הסקר במגזר היהודי בוצע על ידי חברת פרויקט המדגם, בהנהלתו של ד"ר אריאל איילון. טעות הדגימה 4% ברמת מובהקות של 95%. הסקר במגזר הלא יהודי בוצע על ידי חברת סטאטנט בניהולו של יוסף מקלדה. טעות הדגימה 5.9%.

הערות

1 ראו: שמואל רוזנר, מעריב https://www.maariv.co.il/journalists/Article-757989.

2 ראו לדוגמה סקרי הארגון חדו"ש, המלמדים על תמיכה של כשני שישים מהציבור היהודי בהפעלה של תחבורה חלקית או מלאה בשבת. http://www.hiddush.org.il/Framework/Upload/ArticleImage_f014d6e2-bbc0-4249-a817-f4ec26549ddc_280.jpg

3 ראו לדוגמה את מדד האמון של המכון לדמוקרטיה שבו הרבנות הראשית ממוקדמת באופן קבוע בתחתית סולם המוסדות. בממד 2017 רק 20% מהיהודים הביעו אמון ברבנות. https://www.idi.org.il/articles/20082

4 בהקשר זה ראוי לציין כי המסגרת הפרוייקט #יהדותישראלית של המכון למדיניות העם היהודי נמצא כי רוב מבין הצעירים החילונים בישראל (מתחת לגיל 35) אומרים כי אין בכוונתם להינשא באמצעות הרבנות.

5 ראו סקר "שחרית" 2017, שבו 14.6% הגדירו את זהותם כפלסטינית.

6 ראוי לשים לב כי במקביל לעלייה בהצבעת ערבים לרשימה המשותפת חלה בבחירות 2020 ירידה של הצבעת ערבים לרשימות "יהודיות", כמו כחול לבן והעבודה-מרצ.

7 ראו לדוגמה: הצבע חזר ללחיים: הפוליטיקה הערבית בעקבות הבחירות לכנסת ה-22, מוחמד דראושה, ביאן, מרכז משה דיין. https://dayan.org/he/content/5424

8 הציטוט מתוך חסמים לשלום בסכסוך הישראלי פלסטיני בעריכת יעקב בר סימן טוב, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2010. https://jerusaleminstitute.org.il/wp-content/uploads/2019/05/PUB_barriers-heb.pdf

9 ראו: מירושלים למכה ובחזרה: ההתלכדות המוסלמית סביב ירושלים, יצחק רייטר, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2005.

10 סימנים פחות מפורשים להכחשה זו אפשר למצוא גם בסקר מכון שחרית (2017) על הקשר ההיסטורי של יהודים לירושלים ולארץ ישראל.

11 ראו לדוגמה: עליה וקוץ בה: רק 53 אחוזים מהעולים לישראל בשנים האחרונות הם יהודים, בנימין לאשקר, מידה, 2018.

12 הרב לאו ל"הארץ": לבחון מחדש את חוק השבות, יאיר אטינגר 2014.

13 הרב יוסף בתגובתו: תיקון חוק השבות הוא קודם כל אינטרס של העולים, אריק בנדר, מעריב, 2020.

14 ראו: החלוקה הדתית בחברה הישראלית, פיו 2015. https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/7/2016/03/israel_survey_overview.hebrew_final.pdf

15 המנעד היהודי בעידן של זהות גמישה, שמואל רוזנר, ג'ון רסקיי, המכון למדיניות העם היהודי, 2016.

16 70 שנה ליחסי ישראל-תפוצות: הדור הבא, שמואל רוזנר, ג'ון רסקיי, המכון למדיניות העם היהודי, 2018.

13 מדד משולב: מצב האנטישמיות

- בזמן מגפת הקורונה ניכרת עלייה תלולה בהפצת תיאוריות הקונספירציה האנטישמיות. אולם השפעתן עד כה מוגבלת למדי.
- עלייה במספר הפגיעות ביהודים מחייבת תכניות פעולה קהילתיות לשמירה על הביטחון.
- יש לעקוב אחרי האופן שבו כוחות רדיקליים (ימין קיצוני, ניאו-נאצים, שמאל קיצוני) מנצלים עמדות אנטישמיות כדי לתקוף את הסדר הליברלי.
- קובעי מדיניות יהודים נדרשים לעקוב בעדיפות ראשונה אחר צמיחה של קבוצות המקדמות את "עליונות הגזע הלבן", המאיימות על המשך השגשוג היהודי באמריקה.
- מומלץ לממשלת ישראל לטפל באנטישמיות באמצעות גוף אינטגרטיבי בעל סמכויות ויכולות לביצוע משימה זו.

רמת חומרת האנטישמיות בארצות שונות (בהתבסס על אי-הנוחות כפי שהיא נתפסת בקרב יהודים)

	ארה"ב	בריטניה	גרמניה	צרפת	רוסיה	הונגריה	שבדיה
2020	להמשך מעקב	דאגה	דאגה גוברת	דאגה גוברת	להמשך מעקב	דאגה	דאגה רבה
2017	מצב רגוע	להמשך מעקב	דאגה	דאגה גוברת	להמשך מעקב	דאגה	דאגה רבה

מזה מספר שנים, ניתן להבחין בעלייה בתופעות אנטישמיות ברחבי העולם. בין השנים 2018 ו-2019, שיעור התקריות האנטישמיות עלה ב-12 אחוזים בארה"ב, 17 אחוזים בגרמניה ו-27 אחוזים בצרפת.[1] בשנת 2020 ניצלו גורמים רדיקליים את מגפת הקורונה להפצת תיאוריות קונספירציה, והאנטישמיות הייתה אחד הכלים המועדפים עליהם. מאז ההערכה השנתית אשתקד זיהינו התפתחויות שליליות, לצד התפתחויות חיוביות. המדד המשולב של מצב האנטישמיות בוחן התפתחויות אלה וכולל ארבעה חלקים. הראשון מציג התפתחויות עיקריות מן העבר הקרוב והרחוק יותר, שליליות וחיוביות. השני מציג נתונים כמותיים נבחרים (דעות אנטי-יהודיות, מספר התקריות האנטישמיות, עמדות היהודים ביחס למצבם) מארצות שונות. נתונים מספריים אלה משמשים להערכת השפעת העוינות ליהודים על החיים היהודיים, המאורגנים והפרטיים. בחלק השלישי אנו בוחנים את קשרי הגומלין בין ההתפתחויות והמגמות השונות. החלק האחרון מציע קווי מתאר לפעולה.

חלק 1: בצל נגיף הקורונה

התפתחויות שליליות בעת האחרונה

עלייתן של תיאוריות קונספירציה שאותן מקדמים גורמי ימין קיצוני. גורמי ימין קיצוני ו"עליונות הגזע הלבן" משתמשים במגפת הקורונה להצגת והפצת בדיות גזעניות, המצביעות על "ממשלה נשלטת על ידי יהודים שמנצלת את הנגיף כדי לשרת אינטרסים יהודיים".[2] יש לציין כי השפעתן של תיאוריות אלה מצומצמת למדי ביחס לתיאוריות מפוקפקות אחרות. במחקר של אוניברסיטת אוקספורד נמצא כי 19.8 אחוזים מן המשיבים האמינו כי מאחורי הנגיף עומדים יהודים, בעוד ש-45.8 אחוזים האמינו כי "נגיף הקורונה הוא נשק ביולוגי שפותח ע"י סין במגמה להחריב את המערב".[3]

פנייה של תומכי BDS לקהלים מן הזרמים המרכזיים. גורמי BDS אנטי-ישראליים ניצלו את מגפת הקורונה כדי להכפיש את ישראל בשמאל הפרוגרסיבי ובמגזרים אחרים. גורמים אלה, שאליהם חברו תועמלנים מטורקיה ומאיראן, הציגו את ישראל כ"נגיף" נורא עוד יותר מן הקורונה, והפיצו קריקטורות של ישראל המפיצה, כביכול, את הנגיף.

ירי קטלני ותקיפות גופניות. בנוסף להתקפות הקטלניות של קיצונים ימניים על בתי כנסת בפיטסבורג, פאוויי (קליפורניה) והאלה (גרמניה), ישנה בשנים האחרונות עלייה באלימות נגד חרדים בארה"ב מצד שכניהם השחורים וההיספאנים (כחלק ממתחים אתניים בעיר ניו יורק ובפרבריה). לעיתים תכופות, תקיפות אלה לא זוכות להתייחסות רצינית בשל זהות התוקפים, זהות הקורבנות, והתחום הגאוגרפי המצומצם שבו הן מתרחשות, אולם גזענות מסוג זה הביאה ליותר ממאה תקיפות ושני מעשי רצח בשנת 2019.[4] גם אם היקפה של התפתחות זו מצומצם בהשוואה להשפעה הפוטנציאלית החמורה של האידיאולוגיה של עליונות הגזע הלבן באמריקה, האלימות האנטישמית מחייבת תשומת לב מצד קובעי המדיניות, וכרוכה בהתערבות לצורך הרגעה ומיגור האלימות.

יהודים נתפסים כבעלי זכויות יתר בהקשר של שפל כלכלי. הידרדרות לעוני ואבטלה בשיעורים גבוהים היו בהיסטוריה קרקע פורייה להתפתחותן של תנועות אנטישמיות. המגפה, המובילה להעמקת פערים כלכליים וחברתיים, עלולה להביא מגזרים חלשים להתפתות לתיאוריות קונספירציה של הימין הקיצוני ושל השמאל הקיצוני, המציגות את היהודים בתור בעלי ממון המשעבדים והמדכאים את העניים.

גורמי שמאל קיצוני באירופה מנצלים את השנאה ליהודים כדי לזכות בקולותיהם של מצביעים מוסלמים ומצביעי הימין הקיצוני. פוליטיקאים של השמאל הקיצוני באירופה - הטוענים כי אינם שומעים את הסיסמאות האנטישמיות המושמעות באספות והפגנות שלהם - משתמשים באופן שיטתי ברטוריקה אנטי-ישראלית רדיקלית על מנת למשוך מהגרים מוסלמים, ולעיתים משתמשים בתיאוריות קונספירציה אנטישמיות כדי למשוך מצביעים מן המעמד הבינוני שנפגעו כלכלית מהגלובליזציה ונוטים בעקבות כך לתמוך בימין הקיצוני.

יהודים הם שעירים לעזאזל לפופוליסטים מימין ומשמאל כאחד. המתח החברתי-פוליטי בארה"ב הוביל השנה גזענים לבנים לטעון כי יהודים הם הגורם המארגן העומד מאחורי התסיסה האנטי-שלטונית ואנטי-ממסדית בערים גדולות בארה"ב. אנשי שמאל קיצוני, האוחזים בהשקפות אנטי-ישראליות, האשימו - ללא יסוד - כי ישראל היא שאימנה את השוטרים שהיו אחראים למותו הטרגי של ג'ורג' פלויד (הריגתו של פלויד השחור על ידי שוטר לבן במינסוטה היא שהציתה את גל המחאות בארה"ב), והשוו בין האלימות המשטרתית באמריקה לבין אלימות נגד הפלסטינים המיוחסת לישראל.

התפתחויות חיוביות בעת האחרונה

- **הנשיא דונלד טראמפ חתם על צו נשיאותי שמטרתו להגן על סטודנטים יהודיים.** הצו אוסר על מימון פדרלי למכללות ולאוניברסיטאות המתעלמות מן האנטישמיות.

- **אימוץ הגדרת האנטישמיות של הברית הבינלאומית להנצחת זכר השואה (IHRA).** הגדרת האנטישמיות של הברית, שנוסחה לראשונה בוועדה של האיחוד האירופי כהגדרה בלתי-מחייבת, מכה שורשים בהדרגה בכל רחבי העולם.[5]

- **פעילויות של מוסדות ממלכתיים לצמצום האנטישמיות.** בין אלה נכללים הדו"ח הראשון של האו"ם על אנטישמיות, החלטות שונות להגבלת פעילות אנטישמיות ו-BDS,[6] ומינוי נציגים מיוחדים לטיפול באנטישמיות ע"י קבוצת מדינות רחבה יותר.[7]

- **מפלגת הלייבור הבריטית התנערה מאנטישמיות.** האנטישמיות שפשתה במפלגת הלייבור תחת מנהיגותו של ג'רמי קורבין הייתה גורם במפלתו מול בוריס ג'ונסון בבחירות שנערכו ב-2019. בתיאום עם מנהיגים יהודיים התחייב קייר סטארמר, מנהיגה החדש של הלייבור, "לטהר את כתם האנטישמיות מן המפלגה".[8]

- **תנועת "Black Lives Matter" העלתה את רמת הערנות לגזענות ולזכויות מיעוטים.** יתכן שיש בכך משום הזדמנות לחדש את הברית בין יהודים ושחורים, שהייתה כה בולטת בתנועה לזכויות האזרח בשנות ה-50 וה-60 של המאה הקודמת.[9] כמובן, תופעה זו עלולה במקביל להזין איבה כלפי ישראל והיהודים, הנתפסים כשייכים לאליטות הדיכוי הלבנות.

מגמות ארוכות טווח

- תקופת חסד בת שבעה עשורים לאחר השואה הסתיימה. האנטישמיות חוזרת להיות המצב ה"נורמלי", שקהילות יהודיות תיאלצנה ללמוד לחיות אתו.

- בעולם שבו מגזרים משמעותיים חווים הידרדרות חברתית ומודאגים מאופק כלכלי עגום, תיאוריות קונספירציה פורחות ו"היהודי" חוזר ומופיע כנאשם בתיאוריות קונספירציה פוליטיות, דתיות וחברתיות. רשת האינטרנט מנוצלת על ידי גורמים שונים להפצה אנונימית של תיאוריות פשטניות נגד יהודים, המלוות בהתבטאויות המאשימות את היהודים במעשים זדוניים. לתיאוריות אלה נחשפים מאות מיליונים ואולי מיליארדים של בני אדם.

- האנטישמיות הנראית והבלתי-נראית באירופה בולמת את השתתפותן של קהילות יהודיות בחיי החברה הכללית, ופוגעת בנכונותם של יהודים לקחת חלק בחיי הקהילה היהודית (למרות שדעות אנטי-יהודיות נמצאות בירידה בקרב כלל האוכלוסייה).

- האינדיקטור העיקרי המעיד על סיכויי השרידות של קהילה יהודית מקומית באירופה הוא שיעור המוסלמים באוכלוסייה באותו אזור.
- אנטי-ציונות הפכה לזרם מרכזי באירופה, ולעיתים קרובות היא כוללת אלמנטים אנטישמיים מסורתיים. יהודים מואשמים לעיתים תכופות כאחראים לפעולותיה ולמדיניותה של ממשלת ישראל.
- בצפון אמריקה ובאוסטרליה, לאנטישמיות כמעט שאין השפעה מוחשית על ההשתלבות החברתית, האקדמית, הכלכלית או הפוליטית של יהודים.

עם זאת, בארבע השנים האחרונות ישנה עלייה בנוכחות ובנועזות של גורמי ימין אנטישמים המביעים שנאה ליהודים ופועלים נגדם. גם בהשקפות אנטישמיות בשמאל ניכרת מגמת עלייה, ויהודים (בעיקר בקמפוסים של מכללות) חשים יותר מאוימים. רוב הפעילות נגד יהודים בהקשר זה היא מילולית ופסיכולוגית, ולא פגיעה גופנית.

- אי-הנוחות שיהודי אירופה חשים זה מכבר זוחלת לסביבה האמריקנית. עוד ועוד בתי כנסת בארה"ב החלו לנקוט אמצעי ביטחון. תופעה זו עלולה לשדר מסר תת-תודעתי, שלפיו היהודים אינם "אזרחים רגילים" כי אם "אזרחים בסיכון".

חלק 2: השפעה על החיים היהודיים

הצורך בכלי מְתַכְלֵל לתכנון מדיניות

ארגונים רבים עוקבים אחר תופעות אנטישמיות, ויש לשבח את עבודתם. אולם לצד התיעוד של תקריות יש צורך באינדיקטורים נוספים כדי לקבוע מהי המדיניות הנדרשת להתמודדות עם התופעה. על מנת להמחיש צורך זה, נתבונן בשלושה סוגים של תופעות, אשר לעצמן אינן ניתנות לזיהוי כאנטישמיות, אך יש להן חשיבות קריטית בהחלטה על כיווני פעולה הולמים בהקשר זה.

ניסיונות לאסור על קיום מנהגים דתיים יהודיים. ניסיונות חדשים לאסור מילה בבלגיה, הבאים בעקבות האיסור על שחיטה כשרה בשנה שעברה, והחתירה להפללה של הורים המלים את בנם, אינם אנטישמיים כשלעצמם. אולם אין ספק בהשפעתם על חייהם של יהודים, על דימויים, ועל יכולתם להיות אזרחים נורמטיביים. ניסיונות חקיקה אלה מטילים דופי ביהודים, כמי שמקיימים מנהגים ברבריים, אנכרוניסטיים ואף עבריניים, מגבילים את יכולתם לקיים חיים יהודיים מלאים, ועלולים לפגוע בהמשכיות היהודית המאורגנת בבלגיה.

שתיקות של מנהיגים. רתיעתם של פוליטיקאים מלפרסם הודעות גינוי בעקבות פשעים אנטישמיים, התקפות טרור בישראל, או סיסמאות אנטישמיות המושמעות בהפגנות פוליטיות - כל אלה אינם מתועדים כתקריות אנטישמיות. אך גם להעדר תגובה ולשתיקה יש השפעה על האופן שבו יהודים תופסים את קבלתם (או אי-קבלתם) במדינה, והיא מהווה אינדיקטור קריטי מבחינתם של קובעי המדיניות.

הדחקה והכחשה ציבורית. קביעת המערכת המשפטית בצרפת מדצמבר 2019 שרוצחה של שרה חלימי היה "לא אחראי פלילית" למעשיו, כיוון שהיה תחת השפעת מריחואנה בזמן ביצוע הפשע, איננה נחשבת לתקרית אנטישמית (חלימי בת ה-65 הייתה רופאה בגמלאות שהוכתה באכזריות בדירתה בפריז והושלכה החוצה דרך החלון ע"י השכן שלה, גבר מכור לסמים, שצרח "אַלָלָהְ אַכְּבַּר" בעת התקיפה). אולם יהודים מקומיים רבים תופסים פסיקה זו, שאינה יחידה מסוגה, כאות לכך שאי-אפשר עוד לסמוך על המערכת הצרפתית שתגן על חיי יהודים, בין בשל חששה ממהומות של צעירים מוסלמים ובין משיקולים אלקטורליים.

אנטישמיות במערב אירופה ובארה"ב	מגמה	ארה"ב	צרפת	בריטניה	גרמניה
בעלי דעות אנטישמיות (%)[10]	▼	10[11]	17 (37)[12]	36 (39)[13]	16 (27)[14]
בעלי דעות אנטישמיות, בקרב מוסלמים (%)[15]	▲	–	49 (83)	58 (54)	70 (62)
עלייה/ירידה בתקריות (%)	▲	+12	+27	+7	+13
תקיפות אלימות	▲	61 [39]	151 [183]	157 [124]	98 [62]
סך כל התקריות (אלימות קיצונית, תקיפות, נזקים, חילול קדושה ואיומים)	▲	2,107[16] [1,879]	687[17] [541]	1,805[18] [1,690]	2,000[19] [1,770]
שיעור התקיפות לכל 1,000 יהודים	▲	0.37 [0.33]	1.5 [1.2]	6.2 [5.8]	17.2 [15.3]
האנטישמיות היא בעיה גדולה מאוד או בעיה גדולה למדי (%)[20]	▲	37 (76)[21]	95 (86)	75 (48)	85 (40)
שקלו הגירה משום שאינם חשים שהם בטוחים בארצם (%)[22]	▲	–	44 (46)[23]	29 (18)	44 (25)
נמנעים ממקומות בשכונתם משום שלא ירגישו בטוחים שם בתור יהודים (%)[24]	▲	8[25]	35 (20)	68 (37)	35 (28)

הערה: המספרים ללא סוגריים הם נתונים משנת 2019/2020. המספרים שבסוגריים מרובעים הם נתונים משנת 2018. המספרים בסוגריים משקפים את הנתונים האחרונים שיש בנמצא.

במדד האנטישמיות של המכון למדיניות העם היהודי יש שלושה מכלולים עיקריים: (1) דעות אנטישמיות; (2) תקריות אנטישמיות; (3) דעות של יהודים ביחס לאנטישמיות. הממצאים החדשים העיקריים השנה מתייחסים לארצות הברית, ואלה הם:

1. איומים באלימות משפיעים באופן מהותי על חייהם של יהודים חרדים.

2. ארגון הליגה נגד השמצה (ADL) מעריך כי 13 אחוז מכלל התקריות האנטישמיות בארצות הברית בשנה החולפת בוצעו על ידי מי שדוגלים בעליונות הגזע הלבן. מכאן עולה שהרוב המכריע של התקריות לא בוצעו על ידי מי שדוגלים באידיאולוגיה זו. זה מעיד על קושי מובנה בהיאבקות בשנאה בסיסית, ראשונית, שקשה לקשרה במישרין לזרם אידיאולוגי.

3. גם אם השנאה ליהודים נובעת ממספר מקורות (הדוגלים בעליונות הגזע הלבן, קיצונים ימנים, איסלאמיסטים, הדוגלים בעליונות הגזע השחור, השמאל הקיצוני, תומכי תנועת ה-BDS), האיום התובע תשומת-לב מיוחדת, ובעל הפוטנציאל להשפעה הקריטית ביותר על שגשוגה של יהדות ארה"ב, בא מגזענים לבנים. בקבוצות אלה חברים מאורגנים, המסתמכים על אידיאולוגיה מנוסחת היטב, מושרשים עמוקות בנוף התרבותי האמריקני, ונותנים מענה לדאגות וחרדות רחבות תפוצה, הנובעות מתנודות דמוגרפיות וחברתיות.

בין הממצאים העיקריים בנוגע יבשת אירופה:

1. השלטונות יכולים לעשות יותר למען הגברת הביטחון של יהודים.

2. איומים ביטחוניים משפיעים באופן משמעותי על חייהם של יהודים באירופה: השתתפותן של קהילות יהודיות בחברה הכללית נמצאת בירידה, ויהודים בגילאי 34–16 שוקלים להגר מאירופה בגלל האנטישמיות בחמש השנים האחרונות.26

3. כתוצאה מאנטישמיות וגורמים אחרים, האוכלוסייה היהודית באירופה מתמעטת. אם תופעה זאת תימשך, מספר משמעותי של יהודים אירופים יעברו לסביבות יותר מסבירות פנים; אחרים ינמיכו את הפרופיל היהודי שלהם וירחיקו את עצמם מן החיים הקהילתיים היהודיים.

חלק 3: אנטישמיות והסדר הליברלי המערבי

בתקופה של אי-יציבות פנימית ובינלאומית, מנהיגים פוליטיים במשטרים דמוקרטיים מערביים נעשים ערים יותר למניעים הסמויים של גורמים עוינים למערכת השלטונית. בקרב גורמים רדיקליים אלה, החלוקים ביניהם כמעט בכל נושא למעט ניצול האיבה ליהודים, רבים רואים ביהודים טרף קל בדרכם לערער את הסדר הליברלי העולמי.

ערנות מוגברת זו הובילה במהלך 2019 לכך, שיותר דמוקרטיות מערביות פעלו ליצירת מסגרות משפטיות שתיאבקנה באנטישמיות. כך הצו הנשיאותי של דונלד טראמפ בדצמבר 2019, שמטרתו מאבק נגד אנטישמיות בקמפוסים של המכללות בארה"ב. כך החלטתו באותו החודש, של נשיא צרפת עמנואל מקרון, לאמץ את הגדרת האנטישמיות הברית הבינלאומית להנצחת זכר השואה (IHRA). כך מינויים של נציגים מיוחדים לטיפול באנטישמיות במספר ארצות מערביות. כך גם הדו"ח של האו"ם על האנטישמיות, שבאופן בלתי-צפוי התקבל בהסכמה פה אחד.

כל המהלכים האלה משקפים התייצבות מערכתית נגד השנאה ליהודים.

דומה שחלק מהמשטרים הדמוקרטיים במערב הגיעו לאחת או יותר מההבנות הבאות, שיש ביניהן קשרי גומלין: (1) יהודים אינם יכולים להיאבק באנטישמיות ללא התערבות ממלכתית; (2) אלה הרוחשים שנאה "אינסטינקטיבית" ליהודים נוטים לרחוש בוז גם למדינה הליברלית; (3) היהודים נתפסים ע"י גורמים אנטי-ליברלים כמייצגים מהותיים של המדינה הליברלית, והתקפות על יהודים נתפסות כדרך לפגיעה בסדר הליברלי; (4) בין האנטישמים יש גורמים (לעיתים כאלה הנתמכים על ידי משטרים לא-דמוקרטים) שכוונתם לערער את הדמוקרטיות המערביות. מכאן שהאנטישמיות איננה רק סוגיה חברתית אלא גם סוגיה של ביטחון לאומי. (5) מאבק באנטישמיות מצריך מסגרות (חקיקה, שיפוט, אכיפה) ממלכתיות של התערבות בדרג הבכיר ביותר.

חלק 4: כיווני פעולה

המלצות לממשלת ישראל

א. **להקים גוף אינטגרטיבי שייעודו להילחם באנטישמיות.** העלייה המשמעותית באנטישמיות באירופה ובארצות הברית היא תופעה הדרגתית המשקפת, בין היתר, את התרופפות השפעת השואה על התודעה הקולקטיבית. עלייה זו מחייבת את ממשלת ישראל ואת הארגונים היהודיים העולמיים הגדולים לפעולה בסדר גודל חדש, כמו גם לאימוץ דרכי חשיבה ואופני שיח שונים מאלה של העשורים הקודמים. מומלץ כי ממשלת ישראל תטפל באנטישמיות באמצעות גוף אינטגרטיבי בעל סמכויות ויכולות מתאימות לביצוע משימה זו.

ב. **ליזום תכניות מיוחדות לבעלי מקצועות שיש להם ביקוש ניכר בישראל.** יש להתייחס ברצינות לעובדה ש-41 אחוזים מיהודי אירופה בגילאי 34-16 שוקלים לעזוב את ארצותיהם, ומתוכם, 67% שוקלים לעלות לישראל. אם ישראל תספק תכניות עלייה מושכות, "תפורות לפי מידה", יתכן שרבבות יהודים אירופיים יחליטו להשתכן בה. כדי שכך יקרה יש להפעיל, מיד עם חלוף המשבר המידי, תכניות תעסוקה מוּבְנוֹת הדומות לאלה שהופעלו בעבר עבור מהנדסים ורופאים ממדינות חבר העמים. בתיאום עם מעסיקים ישראליים, תכניות אלה צריכות לכלול זיהוי מוקדם של מועמדים בצרפת ובבלגיה, והכשרה ראשונית בישראל.

המלצות לקהילות יהודיות

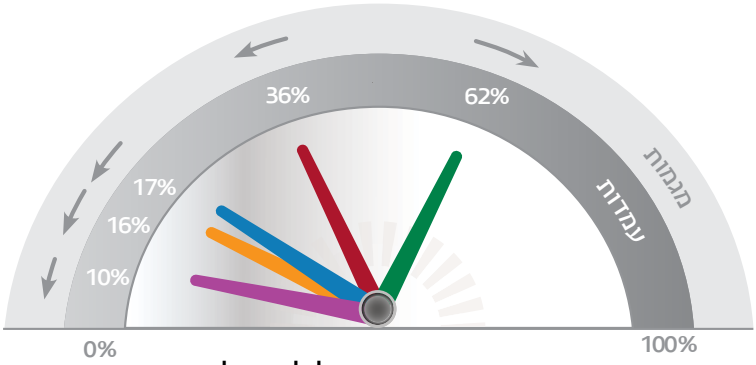
א. **הכשרה ביטחונית לפעילים צעירים.** יש ליזום פרויקטים להכשרת צעירים יהודיים ליטול חלק באחריות לביטחון קהילותיהם. עשרים שנים של ניסיון מוצלח בצרפת ובבריטניה מצביעות על כך, שמספר רב של צעירים יהודיים שלא היו משויכים ארגונית גילו עניין במעורבות בביטחון הקהילה. באופן זה האיום הפך להזדמנות להגברת ההזדהות היהודית. בתקופה מסוימת כלל ה-SPCJ (המשרד לביטחון יהודֵי צרפת) יותר מ-15 אלף צעירים וצעירות יהודיים, שנפגשו באופן קבוע בימי החופשה לצורך אימון, וסיפקו שירותי ביטחון מקצועיים לבתי כנסת ומרכזים קהילתיים יהודיים מקומיים.

ב. **תכניות בין-דתיות.** פשעי שנאה נגד בתי כנסת, כנסיות ומסגדים הם הזדמנות ליזום קשרים, לבנות אמון, לפתח יחסים ארוכי טווח, דו-שיח, תכניות חינוכיות נגד שנאה, תכניות להבנה הדדית המיועדות לצעירים, וקואליציות בין-דתיות למאבק בגזענות ובשנאת זרים.

ג. **חידוש הברית בין יהודים ושחורים.** לשחורים וליהודים בארה"ב יש היסטוריה ארוכת שנים של שיתוף פעולה, שתחילתה עוד בשנים הראשונות של התנועה לזכויות האזרח. על ארגונים קהילתיים לנצל את המוּדָעוּת הגוברת לגזענות על מנת לפתח שותפויות עממיות ברוח השליחות המוצהרת של הקמת הליגה נגד השמצה בשנת 1913 – "לשים קץ להשמצת העם היהודי ולהבטיח צדק ויחס הוגן לכל".

ד. **ביטחון.** בנסיבות הנוכחיות, יש הצדקה מלאה להנעת תכניות לפעילות שמטרתה שמירה על ביטחון יהודים. בה בעת, על מנהיגים חילוניים ודתיים כאחד לוודא שהתגובה לאיום תהיה פרופורציונית לעוצמתו. במיוחד באמריקה, כדאי שהקהילה תמנע מצעדים העלולים לפגוע במעמדה כקהילה פתוחה הנהנית מקשרים ובריתות שהביאו לה הישגים רבים וזיכו אותה במעמדה המיוחד בהיסטוריה היהודית.

דעת קהל של לא יהודים

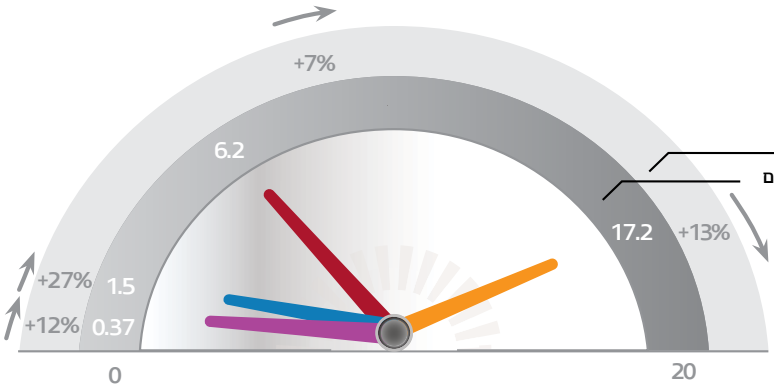

ארצות הברית
מוסלמים באירופה
בריטניה
צרפת
גרמניה

שיעור המחזיקים בעמדות שליליות כלפי יהודים

Sources: ADL, Fondapol, CAA, WZB

היקף אירועי האנטישמיות

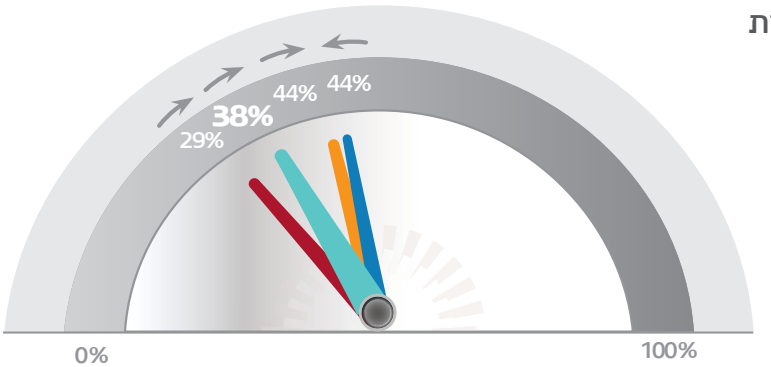
ארצות הברית
בריטניה
צרפת
גרמניה

מספר התקריות על כל 1,000 יהודים ושיעור השינוי בהשוואה לשנה שעברה

מספר אירועי אלימות ל-1,000 יהודים ושינוי (%) בשנת 2019

Sources: :Kantor Center, SPCJ, CST

תחושות היהודים כלפי האנטישמיות

ממוצע באירופה
בריטניה
צרפת
גרמניה

שיעור היהודים השוקלים להגר

Sources: FRA European Union Fundamental Rights Agency, IFOP

הערות

1. ב-2019 נרשמה עלייה של 18% במקרים אנטישמיים חמורים, בהשוואה ל-2018 (456 ב-2019 לעומת 387 ב-2018); שבעה יהודים ולא-יהודים נהרגו, ואובחנה עלייה ברוב הגילויים האחרים של אנטישמיות ברוב המדינות. הותקפו לפחות 53 בתי כנסת (עלייה של 12%) ו-28 מרכזים קהילתיים ובתי ספר (6 אחוז). נרשמה עלייה של 47% באיומים מָסְכֵּנֵי חיים ועלייה של 24% בהתקפות על רכוש פרטי. https://english.m.tau.ac.il/news/antisemitism-report-2019

2. "קאנארי מישן", יוני 2020. דו"ח מיוחד של "קאנארי מישן": "רשת ימין קיצוני מאחורי האנטישמיות הקשורה לנגיף הקורונה", https://media90.canarymission.org/Campaign_PDF/corona_report_canarymission.pdf

3. דניאל פרימן ואחרים, "תיאוריות קונספירציה, אי-אמון וציות להנחיות הממשלה באנגליה, *Psychological Medicine*, 2020, pp. 1-13. https:// doi.org/10.1017/S0033291720001890

4. סקירה מקיפה של התקריות האנטישמיות, מסווגת בהתאם לאזור הגאוגרפי, פרופיל של התוקפים ומניעיהם, ראה - יוגב קרסנטי, הדו"ח השנתי על האנטישמיות לשנת 2019, *משרד התפוצות*, ינואר 2020. http://antisemitism.mda.gov.il/media/1810/%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%A1%D7%95%D7%A4%D7%99-2019.pdf

5. מאז ינואר 2019 אימצו 12 מדינות נוספות את הגדרת העבודה של IHRA. ראה: https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-and-charters

6. יוסף נאצר, ריחאם אלקוסה, "גרמניה מגדירה כאנטישמי את החרם על ישראל מצד תנועת ה-BDS", "רויטרס", 17 מאי 2019, https://www.reuters.com/article/us-germany-bds-israel/germany-designates-bds-israel-boycott-movement-as-anti-semitic-idUSKCN1SN204

7. מדינות וארגונים שמינו נציגים מיוחדים, ראה הדו"ח לשנת 2019, *משרד התפוצות*, ע' 12. http://antisemitism.mda.gov.il/media/1810/%D7%93%D7%95%D7%97-%D7%A1%D7%95%D7%A4%D7%99-2019.pdf

8. חנן ליפשיץ, "צירי פרלמנט יהודיים שעזבו את הלייבור תחת הנהגתו של קורבין בשל אנטישמיות חוזרים למפלגה", "ג'רוזלם פוסט", 20 יוני 2020: https://www.jpost.com/diaspora/jewish-lawmakers-who-left-corbyn-led-labour-over-antisemitism-return-632155

9. להמשך הדיון ביחס להשתתפות יהודית אפשרית בתנועת "Black Lives matter", עיין בהערכה לשנת 2020 של המכון למדיניות עם יהודי, המאמר המתייחס לדיאלוג השנתי שעורך המכון.

10. הליגה נגד השמצה, אינדקס האנטישמיות 2015, http://global100.adl.org

11. ADL Global 100 (2014) ועדכון אודות 19 מדינות (2015), . http://global100.adl.org/מרכז המחקר PEW דת וחיים ציבוריים, פברואר 2017, http://www.pewforum.org/2017/02/15/americans-express-increasingly-warm-feelings-toward-religious-groups/pf-02-15-17_thermometer-04/

12. דו"ח על האנטישמיות בצרפת, 2019, *משרד הפנים הצרפתי וה- SPCJ (ארגון ההבטחה של הקהילה היהודית)* https://www.antisemitism.co.il/2020/03/2019-report-on-antisemitism-in-france.html ;, דו"ח על המאבק בגזענות, אנטישמיות ושנאת זרים בצרפת, 2019, *הוועדה הלאומית המייעצת לענייני זכויות האדם* (CNCDH), June 2020. https://www.cncdh.fr/sites/default/files/essentiels_rapport_racisme_2019_format_a5.pdf ; סקר IFOP (המכון הצרפתי למחקרי דעת קהל ושיווק בצרפת ובעולם), *הצרפתים והאנטישמיות*, פברואר 2019 https://www.antisemitism.co.il/2020/03/2019-report-on-antisemitism-in-france.html

13. סטאצקי, ל.ד., "אנטישמיות בבריטניה כיום": מחקר על דעות כלפי יהודים וישראל", JPR, ספטמבר 2017 https://cst.org.uk/public/data/file/7/4/JPR.2017.Antisemitism%20in%20contemporary%20Great%20Britain.pdf

14. *Bericht des Unabhängigen Expertenkreises Antisemitismus*, German Parliament, April 2017. http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/18/119/1811970.pdf

15. ראה הליגה נגד השמצה, 2015. ראה גם קופמאנס, רול, "Religious Fundamentalism and Hostility against Out-groups." A Comparison of Muslims and Christians in Western Europe" WZB Berlin Social Science Center, *WZB Mitteilungen*, December 2013.

16. הליגה נגד השמצה https://www.adl.org/audit2019

17. דו"ח על תקריות אנטישמיות: סקירת השנה, 2019. SPCJ, שם.

18. תאגיד הנאמנות לביטחון הקהילה (הממלכה המאוחדת), דו"ח על תקריות אנטישמיות בשנת 2019. https://cst.org.uk/news/blog/2020/02/06/antisemitic-incidents-report-2019

19. המקור : מרכז קנטור - בסיס נתונים על יהדות אירופה והאנטישמיות https://en-humanities.tau.ac.il/sites/humanities_en.tau.ac.il/files/media_server/humanities/kantor/Kantor%20Center%20Worldwide%20Antisemitism%20in%202019%20-%20Main%20findings.pdf

20. סקירה כללית על נתונים הקיימים לגבי האיחוד האירופי בשנים 2008-2018, *סוכנות האיחוד האירופי לזכויות בסיסיות*, *נובמבר 2019* https://fra.europa.eu/en/publication/2019/antisemitism-overview-data-available-european-union-2008-2018

21. סקר דעת הקהל היהודית-אמריקנית, 2018, הוועד היהודי-אמריקני https://www.ajc.org/news/survey2018

22. שם.

23. בשני העשורים האחרונים, יותר מ-20% מקהילת הליבה עלו לישראל. בין השנים 2012-2018 השתכנו מחדש בישראל יותר מ-25,000 יהודים צרפתים (7.5% מכלל הקהילה), ועוד אלפי יהודים היגרו לארצות הברית. נתונים אלה מסבירים מדוע ירד שיעור היהודים הצרפתים השוקלים להגר מאז הסקר משנת 2012.

24. שם.

25. סקר דעת הקהל היהודית-אמריקנית לשנת 2019, הוועד היהודי-אמריקני, יוני 2019 https://www.ajc.org/news/survey2019

26. בקרב יהודים צעירים (גילאי 16-34) באירופה שבודקים אפשרויות הגירה, 67% מהרהרים בהגירה לישראל, 21% בהגירה מחוץ לאירופה. ורק 11% שוקלים להישאר באירופה, אף בארץ אחרת. "יהודים צעירים באירופה: תפיסות וחוויות של אנטישמיות", *סוכנות האיחוד האירופי לזכויות בסיסיות*, יולי 2019 https://fra.europa.eu/en/publication/2019/young-jewish-europeans-perceptions-and-experiences-antisemitism

15 מדד הדמוגרפיה היהודית

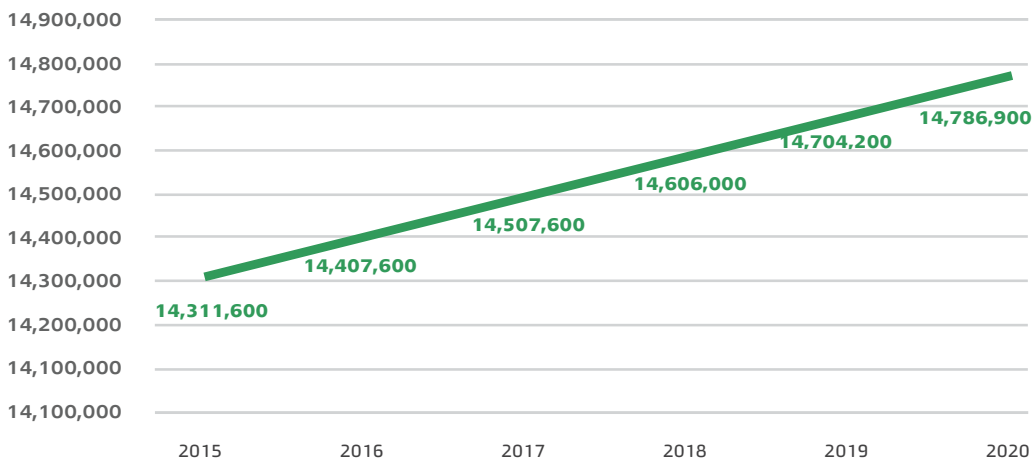
הקדמה

הפרק הדמוגרפי של ההערכה השנתית מציג נתונים על מספרם של היהודים בעולם, המגמות הדמוגרפיות העיקריות, ונקודות ציון או אירועים משמעותיים בשנה החולפת. מטבע הדברים, השנה בחרנו להדגיש את ההשלכות האפשריות של משבר הקורונה והתמורות החברתיות, הכלכליות והפוליטיות שהוא חולל על נטיות ההגירה של יהודים. מעבר למידע הקשיח, לא מעט מהתחזיות המופיעות כאן הן, בהכרח, ניחושים מלומדים (informed guesses) ויש לעקוב אחר התקיימותם בפועל בחודשים הקרובים.

מספרים

בראשית שנת 2020 מנתה האוכלוסייה היהודית בעולם קרוב ל-14.8 מיליון בני אדם.[1] זהו גידול של כ-82 אלף מאז השנה הקודמת. תוספת זו לוקחת בחשבון את הגידול של האוכלוסייה היהודית בישראל של 109,500[2] מול ירידה במספר היהודים בתפוצות, שבחלקה מוסברת על ידי הגירה לישראל[3], וכן בעודף מסוים של פטירות על לידות (בתפוצות). מאז 2015 גדלה האוכלוסייה היהודית העולמית באופן עקבי בכמאה אלף בני אדם כל שנה ובסך-הכול בקרוב לחצי מיליון (או 3.3 אחוז) (גרף 1).

גרף 1. מספר היהודים בעולם, 2015-2020

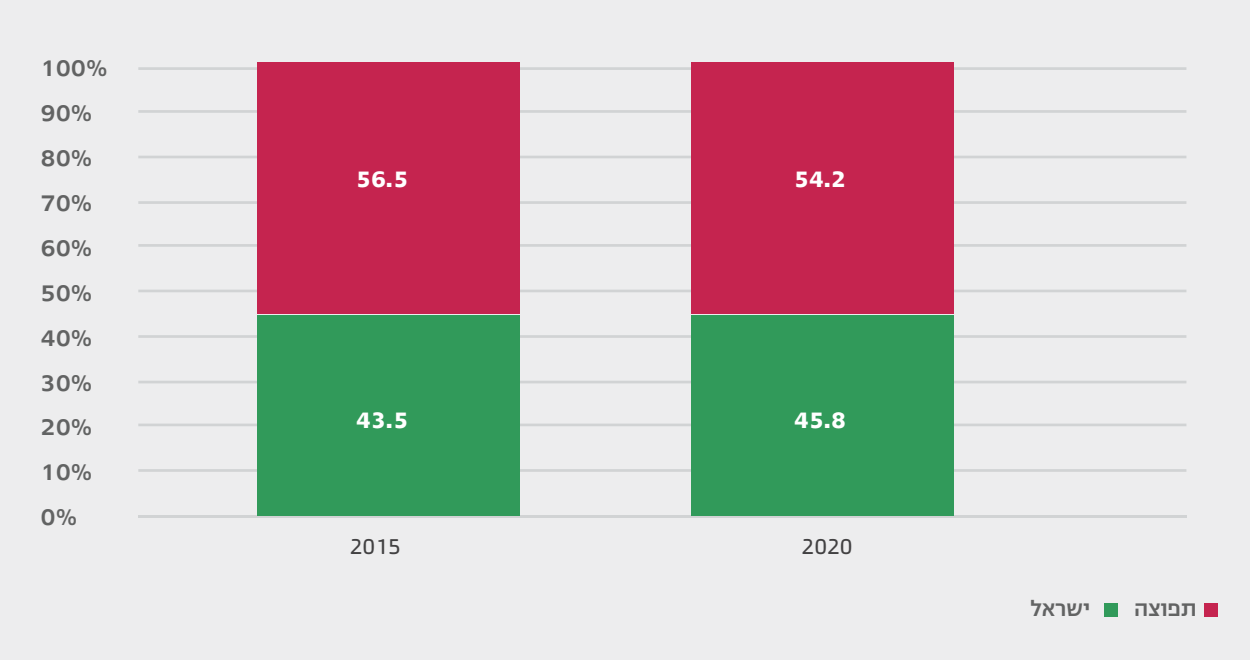

מקור: *Sergio DellaPergola, World Jewish Population, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020. In: A. Dashefsky and I. Sheskin (eds.), American Jewish Year Books. Springer*

הנתונים על מספר היהודים מתבססים על הגדרה הלכתית עבור מי שמתגוררים בישראל ועל הגדרה עצמית עבור מי שמתגוררים בשאר העולם, ובלבד שאין להם זהות דתית לא-יהודית. יש לציין כי לצד יהודים אלה זוהתה בארה"ב קבוצה משמעותית של בני אדם שאין להם דת והם מחשיבים את עצמם יהודים באופן מלא או חלקי;[4] ברובם, הם צאצאים של זוגות מעורבים.[5] איננו יודעים האם זוהי תופעה ייחודית לארה"ב או מאפיינת גם ארצות תפוצה אחרות. כמו כן, יש להזכיר כי בראשית 2020 היו בישראל 447 אלף עולים זכאי חוק השבות וצאצאיהם שאינם יהודים על-פי ההלכה[6], שרבים מהם התערו חברתית ותרבותית בזרם המרכזי היהודי של החברה הישראלית (זוהי קבוצה שגדלה מ-357 אלף איש ב-2015 למספרה כיום, עליה של כעשרים וחמישה אחוזים).[7] חוקרים ומנהיגים קהילתיים חלוקים בשאלה האם יש להחשיב את היהודים החלקיים ואת הישראלים זכאי חוק השבות (שאינם מחזיקים בדת אחרת) כחלק מהאוכלוסייה היהודית;[8] אם הם נספרים כיהודים אזי האוכלוסייה היהודית בעולם מונה כשישה-עשר ורבע מיליון בני אדם.

קצת יותר ממחצית היהודים בעולם מתגוררים בתפוצות (54.2 אחוזים) מאשר בישראל (45.8 אחוזים) (גרף 2). אנו מעריכים כי בתוך כעשור יהיה שוויון בין האוכלוסייה היהודית בתפוצה וזו שמתגוררת בישראל. ישראלים המתגוררים בחו"ל (כ-600 אלף) נספרים כחלק מיהודי התפוצות.

גרף 2. יהודים בישראל ובתפוצות, 2015 ו-2020

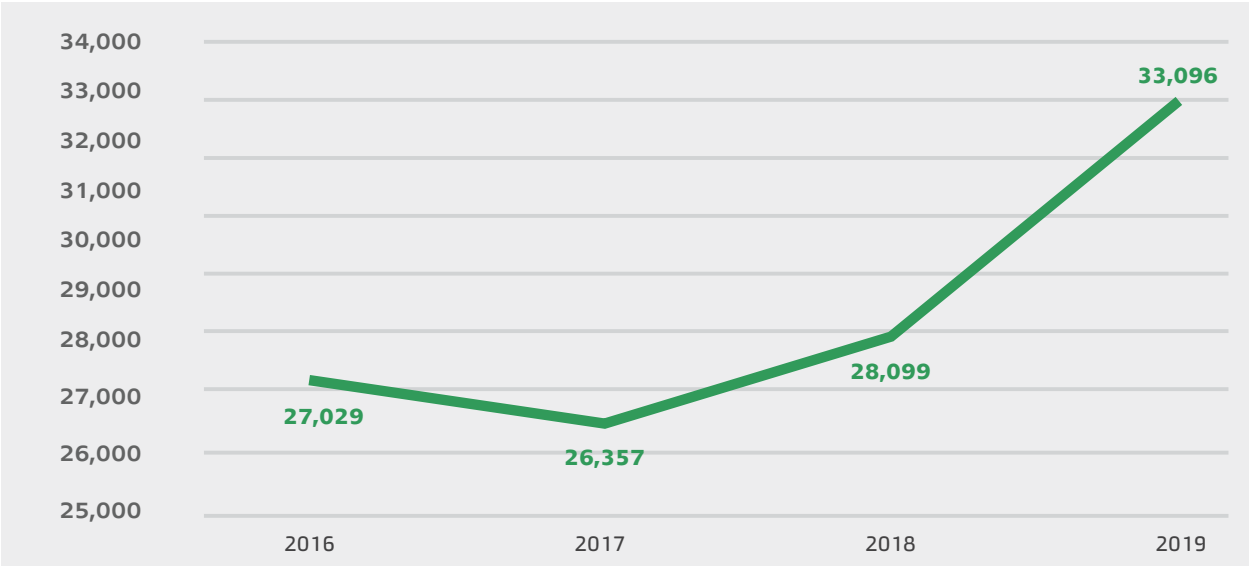

מקור: *Sergio DellaPergola, World Jewish Population, 2016, 2020. In: A. Dashefsky and I. Sheskin (eds.), American Jewish Year Books. Springer.*

עלייה

בשנה שעברה (2019) עלו לישראל 33,096 עולים חדשים. זהו מספר הגבוה ממספרם של העולים בשנת 2018 (28,099) (גרף 3). החלק הארי של העולים לישראל בא מאירופה (במיוחד רוסיה, אוקראינה, וצרפת); מספרים יותר קטנים אבל ניכרים הגיעו מארה"ב ואנגליה. יש לציין כי בסך הכל באו עולים ממספר גדול של יותר משמונים מדינות בכל יבשות העולם. פחות ממחצית העולים לישראל בשנת 2019 היו יהודים (כאשר השאר הם לא יהודים זכאי חוק השבות).[9] יש לציין כי מגמת ההתחזקות בעלייה לישראל נעצרה בחודשים הראשונים של 2020 כנראה בגלל מגפת הקורונה: בארבעת החודשים הראשונים של השנה (ינואר-אפריל) באו לישראל 6,385 עולים לעומת 9,166 עולים בתקופה המקבילה אשתקד.[10]

גרף 3. עלייה לישראל, 2016-2020

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ירחון סטטיסטי לישראל, 2020 (מאי).

פריון

פריון יהודי מחוץ למדינת ישראל כיום הוא של כילד וחצי בממוצע לכל אישה. עם זאת, ישנם הבדלים בין קהילות יהודיות שבהן רמה נמוכה במיוחד של פריון במדינות ברה"מ לשעבר (קצת יותר מילד אחד), לעומת כילד וחצי בצפון אמריקה, צרפת, וארגנטינה, ו-2.1 ילדים במקסיקו. הפריון בישראל גבוה הרבה יותר. בשנים 2010-2014 המספר היה בממוצע 3.03, הוא עלה ל-3.16 בשנת 2016 ונותר ללא שינוי גם בשנה שלאחר מכן. בשנת 2018 הוא עלה שוב ל-3.17 (שהיא האחרונה שעבורה יש לנו נתונים).[11] באופן כללי, היחס בין ישראל לבין התפוצה הוא של 2:1 נולדים יהודים.

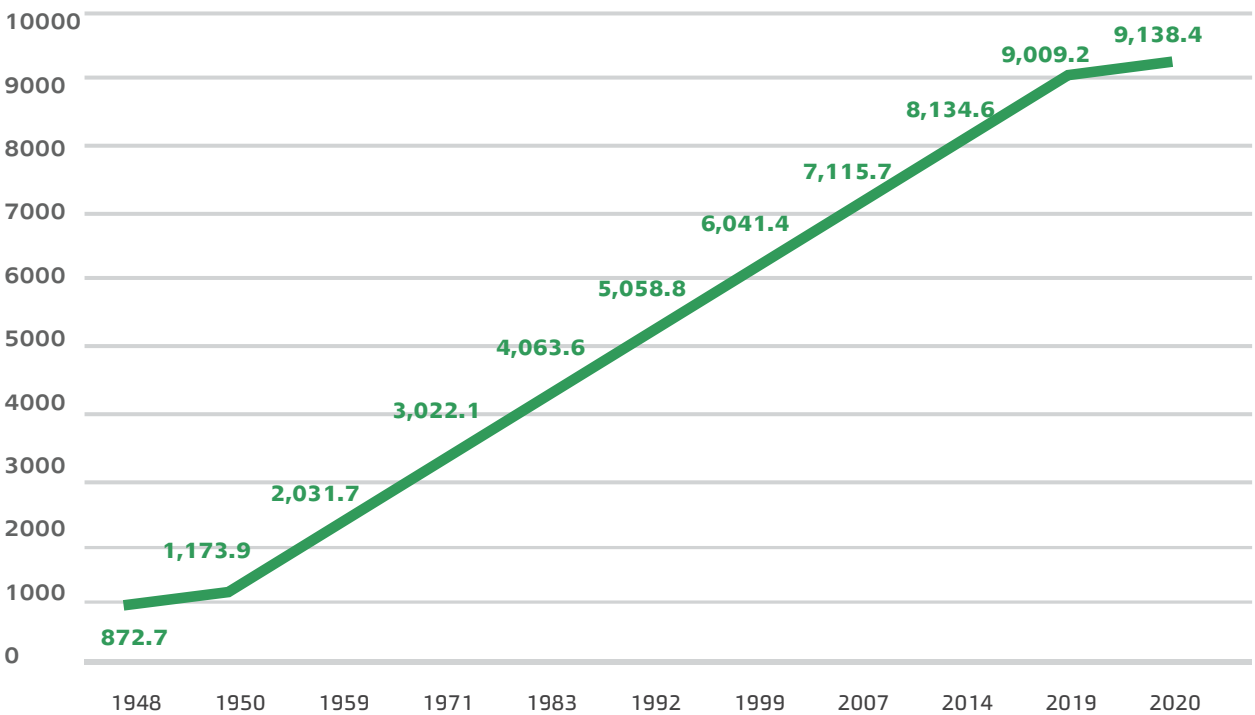
אף כי סקירה זו עוסקת ביהודים ראוי לציין כי בשנים האחרונות היטשטשו מאוד הפערים בפריון של יהודים ומוסלמים בישראל, כאשר האחרון העומד כיום על 3.2.

הפריון של נשים נוצריות ודרוזיות בישראל נמוך יותר, ועומד על כ-2.1 ילדים לאישה. הקבוצה עם הפריון הנמוך ביותר בישראל הם נשים ללא דת (אחד וחצי ילדים),[12] המשקף במידה רבה את דפוסי הפריון של אזורי המוצא שלהן במדינות ברה"מ לשעבר.

אוכלוסיית ישראל

בשנה שעברה חצתה אוכלוסיית ישראל (יהודים ולא יהודים) את קו התשעה מיליון תושבים (גרף 4). קצת לאחר הקמת המדינה (נובמבר 1948) מנתה האוכלוסייה המקומית 873 אלף איש. היא חצתה את קו המיליון הראשון בראשית 1950, את המיליון השני ב-1959, את המיליון השלישי ב-1971, את המיליון הרביעי ב-1983, את המיליון החמישי ב-1992, את המיליון השישי ב-1999, את המיליון השביעי ב-2007, את המיליון השמיני ב-2014 וכאמור לאחרונה את המיליון התשיעי. אוכלוסייה גדולה יותר, בשילוב עם רמות גבוהות של פריון ומאזן הגירה חיובי מביאים לקיצור פרק הזמן שעובר על מנת שהאוכלוסייה תעבור קו חדש של מיליון. כך, בעוד שנדרשו 12 שנים על מנת לעבור משני מיליון תושבים לשלושה מיליון, נדרשו תשע שנים בלבד למעבר מארבעה לחמישה מיליון, ולאחרונה רק חמש שנים למעבר משמונה לתשעה מיליון. בשנה שעברה, 2019, גדלה האוכלוסייה הישראלית בקרוב ל-130 אלף איש. לפי תחזית הלמ"ס (תחזית בינונית) עד שנת 2025 תהיה אוכלוסיית ישראל 10.2 מיליון תושבים.[13]

גרף 4. אוכלוסיית ישראל, 1948-2020 (באלפים)

מקור: לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, שנתונים סטטיסטיים, מבחר שנים. וירחון סטטיסטי מאי 2019

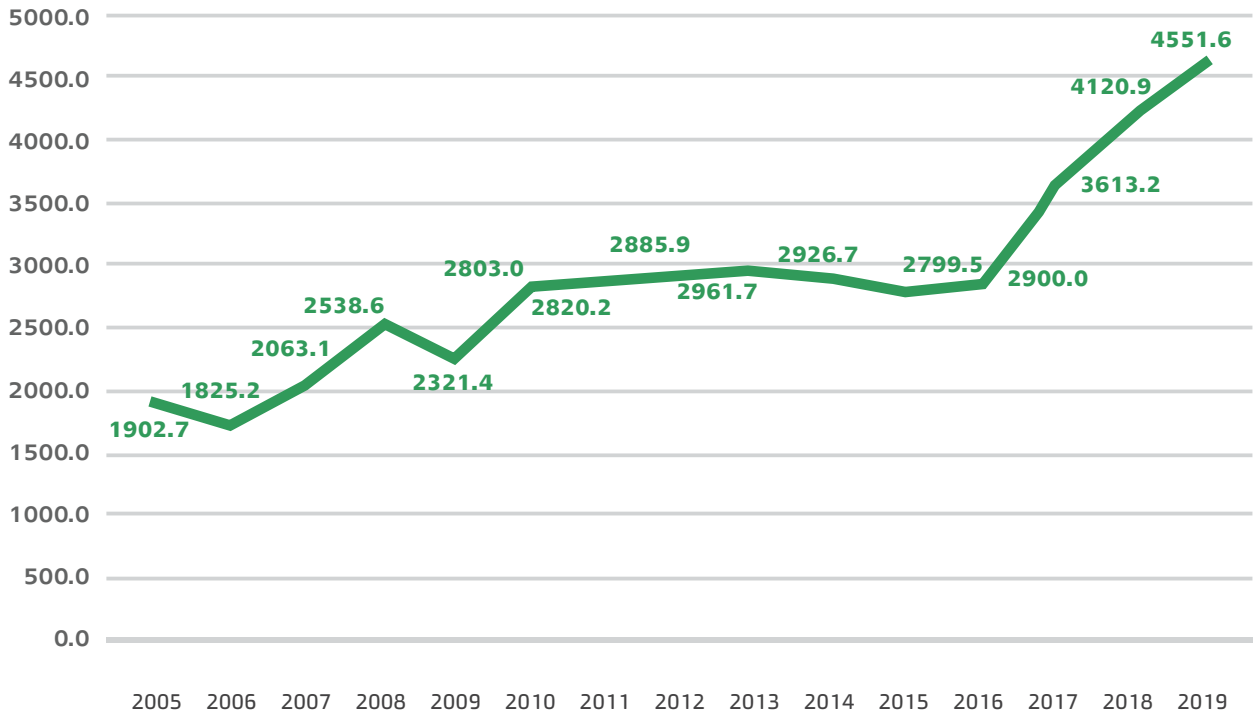
תיירות לישראל

מספר התיירים הנכנסים למדינה מעיד על ההתעניינות בהיסטוריה, בחברה ובתרבות המקומית. אחרים מגיעים בענייני עבודה. אלו וגם אלו מגדילים את הכנסות המדינה וגם תורמים לעסקים בתחום התיירות לרבות מלונות, מסעדות, חברות תעופה ישראליות, ועוד. כאשר מדובר בתיירים יהודים הביקור בארץ מחזק את זהותם היהודית. כאשר מדובר בתיירים לא-יהודים הביקור בארץ יכול להביא להערכה ותמיכה במדינה, ולהפצת מידע חיובי על ישראל, כולל עידוד של אחרים לבקר.

בחמש-עשרה השנים האחרונות חל גידול עקבי למדי במספר התיירים השנתי שבא לישראל (גרף 5). הוא היה בהיקף של פחות משני מיליון בשנתיים הראשונות, בהיקף של בין שניים לשניים וחצי מיליון בשלוש השנים שלאחר מכן, ומאז 2010 ועד 2017 באו לישראל בכל שנה כ-2.8 מיליון תיירים. בשנת 2017 מספר התיירים גדל לקצת יותר משלושה וחצי מיליון, בשנת 2018 הוא חצה את קו הארבעה מיליון, ובשנת 2019 באו לישראל יותר מארבעה וחצי מיליון תיירים.

אם מתרגמים את המספרים הללו, בעיקר של השנים האחרונות, לאחוזים, הרי שמאז 2016 עלה מספר התיירים ביותר מחמישים אחוזים. רק בשנה האחרונה הוא עלה ביותר מעשרה אחוזים.

גרף 5. תיירים לישראל, 2005-2020 (אלפים)

הדמוגרפיה ומגפת הקורונה

ניתוח ותיאור המגמות הדמוגרפיות העיקריות בשנה החולפת (2019), נכתבים בעיצומה של מגפת הקורונה, שמוקדם עדיין להעריך את השפעתה על הדפוסים הדמוגרפיים של יהודים בישראל ובתפוצות. בהנחה שלא תהיה תמותה נרחבת שתשפיע על תוחלת החיים של האוכלוסייה היהודית יהיה צורך לעקוב בחודשים הקרובים אחר שלושה מדדים דמוגרפיים עיקריים:

1) עלייה לישראל. כאמור, מספר העולים לישראל בארבעת החודשים הראשונים של השנה היה נמוך בכשליש לעומת התקופה המקבילה בשנה הקודמת. בחודש אפריל 2020 באו לישראל 430 עולים בלבד לעומת כ-2300 בחודש אפריל 2019. ייתכן וחלק מהעולים רק יעכב את הגעתו ארצה ויממש את תכניותיו בהמשך השנה. אחרים עשויים לדחות את עלייתם למועד לא ידוע או לבטלה. בה בעת, ישנן הערכות הצופות גידול ניכר בעלייה לישראל כבר בשנה הנוכחית עד לכדי 45,000 עולים ובסה"כ 90,000 עד סוף 2021 (חלק מהערכות אלה נשענות על רישום לעליה, או מספר המתעניינים אצל הגורמים העוסקים בעליה). רבים מהעולים יהיו צעירים בשנות העשרים והשלושים לחייהם.[14] מוקדם עדיין לדעת אילו משתי האפשרויות המנוגדות הללו ימומשו, אך נראה כי על ישראל להיערך לקליטה של מספרים גדולים של עולים יותר מכפי שהתרגלה בשנים האחרונות.

2) עזיבת ישראל. ייתכן והמגיפה והמשמעויות החברתיות שלה, המצב הכלכלי הבלתי יציב, ודאגה להורים מבוגרים, כמו גם מה שנראה כרגע כמערכת רפואית בטוחה יותר בהשוואה לאלה של מדינות רבות אחרות, יחזיקו יותר ישראלים במדינה ויצמצמו את שיעורי ההגירה החוצה. באופן דומה, שיקולים אלו יכולים גם להחזיר ישראלים לארץ ובמיוחד את מי שנמצא מעט זמן בחו"ל וללא משפחה או ילדים גדולים. ככל שהמגיפה תהיה חמורה יותר כך ההשפעה שלה על דפוסי העזיבה והחזרה של ישראלים עשויה להימשך לאורך זמן רב יותר. משרד הקליטה צריך לנצל חלון זה כדי לנסות למשוך ישראלים לחזור לארץ ולסייע להם, בתנאים הכלכליים הלא פשוטים של היום, למצוא דיור ועבודה.

3) תיירות. מגפת הקורונה גרמה להפסקה כמעט מוחלטת של תיירות בינלאומית. סביר להניח כי משבר זה ילווה אותנו כבר עד סוף השנה ואף יגלוש לפחות לראשית השנה שלאחר מכן. בנסיבות אלה, משרד התיירות או גורמים אחרים יכולים לתמוך בתחליפים כמו סיורים וירטואליים בישראל, שיוכלו לשמש חלופה זמנית לביקורים ומנוף של יחסי ציבור למשיכת תיירים כאשר המגפה תחלוף.

4) פריון. תקופות של משבר ומצבי חירום שמחזיקים אנשים בבית לאורך זמן עשויים להביא לעליה במספר הלידות כתשעה עד שניים-עשר חודשים לאחר מכן. מנגד, משבר מסוג הקורונה לא נחווה אף פעם בעבר. הוא כולל סגר ומגבלות תנועה לאורך זמן, צורך למצוא תעסוקה לילדים, ואי-וודאות כלכלית לרבות שיעורי אבטלה גבוהים. כל אלה יכולים לשנות את תוואי תכנון המשפחה ולהביא דווקא לדחייה בהולדת ילדים. בכל מקרה, בשלב זה אנו מעריכים שכל שינוי ברמת הפריון יהיה זמני בלבד.

הערות

1 Sergio DellaPergola. World Jewish Population, 2020. In: A. Dashefsky and I. Sheskin (eds.), American Jewish Year Book, 2020 (forthcoming).

2 Israel Central Bureau of Statistics. 2020. Monthly Bulletin (February).

3 Israel Central Bureau of Statistics. 2019.

4 Pew Research Center. 2013. A Portrait of Jewish Americans: Findings from a Pew Research Center Survey of U.S. Jews.

5 Theodor Sasson. 2013. "New Analysis of Pew Data: Children of Intermarriage Increasingly Identify as Jews". Tablet (November 11).

6 Israel Central Bureau of Statistics. 2019. Monthly Bulletin (May).

7 שם.

8 See: Sergio DellaPergola. 2014. "End of Jewish/non-Jewish Dichotomy? Evidence from the 2013 Pew Survey". American Jewish Year Book, pp. 32-39; Leonard Saxe, Janet Krasner and Theodore Sasson. 2014. "Pew's portrait of American Jewry: A Reassessment of the Assimilation Narrative". American Jewish Year Book, pp. 71-81.

9 אנו מודים לגב' מרינה שפס מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שהעבירה לנו נתונים אלו.

10 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. 2020. ירחון סטטיסטי, מאי 2020.

11 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי לישראל, 2019, לוח 3.13.

12 הנתונים נלקחו מהשנתון הסטטיסטי של ישראל, 2019, לוחות 2.41 ו-2.42.

13 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי, 2018, לוח 2.10.

14 https://www.israelhayom.co.il/article/772033

דו"חות המכון

16 המשבר כזרז לתמורה: מוסדות יהודיים מחשבים מסלול מחדש

התפרצות נגיף הקורונה והמשבר הכלכלי שבא בעקבותיו השפיעו גם על העולם היהודי. כמעט בן-לילה נפסקה התנועה בין מדינות, אנשים נכנסו לבידוד. קהילות רבות מיהרו להעביר את עיקר פעילותן לזירה המקוונת.

אין לדעת עד מתי יישארו ההגבלות בתוקף, וגם לא מה יקרה לאחריהן. האם תהיה חזרה לשגרה הקודמת או למצב "נורמלי חדש", תערובת של עידן הטרום-קורונה עם אלמנטים של ריחוק חברתי. לקראת הימים הנוראים הקרבים (ספטמבר 2020), רבנים בארה"ב כבר מציעים חלופות לשגרה כמו תפילה מקוונת, עם טקסים חדשים שניתן לקיימם בבית, תערובת של תפילות אישיות ומשותפות אונליין, או פורמט מודולרי של טקסי תפילה מצומצמים, שייערכו במשך כל היממה, ואולי כל השבוע.[1]

ניתן להניח כי ככל שיארך הזמן שבו ההגבלות יהיו בתוקף, כך יעלה הסיכוי שהעולם היהודי ישתנה, במידה מסוימת, לתמיד.

במאמר זה, שהוא תקציר מתוך דו"ח ארוך העתיד להתפרסם בהמשך השנה, נציע סיכום של כמה מההתאמות שעושות חלק מהקהילות היהודיות בצפון אמריקה ומקומות אחרים למשבר ולמציאות המתפתחת בעקבותיו. חלק מן ההתאמות נוגעות למגיפה ולצורך בריחוק חברתי, ואחרות, לירידה בהכנסות של ארגונים יהודיים ועוד.

רבות מן ההתאמות המתוארות כאן לא נולדו עם המשבר. הן ממשיכות מגמות שאובחנו בעבר, ושאותן תיארנו לפני שנה במסגרת הפרק "מן השוליים אל המרכז: יהודים אמריקנים צעירים משרטטים מחדש את ה"אמצע" היהודי" (הערכה שנתית 2019)[2]. בפרק זה הוסבר כי בשנים האחרונות, בעת שנתוני החֶבֶרוּת וההשתייכות לזרמים פחתו (בקרב יהודים אמריקנים לא-אורתודוכסים), ניכר מאמץ של מוסדות יהודיים מסורתיים למסד מערכת יחסים עם בוגרים צעירים (גילאי ה-20 וה- 30 בעיקר). להערכתנו, עניינם של בוגרים יהודים צעירים במעורבות יהודית לא פחת, גם אם הם יוצרים פחות קשר עם זרמים וארגונים ממוסדים. כך, בעיקר כאשר מעורבות יהודית מוגדרת באופן רחב. על פי הגדרות רחבות כאלה, מה שמתרחש בקהילה האמריקאית הוא תנודות דוֹרִיוֹת בהתנהגות ובזהות יהודית, אך לאו דווקא ירידה בהן.

בוגרים צעירים מתקשרים ליהדות באמצעות מסגרות וארגונים חדשניים, ובהם מניינים עצמאיים, קהילות בצמיחה, כולל אלו שנמנים על הרשת היהודית הצומחת (Jewish Emergent Network), פרויקטים חדשניים הפועלים במסגרת הזרמים המרכזיים, ותוכניות שמטרתן ליצור קשר עם בוגרים צעירים "באשר הם". את כל אלה אנו מכנים "מערכת אקולוגית של חדשנות יהודית". הסיבה להצלחתם היחסית היא הבנתם והסתגלותם, כבר בשלב מוקדם, לתנודות הדוריות שהזכרנו.

להערכתנו, משבר הקורונה פועל כמאיץ לתהליכים אלה. דיון בהם, כך אנו מקווים, יסייע למנהיגים יהודיים לנווט את מוסדותיהם, בשעה שהחברה האמריקנית ויהדות ארה"ב עוברות תנודה דורית מואצת.

משבר הקורונה כמאיץ

לא ברור אֵילו ארגונים יהודיים יצלחו את העת הנוכחית, וכיצד. אך דומה שככל שיארכו המגיפה והמשבר הכלכלי, כאשר המגעים האישיים מוגבלים, כך יעמיקו ויתמסדו שינויים בקהילה. סביר שיותר פעילות לימודית וחינוכית תישאר מקוונת באופן קבוע. אולם קשה יותר לחזות האם התפילה והפעילות הרוחנית יחזרו לדרך המסורתית, או שרבים מבתי-הכנסת (הבתר-הלכתיים) יציעו שירותי צפייה ישירה (סטרימינג) גם עם תום המשבר. קשה גם לדעת האם יהיו שינויים קבועים ביחס למניינים וירטואליים או לשימוש ב"זום" בשבת בקרב זרמים שיחסם להלכה יותר ליברלי - כמו התנועה הקונסרבטיבית וחלק מן הקבוצות היותר ליברליות של הספרדים והאורתודוכסים המודרניים.

המעבר ליהדות מקוונת "שיטח" את העולם היהודי, לדעתה של עורכת העיתון היהודי "פורוורד", ג'ודי רודורן.[3] כלומר, כעת כל יהודי בירושלים, בלונדון, בניו יורק או בלוס אנג'לס יכול להשתתף בפעילות לימודית, בהרצאה, בתפילה או בדיון עם יהודים ברחבי כל העולם באותה קלות שבה הוא עושה זאת עם קהילתו (במגבלות השפה כמובן). לסקרנים, אפשרות זו פותחת דלתות רבות, ויכולה לשחוק עוד יותר הבדלים בין זרמים, שהלכו ונעשו עמומים יותר גם כך בעשורים האחרונים, אולי עד כדי מעבר לזרם לא-אורתודוכסי אחיד. עוד בטרם המשבר אפשר היה לזהות תהליך הדרגתי שבו התנועה הרפורמית נהפכה ליותר מסורתית, והתנועה הקונסרבטיבית לפחות מסורתית.

זמינותה של כמות כמעט בלתי מוגבלת של תוכן יהודי מקוון תוכל לזרז מגמה נוספת, זו של אינדיבידואליזציה המתבטאת במיון ובחירה של מרכיבי זהות ותכנים טקסיים וחינוכיים בקרב בוגרים יהודים צעירים. זה יקרה כאשר, מצד אחד, קהילות יהודיות לא יצטרכו עוד לשרת מגוון רחב של קבוצות גיל, השקפות פוליטיות וגישות דתיות במסגרת של קהילה גאוגרפית, ויוכלו להתמקד ולהתמחות בהוויה ספציפית.[4] מצד שני, יהודים צעירים יוכלו לבחור (מתוך המגוון הגדול ברשת) את ההתנסויות היהודיות המשרתות באופן "אותנטי" את האידיאל שלהם.

"חשיבה מחדש"

ב"מערכת אקולוגית" חדשנית זו בולטת הנכונות "לחשוב מחדש" או "לדמיין מחדש" את כלל מרכיבי הקהילה והזהות היהודית. כלומר, לקבוע מה מיושן, ולעדכן או ליזום מערכת חדשה שתתאים לתחושות ולמאוויים מודרניים. רוח זו של חדשנות ופתיחות היא פרקטית, אך יש בה גם מרכיבים של חשיבה מחדש קונצפטואלית. כאשר צומחות התארגנויות חדשות, טבעי שהן מנצלות את החופש לחשוב מחדש על שאלות כמו מיקום - או היעדר מיקום, מִתְוֶה של בניין, מבנה הסגל, ומודלים של חֶבֶרוּת והשתתפות. יתירה מכך, התארגנויות חדשות יכולות לבחון מחדש גם נושאים כגון השתייכות, אידיאולוגיה, היחס להלכה ולמסורת, נוסח התפילה, אם מדובר בקהילה רוחנית, היחס לפוליטיקה, לישראל או לעולם הלא-יהודי, ועוד. גם אם התוצאה הסופית מזכירה בחלקים את המוסדות הקיימים, הרי עצם התהליך של הצגת שאלות ושל בחירה מכיל היבט חשוב של התכוונות, שיהודים צעירים מעוניינים בו.

התארגנויות חדשות יכולות, יותר מהתארגנויות מסורתיות, לפרוץ גבולות המקובלים בנושאים רגישים.

תכופות הן מתגבשות סביב מנהיג יחיד או קבוצה קטנה המתאפיינים בגישה ובחזון ייחודיים - ואלה המתייחסים בהערכה לחזון זה מוזמנים להצטרף. הם אינם מתיימרים לייצג את הקהילה הרחבה, אם כי הם חיים אתה בדו-קיום ותוך היזון חוזר הדדי.

טכנולוגיה

ההתאמה המתבקשת ביותר הנובעת מן המשבר הנוכחי היא המעבר הכמעט מלא לפלטפורמות דיגיטליות בכל תחומי החיים היהודיים, לרבות כאלה שאי-אפשר היה להעלותם על הדעת שבוע בלבד לפני פרוץ המשבר. אף שהרצאות וכנסים מקוונים אינם חדשים, הם עברו ממעמד של חלופה למעמד של אמצעי ההתכנסות היחיד.

לימוד מקוון שגשג כבר שנים לפני משבר הקורונה. חלק גדול ממנו היה מכוון לקהלים שאינם בקיאים בלימוד יהודי מסורתי ברמה גבוהה. קבוצות אורתודוכסיות כגון חב"ד היו בין הראשונות להקים מסגרות לשאלות ותשובות וללמידה יהודית. הקלטה והפצה של הסכתים (פודקאסטים) מושכת קהלים חדשים לעולם של תוכן ולמידה יהודית. פרויקטים מקוונים כמו ספריא הפכו את התורה כולה, התלמוד וכתבי הפרשנים הבולטים לזמינים באנגלית (וסימולטנית בעברית) ברשת, בפורמט ידידותי וקל להתמצאות. פרויקט 929 העמיד לימוד תורה יומיומי לרשות המונים, ואילו אפליקציות של "דף יומי" משגשגות בפלטפורמות דיגיטליות. ארגון "הדר" יזם פלטפורמה מקוונת של לימוד ב"חברותא". בפרויקט זוג נעשה "שידוך" בין שותפים הלומדים ביחד טקסטים יהודיים בצורה מקוונת, כחלק ממסגרת לימוד רחבה יותר. מכון הרטמן בצפון אמריקה פתח את תכנית "I-Engage", שבמסגרתה שולח המכון את חוקריו ללמד קהילות באופן מקוון.

יש רק מעט נתונים מוסמכים המשווים את מספר המשתתפים בפעילות יהודית מקוונת לאחר פרוץ המשבר לעומת פעילות מקוונת או אישית לפני המשבר. ארגון הדר, לדוגמה, דיווח על 2.3 מיליון הורדות מהאתר שלו במהלך 2019-2020 עד לפרוץ המגפה, וזיהה "זינוק משמעותי" החל מאמצע חודש מרץ 2020: מספר הגולשים שנכנסו לעמוד הפייסבוק שלו עלה ב-367 אחוזים לעומת החודש הקודם. מספר הצפיות בשידורים חיים עלה ב-500 אחוזים לעומת החודש הקודם. הדר דיווח כי הורדות של שיעורי תורה עלו ביותר מ-100 אחוזים, והורדות של שיעורי תפילה עלו בעשרות אחוזים.[5]

צעירים מעוניינים בהצגת שאלות ובחירה. התארגנויות חדשות יכולות לפרוץ גבולות מקובלים בנושאים רגישים יותר מהתארגנויות מסורתיות

JEWISH LIVE שהוא "מרכז קהילתי יהודי" מקוון שהוקם ממש עם פרוץ המגפה (ע"י יוצרי הפודקאסט הפופולרי Judaism Unbound), מציע 25 שעות של תוכן חי מידי שבוע (שיעורים, הרצאות, תפילות והופעות מוזיקליות) ויש לו אלפי מנויים ברחבי ארה"ב, ישראל ושאר העולם. בחודש מאי הערוץ דיווח כי יותר מ-41,000 משתמשים התחברו לעמוד הפייסבוק שלו, ועוד כ-13,000 צפו בתוכן חי או מוקלט.[6] ארגון "שלום", שקהל היעד שלו בוגרים צעירים בסידני, אוסטרליה, דיווח על עליה של 113 אחוזים בפעילות מקוונת ברבעון השני של 2020, לעומת השתתפות פיסית בפעילות שלו באותה תקופה ב-2019 (2053 משתתפים ב-2019 לעומת 4373 משתתפים בפעילות אינטרנטית ב-2020). "שלום" ציינו כי חלק ניכר מהתוספת היא של הורים צעירים, שמתקשים להשתתף בפעילויות המחייבות נוכחות פיסית.[7]

גם תפילות וטקסי פולחן דתי עברו לרשת, מהלך שלעיתים עורר ויכוח.[8] בעוד שהתנועה הרפורמית וקהילות עצמאיות ליברליות אימצו חלקית תפילות מקוונות עוד לפני המשבר, הקונסרבטיבים והאורתודוכסים עמדו מול מגבלות הלכתיות. בנושא זה היינו עדים למחלוקות בעולם ההלכה, כאשר רבני התנועה הקונסרבטיבית, יחד עם חלק מהרבנים הספרדים והאורתודוכסים המודרניים מתירים, בתנאים מסוימים, תפילות וירטואליות (לא בשבת). בישראל, קומץ רבנים ספרדיים בעלי מוניטין (הקשורים לרבנות הראשית) פרסמו היתר (שנוי במחלוקת) לערוך "סדר זום" עם יקיריהם, בתנאי שהמחשב יופעל עוד לפני החג.[9]

עוד מוקדם לקבוע האם העלייה במספר המשתתפים בתפילות מקוונות, בהעדר חלופה פיזית, תמשך גם לאחר תום המשבר. לעלייה כזאת, אם תהיה קבועה, יכולה להיות משמעות של ממש. בית כנסת רפורמי אחד בארה"ב דיווח על מספר כפול (בערך) של משתתפים בתפילות השבת כאשר אלה עברו לזירה המקוונת, לעומת מספר הנוכחים בבית כנסת בשבת ממוצעת בטרם המשבר.[10]

השיח על מקומה של הטכנולוגיה בפעילות יהודית של טקסים, תפילות, תרבות וחינוך אינו חדש.[11] בתי-כנסת רבים וחלק מן הקהילות ה"צומחות" (Emergent) מאפשרים נוכחות מקוונת בתפילותיהם, במיוחד תפילות ראש השנה ויום כיפור. אם אלפים באים פיזית, עוד כמה מאות נוטים להצטרף מבתיהם. בנוסף, Lab/Shul מארחת "קריאת קדיש שבועית" שבה משתתפים ממקומות שונים יוצרים מניין וירטואלי לאמירת "קדיש". הזרמים האורתודוכסי והקונסרבטיבי נמנעו עד כה מפעילות כזאת בגלל שיקולים הלכתיים, כגון האיסור על הפעלת חשמל בשבת או בחגים, והטענה שאין משמעות למניין וירטואלי. במחקר נמצאו עוד לפני הקורונה רק שלוש קהילות מקוונות לחלוטין, המנהלות את חייהן הקהילתיים באופן דיגיטלי בלבד. נראה כי בשלב זה, אף שלא מעט - במיוחד הלימוד - הועבר לרשת, ליהודים נותר צורך להתאסף לשם תפילה והתחברות.

מעבר לשידור תוכן באינטרנט, מספר קהילות (כמו "המטבח" בסאן פרנסיסקו) מנצלות את הטכנולוגיה כדי להוציא לאור סידורי תפילה משלהן, עניין שבעבר היה נחלתם של ארגונים שהשתייכו לזרמים ספציפיים, או של בתי-כנסת עשירים במיוחד. אחרות ויתרו לחלוטין על סידורים מודפסים, והן משתמשות בצגי וידיאו שעליהם מופיעים ומתעדכנים קטעי תפילה, הגיגים ומצגים חזותיים (כגון Lab/Shul בניו יורק). בקהילות מסוימות, הטכנולוגיה השפיעה על אופי החֲבֵרוּת בקהילה ועל התשלום עליה. קהילת Sixth and I בוושינגטון הבירה מנהלת את פעילותה ותשלומיה דרך האתר, ואין לה חברים רשומים. מודל זה עובד היטב בקהילה שכולה מורכבת מבוגרים צעירים.

מרחב וארגון

קהילות חושבות עתה מחדש גם על השימוש במרחב ועל קונצפציות ארגוניות. לקרקע ומבנים יש מחיר גבוה, ודמי החבר משקפים זאת בגלל הצורך להחזיק בניינים גדולים באזורים יקרים וסגל מקבלי משכורת. בתי-כנסת ומוסדות קהילתיים רבים הם שריד מעידן שבו החֲבֵרוּת הרשומה הייתה הנורמה. קשיים פיננסיים ושינויים במגמות הדמוגרפיות ובחֲבֵרוּת הרשומה אילצו כמה קהילות להיסגר, ואחרות להתמזג. לחלק מהקהילות "הצומחות" ולכל המניינים העצמאיים אין מקומות קבועים, והם משתתפים במקום עם הקהילות הממוסדות, או שוכרים מקום על בסיס אד-הוק (כולל בתי כנסת, אולמות, כנסיות, בארים, בתי-קפה, פארקים וכו').

יש כאלה הנוהגות כך משיקולי תקציב. אולם יש שאמרו כי אין זה השיקול היחיד. בקהילת "המטבח" (סאן פרנסיסקו) הרבה ציינה כי גם לו היה לה סכום המתאים

לקניית בניין קבע, הייתה מעדיפה להשקיע אותו בהצבה של רבנים בשכונות השונות של סאן פרנסיסקו, היכן שחיים יהודים צעירים שאינם משתייכים לזרם דתי כלשהי. הרבה של קואופרטיב "כוונה" בסיאטל ציינה כי המרכזים המושכים יהודים בסיאטל משתנים מעשור לעשור, כך שהיעדר בניין קבוע מאפשר גמישות. "קהילת ישראל" בקיימברידג', מסצ'וסטס, כשלעצמה בית-כנסת קונסרבטיבי, הזמינה את "מניינים" ובית-כנסת קהילתי נוסף לנצל בשותפות את השטח ואת התשתית שלה. הקהילות השותפות שומרות על עצמאותן בנושאים המתאימים להן, אך חולקות משאבים כאשר טמונה בכך תועלת לכל הצדדים.

בעת שהמשאבים מצומצמים, ועוד יותר מכך, כאשר הקונצפציות של השתתפות ונוכחות מתגבשות מחדש, קהילות תצטרכנה להעלות לדיון גם את שאלת המקום.

מימון ופילנתרופיה

מימון החיים היהודיים ניצב בפני אתגרים קשים.[12] ככל שמצטמצמת היכולת להסתמך על החֲבֵרוּת הרשומה, ומודל "שַלמוּ לפי צריכה" הולך ומתרחב, נאלצות קהילות לחשוב מחדש כיצד לממן חיים יהודיים. גם הירידה הכללית בנתינה יהודית מציבה אתגר. הטכנולוגיה אמנם אפשרה צמיחת פלטפורמות של מימון המונים, אולם אלה עדיין אינן מפצות על הירידה בשיטות מימון מסורתיות.

בתקופת המשבר, בתי-ספר יומיים יהודיים ספגו את המהלומה הראשונה והקשה ביותר, משום שהורים מתלבטים אם לשלם שכר לימוד של רבבות דולרים עבור חווית למידה שלפחות בחלקה, מפאת המצב, היא מקוונת.[13] האם ניתן לצפות שחברים בבתי-כנסת ובמרכזים קהילתיים ימשיכו לשלם דמי חברות, במיוחד אם הם מובטלים? תורמים כבר הפחיתו את תרומותיהם. התנועה הרפורמית (URJ) בארה"ב הוציאה לחופשה או פיטרה כ-20% מעובדיה, לאחר שנאלצה לבטל את מחנות הקיץ שלה (שהיוו מקור מימון חשוב לתנועה).[14]

עלייתם של מוסדות עצמאיים מעלה שאלה בנוגע לעתידם של הזרמים הלא-אורתודוכסים (החברות בזרם האורתודוכסי נותרה יציבה). הירידה בהזדהות ובחֲבֵרוּת מורגשת בעיקר בתנועה הקונסרבטיבית, אשר הודיעה, על שיתוף פעולה (עד כדי מיזוג טכני) עם התנועה הרפורמית, במגמה לחסוך בעלויות (לשתיהן).[15] מיזוג כזה יכול להשפיע על עתידם של שני הזרמים הלא אורתודוקסים העיקריים, שבמובנים רבים התקרבו זה לזה אידאולוגית בשנים האחרונות.

הערות

1 Dolsten, Josefin. "Synagogues are already planning for a socially distanced High Holidays." The Times of Israel. April 24, 2020 https://www.timesofisrael.com/synagogues-are-already-/planning-for-a-socially-distanced-high-holidays

2 Feferman, Dan. "From the Margins to the Mainstream: Millennial American Jews and the Reorientation of the Jewish Middle". The Jewish People Policy Institute. 2019 Annual Assessment of the Jewish People. http://jppi.org.il/new/en/article/aa2019/reports/millennials/#.XtOtl2gzY2w

3 Rudoren, Jodi. "The (Jewish) world is flat tening". The Forward. May 24, 2020. https://forward.com/opinion/445783/the-jewish-world-is-flattening/

4 Lithwick, Dahlia. "Online Judaism is an echo chamber. Will we ever see those we disagree with again?". The Forward. May 24, 2020 https://forward.com/opinion/445656/after-corona-online-/judaism-is-an-echo-chamber-will-we-ever-see-those-we

5 נתוני ההשתתפות המקוונות של הדר סופקו לכותב המאמר, ע"י הרב אלי קונפר, מנכ"ל הדר.

6 נתוני ההשתתפות של JEWISH LIVE סופקו לכותב המאמר ע"י דן ליבנסון וטוד ברכר, מהמכון לעתיד היהודי הבא, אשר מפעיל את הערוץ.

7 נתוני השתתפות משלום סידני סופקו לכותב מאמר ע"י הרב אלון מלצר, מנהל תוכן בשלום. ידוע לנו כי אוסטרליה אינה בצפון אמריקה, אך נציין כי לקהילה בסידני מאפיינים דומים ואתגרים דומים לקהילות בצפון אמריקה.

8 Lau-Lavie, Amichai. "Judaism is evolving. Sacred life on screen is here to stay". The Forward. May 24, 2020.
https://forward.com/opinion/445674/judaism-is-evolving-sacred-life-on-screen-is-here-to-stay/?utm_source=Email%20Article&utm_medium=email&utm_campaign=Email%20Article

9 Saiman, Chaim. "The Zoom-Seder ruling reveals new fractures and coalitions in the world of Jewish Orthodoxy." Mosaic. May 28, 2020.
https://mosaicmagazine.com/response/religion-holidays/2020/05/how-the-zoom-seder-ruling-reveals-new-fractures-and-coalitions-in-the-world-of-jewish-orthodoxy/

10 הנתונים סופקו לכותב ע"י בית כנסת רפורמי "בית אל" בנורת'ברוק אילינויס, בפרוורי שיקגו.

11 Moment. "What role should virtual presence play in Jewish ritual and community?" Ask the Rabbis. Moment Magazine. November 5, 2018.
https://momentmag.com/what-role-should-virtual-presence-play-in-jewish-ritual-and-community/

12 Spokoiny, Andres. "How the pandemic will change Jewish philanthropy". The Forward. May 24, 2020.
https://forward.com/opinion/445797/how-the-pandemic-will-change-jewish-philanthropy/

13 Mandel, Bethany. "The end of Jewish day school". The Forward. May 24, 2020.
https://forward.com/opinion/445677/the-end-of-jewish-day-school/

14 Feldman, Ari. "Reform movement cuts staff by 20%, citing existential threat." The Forward, May 13, 2020.
https://forward.com/fast-forward/446402/reform-movement-layoffs-coronavirus/

15 Feldman, Ari. "Reform leader: merging national organization with others 'a very real possibility'." The Forward. May 15, 2020.
https://forward.com/news/national/446607/reform-movement-coronavirus-layoffs/

17 פרויקט דת ומדינה בישראל: בחיפוש אחר איזון משופר

המכון למדיניות העם היהודי מקיים פרויקט יסוד על יחסי דת ומדינה בישראל. מטרת הפרויקט - להגדיר ולהציע תפיסה, מודל וקווי תיחום משופרים לניהול ממשק היחסים בין דת ומדינה בישראל. זאת, מתוך התייחסות פרטנית למספר סוגיות קריטיות להתנהלותו של ממשק זה ובחינת הזיקות ויחסי הגומלין ביניהן.

את הפרויקט מובילים השופטת מרים נאור, לשעבר נשיאת בית המשפט העליון, ותא"ל (במיל.) מייק הרצוג, עמית בכיר במכון, ומשתתפים בו עמיתי המכון הבכירים ד"ר ענבל הקמן וד"ר שלמה פישר.

רקע

אבותיה המייסדים של מדינת ישראל כוננו אותה כמדינה יהודית ודמוקרטית. איפיון זה מכיל הן את צביונה היהודי של המדינה הבא לידי ביטוי בשדות הלאום, הדת והתרבות, והן את היותה מדינה המקיימת שוויון אזרחי ופוליטי בין כלל אזרחיה ללא הבדל דת, גזע ומין. בהעדר חוקה, בשנות התשעים של המאה העשרים עוגנו זכויות היסוד האזרחיות בשני חוקי יסוד, חוק יסוד: חופש העיסוק וחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. ב-2019 נוספה לאלה חקיקה העוסקת בזהותה הלאומית של ישראל במסגרת חוק יסוד: ישראל - מדינת הלאום של העם היהודי.

עוד מראשית ימי המדינה ברור היה שקיים מתח פוטנציאלי מובנה בין שני חלקי המשוואה ה"יהודית-דמוקרטית" וגם בתוכם. מדובר גם במתח פנימי בגבולות מדינת ישראל - בין הרוב היהודי לבין המיעוט הלא יהודי, ובין זרמים יהודיים שונים - וגם, וביתר שאת בשנים האחרונות, ביחסים בין ישראל לבין התפוצות (בשאלות מרכזיות כמו גיור ויחס המדינה לזרמים הלא אורתודוכסים, כפי שהודגם בעיסוק המתמשך בהסדר המכונה "מתווה הכותל"). במסגרת מתח זה עומדות למבחן השאלות העוסקות במשקל היחסי של מרכיבי הדת, הלאום והתרבות בהגדרת "יהודית", ובתוך כך, במעמד הזרמים הלא-אורתודוכסים במרכיב הדתי. שנית (ובזיקה מסוימת לנ"ל), עומדת שאלת האיזון הנדרש לישראל בין היותה "יהודית" לבין היותה "דמוקרטית". **אלה סוגיות טעונות ביותר** מבחינה לאומית, ערכית, אמונית, ציבורית ופוליטית בישראל, והן עומדות תדיר במוקד השיח הציבורי בישראל, בתפוצות וזה הנוגע ליחסי ישראל והתפוצות.

ברבות השנים נעשו ניסיונות רבים, הן ממשלתיים והן של גורמי חברה אזרחית, לטפל במתחים הללו ולהציע פתרונות לשיכוכם. אולם נדמה שבכמה היבטים המתחים רק גאו עם השנים, מסיבות פוליטיות, דמוגרפיות ואחרות.

הפרויקט

במוקד הפרויקט עומדת שאלת האיזון הרצוי והאפשרי בין הגדרת מדינת ישראל כ"מדינה יהודית" לבין הגדרתה כמדינה דמוקרטית, והשאלה הנגזרת כיצד לתרגם איזון זה בחיי היומיום של המדינה. ההנחה שביסוד השאלה היא, שהאפיון הייחודי בהגדרת זהותה של מדינת ישראל, ובמרכזו אפיונה של היהדות עצמה כמייצגת ציוויליזציה בעלת מרכיבים רבים השלובים זה בזה, אינו מאפשר את התרת המתח באמצעות הפרדה בין דת ומדינה, כפי שמקובל בכמה מדינות מערביות ובראשן ארה"ב. לפיכך, יש לחפש את הדרך המיטבית שתאפשר למדינה וליהדות, בדגש על המרכיב הדתי שבה, שהוא יסוד מתח עיקרי בחברה, לדור בכפיפה אחת. הנחה מרכזית נוספת ביסוד הפרוייקט היא, שישראל טרם זיהתה את הדרך המיטבית לאיזון כזה, בין השאר בשל לחצים פוליטיים פנימיים, ושהיא צריכה ויכולה לשפר את התמודדותה עם האתגר.

בפסיפס העשיר של החברה הישראלית מזה, והדת היהודית עצמה מזה, ניתן למצוא מרחב גמישות שיש בו כדי לאפשר שיכוך של המתח דת–מדינה

עבודות רבות נכתבו על שאלת האיזון הרצוי בין דת ומדינה. גורמי חברה אזרחית בישראל ניסחו בעבר כמה "אמנות" שזה עניינן (כמו אמנת גביזון-מדן, אמנת כינרת, אמנת מימד-לובוצקי-ביילין ועוד), וכן נכתבו פסיקות רבות של בית המשפט העליון הנוגעות לאיזון זה. גם המכון למדיניות העם היהודי עסק בנושא בעבר מזוויות שונות. ובכל זאת החליט לשוב ולעסוק בו בגין חשיבותו הרבה, הן לישראל עצמה, והן ליחסיה עם יהדות התפוצות ומתוך דאגה מפני הכיוונים שאליהם הוא עלול להתפתח. הכלים הייחודיים של המכון (בסיס ידע עמוק, ניסיון מצטבר ורשת מסועפת של קשרים בישראל ובתפוצות) מאפשרים לו לעסוק בנושא בעמקות וברצינות הנדרשת. השופטת מרים נאור, העומדת בראש הפרויקט, עסקה בו רבות בשבתה על כס המשפט.

הפרויקט שם לו למטרה לעסוק גם ביער וגם בעצים. ראשית הוא בוחן את שאלות היסוד של המתח המדובר ומניח מסד קונספטואלי לדיון, ומכאן הוא מתקדם בהתייחסות לשורה של סוגיות מוקד, שבהן מתבטא המתח ביחסי דת ומדינה, ובהן:

א גיור.

ב נישואין וגירושין.

ג השבת במרחב הציבורי.

ד חינוך.

ה שירות צבאי/לאומי/אזרחי.

ו כשרות.

ז יחס המדינה לזרמים הלא-אורתודוכסים בכלל, ובהתייחס לסוגיות אלה בפרט.

השאלות המרכזיות שבהן דן הפרויקט הן:

א תפיסת היסוד להגדרת יחסי דת ומדינה במדינת ישראל.

ב מהם מאפייני המינימום של מדינת ישראל כמדינה יהודית/מדינת העם היהודי, שמעבר להם כל אזרח

וכל קהילה ינהגו כרצונם? כיצד נכון לשקלל להגדרה "יהודית" את המשקל היחסי של מרכיבי הדת, הלאום והתרבות ואת היחסים ביניהם?

ג כיצד נכון לאפיין את שער הכניסה לעם היהודי ואת היחס בינו לבין שער הכניסה למדינת ישראל?

ד האם ועד כמה המדינה אמורה לספק שירותי דת לאזרחים והאם, עד כמה ובאיזו דרך נכון להפריט אותם?

ה היכן נכון להעביר את קו האיזון בכל אחת מסוגיות המוקד שפורטו לעיל?

ו מהן זיקות הגומלין בין סוגיות אלה, היכולות לסייע בהסדרה כוללת שלהן?

ז מה אמורים להיות מעמדה וסמכויותיה של הרבנות הראשית בהסדרה האמורה?

ח כיצד נכון לעגן או להסדיר את הפתרונות המוצעים להשגת האיזון הרצוי - בחקיקה? החלטות מנהליות? ביקורת שיפוטית? דרך אחרת?

ט מהו מנגנון הטיפול המיטבי בסוגיות הללו בישראל וביחסי ישראל עם הקהילות בתפוצות?

י כיצד ניתן לשפר את תהליך קבלת ההחלטות בישראל בנושאי דת ומדינה כך שיישען יותר על חשיבה אסטרטגית כוללת ופחות (ככל שאפשר) על לחצים פוליטיים?

כוונת המכון לנסות ולהגדיר את האיזון לא רק בין דת ומדינה אלא גם בין הרצוי למצוי. כלומר, להביא בחשבון את אילוצי המציאות הציבורית והפוליטית בישראל, ולחתור לפתרונות שאינם בגדר נטיית לב ומענה להשקפה תיאורטית, אלא לכאלה שיש להם סיכוי להתממש.

בהקשר זה, בשלב הנוכחי של הפרויקט, ולאחר ביצוע של שורה ארוכה של ראיונות, מתקבל הרושם כי בפסיפס העשיר של החברה הישראלית מזה, והדת היהודית עצמה מזה, ניתן למצוא מרחב גמישות שיש בו כדי לאפשר שיכוך של המתח האמור. אולם, מיצויו נמנע בעיקר עקב לחצים פוליטיים, שהם הנותנים את הטון בקבלת ההחלטות בנושאי דת ומדינה ברמה הלאומית. אחת ממטרותיו העיקריות של הפרויקט היא, איפוא, לאפיין מרחב זה ולחפש דרכים למצותו ככל שניתן.

מתודולוגיית העבודה:

א איסוף החומר הקיים ממקורות שונים, כולל ממשלתיים, ולימודו.

ב הגדרת קווים מנחים, עקרונות וקריטריונים לקביעת עמדה בסוגיות הליבה.

ג שיחות עומק וראיונות, על בסיס שאלות מוקד המתייחסות לכל אחת מסוגיות הליבה, עם נציגים בולטים ממגוון הסקטורים, הזרמים והגישות (נציגי הזרמים השונים, מהחרדים ועד הרפורמים, הממשלה, ארגונים אלטרנטיביים, כגון רבני צהר, הסוכנות היהודית, יהדות התפוצות, אישי ציבור, אינטלקטואלים ועוד), על מנת להכיר רשת רחבה של דעות ונימוקים.

ד על בסיס ראיונות אלה והעקרונות שיגזור צוות הפרויקט - יגובשו המסקנות ותיכתב העבודה, כולל ניתוח והמלצות מדיניות, וכן הצעה למנגנון הרצוי לקידומן ויישומן.

ה טרם פרסום הדו"ח וההמלצות יקיימו ראשי הפרויקט פגישות עם נציגים רלוונטיים מהממשלה ומיהדות התפוצות במגמה לדון במסקנות ובהמלצות ובסיכוי ליישמן.

בכוונת המכון להשלים את העבודה עד סוף שנת 2020 ולהציגה לממשלת ישראל ולגורמים ציבוריים נוספים בישראל ובתפוצות העוסקים בנושא זה.

18 האנטישמיות וזהות יהודית: מזהות "חיצונית" לזהות "פנימית" (דו"ח מקדים)

הדיאלוג המובנה של המכון למדיניות העם היהודי לשנת 2020 עוסק ב"השפעת האנטישמיות על זהות יהודית". זאת, על רקע מגמת עלייה בעמדות אנטישמיות ובפעולות אנטישמיות בארצות הברית. מטרתו של הדיאלוג לדון בהשפעה שיש למגמה זו על יהודים באמריקה, במיוחד בהקשר להתנסותם כיהודים באמריקה ולזהותם היהודית. במסגרת הדיון עסקנו גם באסטרטגיות של מלחמה באנטישמיות ובמיוחד בשאלה אם כדאי שהקהילה היהודית תשלב כוחות עם קהילות של מיעוטים אחרים במלחמה נגד גזענות. אם כי, המחקר עצמו לא נועד להציע אסטרטגיות אופרטיביות, אלא לקבל מושג כיצד יהודים באמריקה רואים את עצמם ביחס לאוכלוסיות אחרות, ועד כמה עמדותיהם משפיעות על האופן שבו הם חווים את האנטישמיות.

התיאור והניתוח במאמר זה מתבססים על שני מקורות: שאלון מקוון שהמשיבים מילאו במהלך התכנסויות הדיאלוג, ודברים שנאמרו בהתכנסויות עצמן. לדיאלוג תוכננו 12 מפגשים דיגיטליים עם פדרציות יהודיות וארגונים אחרים, כגון תאי "הֶלֶל" בקמפוסים אוניברסיטאיים. חמישה מהם כבר התקיימו. אנו מצפים לכ-120 משתתפים בסך הכל. המשתתפים הם בני כל הגילים, כאשר רבים מהם צעירים (בגילאים 20-40).

מבנה הזהות היהודית

סוציולוגים דוגמת הרברט גאנס ומרי ווטרס ניסחו קונצפט של זהות אתנית סמלית או אופציונלית לקבוצות אתניות לבנות באמריקה (כגון אמריקנים ממוצא, אירי, איטלקי או פולני). קונצפט זה מתייחס לבחירה של אמריקנים לבנים האם וכיצד להציג או להדגיש את זהותם האתנית ואת התרבות או הסמלים המזוהים עם זהות זו (לדוגמה מזון, מוסיקה, חגים, לבוש). אמריקנים לבנים רבים אכן בוחרים להציג את זהותם זו בהזדמנויות שונות כזהות אתנית, כאשר הסמלים המדוברים מוסיפים לחייהם "צבע" ועניין. למיעוטים אמריקניים הנבדלים בצבע עורם, או שלזהותם האתנית יש מאפיינים פיסיים (אסיאניים, לדוגמה) יש פחות יכולת בחירה או אופציות באשר להצגת זהותם. זאת, משום שאמריקנים אחרים מבחינים בכך שהם שחורים, אסיאניים או היספאניים, בין שרצונם בכך ובין שלאו. ליהודים יש נציגות בשתי קבוצות אלה של זהות. הרוב המכריע של היהודים הם לבנים, ולכן הם נהנים מאתניות אופציונלית או סמלית. ומצד שני, משמעותן של תופעות של אנטישמיות הן כי אחרים הם הקובעים את זהות היהודים, בין שרצונם בכך ובין שלא. אם יהודים מותקפים או מופלים משום שהם יהודים, אזי היהודים אינם הבעלים הבלעדיים של זהותם. מבחינה זו, זהות יהודית דומה יותר לזהות שחורה או היספאנית.

העלייה באנטישמיות

רוב גדול מאוד מן המשיבים לסקר הדיאלוג של המכון למדיניות העם היהודי חשים כי אנטישמיות כיום היא עניין חמור יותר מכפי שהיתה לפני עשר שנים. תחושה זו נתמכת גם בנתונים אחרים (ראו נתונים במדד האנטישמיות, עמוד 93). בארבע השנים האחרונות היתה עלייה גם בשיעור הדעות האנטישמיות וגם בשיעור התקריות האנטישמיות. בדקנו האם מגמה זו השפיעה על הרגשת הביטחון שיש ליהודים באמריקה. במשך שנים רבות הרגישו יהודים אמריקנים כי אמריקה היא מקום "שונה" מהותית ביחסו ליהודים לעומת מקומות אחרים בעולם. יהודים אמריקנים לא סבלו מאנטישמיות אלימה ותוקפנית, כזו שסבלו ממנה יהודים במקומות אחרים, כמו יבשת אירופה. בדיוני הדיאלוג, רוב (למעלה מ-60%) מן המשיבים אמרו שהעלייה באנטישמיות זיעזעה במידת מה את ביטחונם בארצות הברית, אולם כי "אמריקה עדיין שונה" כשלושת רבעי מן המשיבים אמרו כי לא שקלו ואינם שוקלים מעבר לישראל.

רוב מהמשיבים אמרו שהעלייה באנטישמיות זיעזעה במידת מה את ביטחונם בארצות הברית כמקום "שונה" מהותית ביחסו ליהודים

תגובות על העלייה באנטישמיות

עשר או עשרים שנה לפני ארצות הברית החלה להירשם באירופה מגמת עליה באנטישמיות. תגובות יהודיות לכך באירופה כללו, בקוטב אחד, הורדת פרופיל או הסתרה של יהדותם של היהודים - ובקוטב השני הדגשה שלה. על פי סקר של האיחוד האירופי משנת 2019, 71% מן היהודים אמרו כי הם מסתירים את היותם יהודים, לפחות מפעם לפעם. אך התגובה האלטרנטיבית, , היא להפנות עורף לחברה הכללית, לפנות פנימה, לתוך הקהילה היהודית, ולחזק את שמירת המצוות ואת המחוייבות ליהדות. את התגובה מן הסוג השני קשה מאוד למדוד, והידע שלנו בנוגע אליה מתבסס בעיקר על עדויות מהשטח, ופחות על מחקר.

במסגרת הדיאלוג חקרנו האם שני סוגי תגובות אלה התרחשו גם בארצות הברית.קצת פחות ממחצית מכלל המשתתפים בדיאלוג משיבים אמרו כי העלייה באנטישמיות בארה"ב לא שינתה את האופן שבו יהודים מבטאים את היותם יהודים. אולם כשליש (29%) אמרו כי לפחות חלק מן היהודים מנסים להסתיר, או לטשטש, את היותם יהודים כ-15% אמרו כי יש בין היהודים מי שמבטאים את זהותם היהודית דווקא בצורה בולטת יותר. במפגשי הדיאלוג בניו יורק, לדוגמה, סיפרו משתתפים על ידידים ומכרים שלהם, שבדרך כלל גילו אדישות כלפי זהותם היהודית, אך הונעו להשתתף בצעדה נגד אנטישמיות בברוקלין, לאחר התקפות האלימות נגד הקהילה החסידית.

אסטרטגיות נגד אנטישמיות

כאשר שאלנו על שורשי של האנטישמיות, כשלושת רבעי מכלל המשיבים ענו כי היא קשורה לעלייה הכללית בגזענות. בהתאם, 95% מהמשתתפים גם אמרו כי "מומלץ שהקהילה היהודית תיצור קואליציות עם קבוצות אחרות לשם מאבק בגזענות". כמו כן למעלה משני שלישים מהמשתתפים אף אמרו כי לשם המאבק בגזענות, על הקהילה היהודית תגבש קואליציות עם קבוצות שעימן יש לה חילוקי דעות חריפים ביחס לנושאים אחרים, כגון ישראל והפלסטינים. חלק ממפגשי הדיאלוג נערכו לאחר המחאות שפרצו בעקבות הרג הצעיר השחור ג'ורג'

פלויד במינסוטה. במפגשים אלה דיברו משתתפים רבים, במיוחד הצעירים, על מעורבותם במחאות אלה ועל הקשר בינן לבין המאבק נגד האנטישמיות. גישה זו שמה דגש על המשותף בין יהודים לבין קבוצות אחרות, לדוגמה השחורים: כי בשני המקרים מדובר במיעוטים, שגורמים חיצוניים עוינים כופים עליהם את הגדרות הזהות שלהם.

תפקידה של ישראל

המשתתפים הבינו את שאלתנו על תפקידה של ישראל במאבק באנטישמיות ברמות רבות ומגוונות. חלקם ענו כי מדינת ישראל, כמדינת העם היהודי, חייבת ואף יכולה לייחד משאבים, מימון, יכולות ארגון וכדומה לשם סיוע, ברמה הטקטית, למאבק נגד אנטישמיות. אולם משתתפים רבים הבינו שאלה כזו כמתייחסת לרמה מהותית יותר, ודנו בשאלה עד כמה אופיין של המדיניות ושל החברה הישראלית תורם לאנטישמיות או להפך – ממתן אותה. כך, לדוגמה, היו משתתפים שחשבו כי ישראל ממתנת את האנטישמיות, משום שהיא מגדלור, מקור השראה של חברה דמוקרטית. אחרים, לעומתם, התמקדו בתרומה הישראלית לאנטישמיות בשל יחסה לפלסטינים ובאופן כללי – בשל הסכסוך הישראלי-פלסטיני. במפגשים עצמם היו משתתפים שהעלו את שאלת סיפוח השטחים ביהודה ושומרון, ואמרו כי צעד כזה יתרום לדימוי שלילי של ישראל ושל היהודים.

טבעה של זהות יהודית

עד כמה האנטישמיות היא שיוצרת את הזהות היהודית, כפי שטען הפילוסוף ז'אן-פול סארטר לפני 75 שנים? דהיינו, האם יהודים הם יהודים מפני שאחרים מסמנים אותם כיהודים. האם במידה שתיפסק עוינות זו, היהודים יפסיקו להיות יהודים ויתבוללו.

כאשר העלינו שאלה זו בקבוצות הדיון אמרו רוב המשיבים כי יהודים רבים שומרים על זהותם היהודית רק משום שאחרים התייחסו אליהם כשונים והיפלו אותם לרעה. מבחינה זו, הם ציינו, האנטישמיות "טובה" לזהות היהודית. אולם כמעט כל המשתתפים במפגשי הדיאלוג, שרובם יהודים מעורבים בקהילה, חשו כי זהות יהודית שבסיסה תגובה לאנטישמיות היא צורה עלובה למדי של זהות יהודית. הם טענו שזהות יהודית אמורה להתבסס על המשמעות הפנימית, האינהרנטית של יהודיות ושל יהדות, ועל תחושת המשמעות שהיא מעניקה לחייו של היהודי. יתירה מכך, רבים מן המשתתפים אמרו, או שהשתמע מדבריהם, כי תגובה נאותה ממש לאנטישמיות איננה צריכה להצטמצם רק במאבק בזירה הציבורית והפוליטית, כי אם להתבטא גם בחיזוק מחויבותו של היחיד לזהות יהודית וללימוד יהודי. כלומר: ראוי שיהודיותו של האדם תהפוך למטרה "כשלעצמה" (*pour soi*) ותִיבָּנֶה מתוך הכרה ומבחירה, כשהיא נשענת פחות על האופן שבו אחרים מגדירים יהודים ומתייחסים אליהם.

19 האינטרס הישראלי בצבת העימות ארה"ב-סין

העימות הגובר בין ארצות הברית לבין סין הסלים בשנים האחרונות ממלחמת סחר למלחמת טכנולוגיה, ממנה למלחמה פוליטית, וכעת - למלחמה אידיאולוגית, כאשר ארה"ב תוקפת את מדיניות הפנים של סין (הונג קונג, שינג'יאנג) - ול"מלחמת נרטיבים", בשאלת האשמה בהתפרצות מגפת הקורונה. מבחינת ישראל, הסלמה זו חידדה דילמות מוכרות. אין כל חדש בכך שארה"ב אינה רואה בעין יפה את האפשרות של קשרים של ישראל עם סין. למעשה, סין היא סלע מחלוקת מתמשך בין שתי המדינות. אלא שהיקף הסחר בין שתי המדינות התרחב מאוד. נייר קצר זה מעדכן את הפרויקט ארוך הטווח של המכון למדיניות העם היהודי על יחסי ישראל, העם היהודי וסין.

חשש ולחץ

לחששה של אמריקה מפני סין יש היבטים רבים. הוא נובע, בין השאר, מכך שמעולם לא ניצבה ארה"ב בפני אתגר כלכלי דומה. יריבותיה הגדולות בעבר - גרמניה, יפן, ברית המועצות - הציבו מולה בעיקר אתגר צבאי ואידיאולוגי, והובסו באמצעים צבאיים וכלכליים.

בשנתיים האחרונות חרגו דאגותיה של ארה"ב ביחס ליחסי ישראל-סין מעבר לזירה הביטחונית-צבאית. חששות האמריקנים נוגעים כעת לסחר, להשקעות סיניות בחברות ישראליות ולמעורבותה של סין בשיפור התשתיות של ישראל (נמלים, רכבת תחתית, רכבת, וגם דברים שלא יצאו לפועל כמו מפעלי התפלת מים). לפי הארגון לשיתוף פעולה כלכלי (OECD), תשתיות חיוניות בישראל מפגרות לעומת אלה של מדינות מתקדמות אחרות, ושיפורן מצריך השקעות גדולות. חברות סיניות המתמחות בבניית תשתיות נשכרו לצורך זה, ובמגזרים מסוימים, אין חברות של אף מדינה אחרת, היכולות להתחרות בחברות הסיניות מבחינת המחיר והיעילות.

דאגות האמריקאים ביחסם למעורבות סינית זו בכלכלת ישראל, מוסיפות ממד חדש לדאגות עבר שנקשרו בעיקר לשיתוף פעולה בטחוני (לחץ אמריקאי שהביא לביטול עסקת מטוסי הביון מסוג פלקון, שנחתמה ב-1999, היא דוגמה מובהקת לכך). ישראל, שלא ברצונה, נתונה בצבת כיפוף הידיים המתנהל בין שתי המעצמות החזקות ביותר בעולם. משקיפים אמריקאים וסינים מתארים את מצב היחסים הנוכחי כתחרות בין מעצמית עזה, אולי עד כדי מאבק על עליונות גלובלית. פקידי שלטון בארה"ב מזכירים כי חברות סיניות קשורות לממשלת סין ולמפלגה הקומוניסטית הסינית, והן למעשה זרוע של השלטון. סין מואשמת על ידי ארה"ב בנוהגי סחר בלתי-הוגנים, בגניבת קניין רוחני, בהעברת טכנולוגיות בכפייה ובריגול. שירותי ביטחון בעולם אף קשרו את סין לפעולות מודיעיניות משמעותיות נגד ארה"ב ולפעילויות סייבר נגד ישראל. בהתאם, ארה"ב הוסיפה גם את שיתוף הפעולה של אוניברסיטאות סיניות וישראליות כמקור לדאגה.

ארה"ב טוענת כי פתיחת ישראל להשקעות ופיתוח שמקורו בסין מסכנת הן את ישראל והן אינטרסים של ארה"ב. ארה"ב עשתה למען הגנתה וביטחונה של ישראל יותר מכל מדינה אחרת, וסבורה כי על ישראל מוטלת חובה לעמוד לצידה כאשר היא מתעמתת עם סין. במקביל, סין לא פעלה בכדי לסייע לישראל להתגונן מהלחצים מארה"ב. היא איננה מנסה להרגיע את חששותיה האסטרטגיים של ישראל, תומכת באיראן, כולל תמיכה בתחום הצבאי, ודומה שהיא אדישה לביטחונה של ישראל.

הממשלה הסינית טוענת שיחסיה הכלכליים עם ישראל מבוססים על עקרון ה"Win-Win", כל הצדדים מרוויחים, וכי אין לה שום מניעים אחרים ליחסים אלה. בהתאם, התעשיינים והממונים על התעשייה והסחר בישראל רוצים מאוד להגן על הקשרים הכלכליים החשובים עם סין. עם זאת, ברור שפרט לעניין בטכנולוגיה ישראלית, לסין יש גם אינטרסים סמויים שמוצאים לעיתים ביטוי בתקשורת הסינית. בין השאר, היא רוצה להציג את ישראל כדוגמה לכך שגם ידידות קרובות של ארה"ב יכולות לקיים עם סין יחסים שכל הצדדים מרוויחים מהם.

כלכלה ואסטרטגיה

בשנים 2000 ו-2004, כאשר ישראל אולצה לקטוע את יחסיה הצבאיים עם סין, לאיש לא היה ספק מי היא מעצמת-העל היחידה בעולם. אולם כיום, הדברים אינם ברורים כפי שהיו אז. סין הולכת ומדביקה את פיגורה במרוץ אחר טכנולוגיות העתיד, שהופכות להיות הבסיס העיקרי של המשק הישראלי. איתות לכך נראה כאשר טכנולוגיית הדור החמישי של החברה הסינית "וואווי" דילגה מעל הטכנולוגיה האמריקנית המקבילה - ככל הנראה הפעם הראשונה בה פיתחה סין טכנולוגיה טרנספורמטיבית, משנה פרדיגמה, לפני אמריקה. סין עשויה להפוך למתחרה גלובלית, ואף למובילה בטכנולוגיות מתקדמות מסוימות (היא שמה לה מטרה להיות המובילה בתחום הבינה המלאכותית ב-2030). במרוצת הזמן, יש בכך כדי להשפיע על מאזן הכוחות בין שתי מעצמות-העל.

התפתחות נוספת שראויה למעקב נוגעת לכניסתה של סין למזרח התיכון. עד כה, נעה סין בזהירות רבה באזורי סכסוך. אולם כעת, על פי מקורות ישראלים וערביים, מורגשת חדירה סינית מוגברת לאזור - פוליטית, כלכלית ואפילו צבאית. העולם הערבי איננו שותף לעוינות המערב כלפי סין. אדרבא, הוא מקווה כי סין תסייע למדינות ערביות עניות כמו מצרים וירדן.

סין מחפשת אזורי השפעה חדשים, ומעוניינת בבסיסים ימיים וצבאיים במזרח התיכון, כדי להגן על זרימת הנפט. שיקומה המתוכנן של סוריה נראה לסינים כהזדמנות להשקעה, ואסד קיבל משלוחי נשק מסין. כמובן, בפיתוח האינטרסים שלה במזרח התיכון סין תצטרך לפתור בעיות מורכבות, ובהן תחרות אפשרית עם רוסיה, בטרם תשיג תוצאות אסטרטגיות של ממש. אולם ישראל איננה יכולה להתעלם מכך שהיא עלולה למצוא את עצמה בשכנות לנוכחות סינית חדשה ורבת-עוצמה, ועל כן נדרשת לדיאלוג אסטרטגי סדיר עם סין, מאותו סוג שיש לה עם רוסיה. אלא שלשם הקמת ערוץ כזה של הידברות, תידרש הבנה עם ארה"ב.

כיום, ועוד במשך שנים רבות, משקל קשריה של ישראל עם ארה"ב (כולל יהודי אמריקה), יהיה גדול יותר ממשקל יחסיה עם סין. על כן, האתגר למדינאות הישראלית הוא בחיזוק קשרים הכלכליים והאזרחיים עם סין, מבלי לפגוע בברית האסטרטגית עם ארה"ב.

על ישראל להיות ערנית למדיניות האמריקנית, שעשויה להשתנות עם חילופי שלטון בוושינגטון. במקביל, כפי שכבר הוחל לעשות, עליה לחזק את הפיקוח על השקעות זרות. כמו כן, הממשל הישראלי צריך לשפר את מאגר הידע שלו על סין, שאיננו מספק את הצרכים הנובעים מן המשימות הצפויות.

20 טלוויזיה ישראלית במבט גלובלי:
התקבלות והשפעה של סדרות דרמה ישראליות בעולם

בשנים האחרונות, שינויים טכנולוגים ואמנותיים חיזקו את הטלוויזיה כשדה תרבותי חשוב ורב עוצמה. הטלוויזיה נעשתה דיגיטלית וגלובאלית, והשוק רווי בסדרות ממגוון מדינות ותרבויות. ישראל, שמסיבות שונות החלו בה שידורי טלוויזיה באיחור ניכר לעומת העולם המערבי[1], היא כיום שחקנית בתעשיית הטלוויזיה הגלובאלית. סיפור ההצלחה של הסדרות הישראליות הוא פרק חדש של יזמות ישראלית, המתרחבת לתחומי התרבות. סדרות ישראליות רבות נמכרו לרשתות זרות ומשודרות ברחבי העולם. שתי הבולטות ביותר הן "פאודה" ו"שטיסל", שזכו להצלחה בינלאומית גדולה במונחים ישראלים (לאחרונה הצטרפה לאלה גם "טהרן", שנמכרה לטלוויזיה של אפל, אך טרם שודרה). הסדרות חושפות היבטים מן המציאות הישראלית לקהלים יהודים ולא יהודים ומשפיעות על הידע, הקשר והדימוי של צופים אלה עם ישראל. מסמך זה הוא תקציר ראשוני מתוך עבודה שמטרתה לתאר היבטים מרכזיים של תופעה זו.

שאלות ומטרות המחקר:

א. מה היא ההשפעה של הסדרות הישראליות המשודרות בחו"ל על:
רמת הידע של הצופים על ישראל?
עמדות פוליטיות וכלליות בנושאים הנוגעים לישראל?
השפעת הסדרות על זיקה וקשר לישראל?
השפעתן על הזהות היהודית?

ב. מה הם התכנים והייצוגים המרכזיים בסדרות? וכיצד חושפות הסדרות מגמות ושינויים בשיח החברתי אודות ישראל והישראליות כיום?

מתודולוגיה

המחקר מתבסס על ניתוח תוכן איכותני, הן של הסדרות והן של מאמרים וביקורות על הסדרות שידונו במחקר. תוכן מרכזי נוסף במחקר לקוח מפוסטים והתכתבויות בקבוצות הפייסבוק הבינלאומיות של הסדרות "שטיסל" ו-"פאודה"[2]. קבוצות אלה תוססות ופעילות, ובכל חודש מתפרסמים בהן עשרות עד מאות פוסטים. בקבוצה הגדולה ביותר "Shtisel – Let's Talk About It", חברים מעל 20,000 בני אדם, ובקבוצה הקטנה ביותר"Shtisel Discussion Group " כ-3500 חברים. הקבוצות חובקות עולם, ויש בהן משתתפים מארה"ב, אוסטרליה, אפריקה, גרמניה, הולנד, ישראל ואפילו, בקבוצה של "פאודה", ממדינות ערביות, כמו לבנון, מצרים, תוניס ועוד (לפי רשימות ה"טופ-10" של נטפליקס בחודש הרמדאן האחרון, פאודה הייתה

במקום הראשון בצפייה בלבנון, בשלישי באיחוד האמירויות ובשישי בירדן). הקבוצות הן מאגר מידע חיוני, ומאות רבות של פוסטים נקראו ונותחו במסגרת המחקר.

כלי נוסף במחקר הוא סקר שנערך בקרב 500 משיבים (צופי הסדרות בארה"ב). הסקר התבצע ברשתות החברתיות, בעיקר בקבוצות ייעודיות הקשורות לטלוויזיה ולסדרות הישראליות[3]. הוא איננו מדגם מייצג של קהל הצופים האמריקאי ככלל או של האוכלוסייה היהודית האמריקאית בפרט. עם זאת, הוא מספק נקודת מבט נוספת על צופי הסדרות הפעילים ברשתות החברתיות. רוב המשיבים לו הם יהודים אמריקאים, ואחרים אמריקאים לא יהודים.

ממצאים ראשונים

ידע ולימוד על ישראל: הסדרות הישראליות משפיעות על רמת הידע שיש לצופים על ישראל ועל רמת הקשר שלהם איתה. בקבוצת הפייסבוק של הסדרה "פאודה" כתב משתתף מארה"ב כי בזכות הסדרה "פגש" לראשונה בחייו ישראלים ופלסטינים ולמד על הסכסוך ביניהם. משתתפת אחרת ציינה כי למדה רבות על הסכסוך הישראלי פלסטיני ואחרת הוסיפה כי באמצעות הצפייה היא חווה את ישראל ואת החיים בה. הדברים הבאים נכתבו על ידי צופה לא יהודי בסדרה "סרוגים":

"כאמריקאי לא יהודי, שחור, שלא מדבר עברית, "סרוגים", אפשרה לי להכיר תרבות שלא הייתי מכיר בשום דרך אחרת... "סרוגים" אפשרה לי להיחשף לחיי היום יום מרובי הפנים של דתיים-לאומיים בירושלים. כרטיס טיסה ממיניאפוליס לתל אביב עולה 1900 דולר, ולכן, למעשה, רק בזכות הדי-וי-די עם הכתוביות יכולתי להתוודע לעולם הזה. מצד אחד, הסדרה הייתה מהנה ומבדרת, המשחק והסיפורים, אבל מצד שני, זו הייתה גם חוויה לימודית אודות החיים, הדת והתרבות בישראל. נכון, אני יודע שזו סדרת טלוויזיה ולא מסמך דוקומנטרי, ובכל זאת..."

"סרוגים" היא סדרה ותיקה יחסית, ששודרה בישראל בשנים[4] 2008-2012 , והופצה בארה"ב החל מ-2014. אולם הסדרה זמינה גם כיום (באמזון פרים ובהולו) וזוכה לפופולריות. יש לה קבוצת פייסבוק פעילה מאד, ובקבוצות פייסבוק אחרות שנזכרות במחקר, מרבים להמליץ עליה כעל אחת הסדרות הישראליות הטובות הזמינות. הציטוט מדגים כיצד הסדרות משמשות כערוץ לימוד ומעין "מסע" לישראל.

מענה זהותי יהודי: עבור יהודים, הסדרה הישראלית היא יותר מ"מסע גילוי" או לימוד על ישראל. עבורם, הקשר לישראל הוא מרכיב עיקרי בזהות היהודית, ולכן **סדרות הטלוויזיה מספקות להם צורך זהותי יהודי**. ליהודים השואפים לקיים קשר משמעותי עם ישראל בחי היום יום שלהם, מהוות הסדרות "הזדמנות" נוחה לניהול קשר שכזה. לעומת דרכים אחרות למימוש הקשר עם ישראל, כמו ביקורים ומגורים זמניים בישראל, יתרונות הצפייה בסדרות ברורים. צפייה בסדרת טלוויזיה כוללת יסוד משמעותי של הנאה ועניין, היא עשויה להוביל לקתרזיס אמנותי ועל רקע מהפכת נטפליקס וזמינות הסדרות בערוצים האמריקאים היא כיום אופציה זולה ופשוטה. כפי שהעידו משתתפים שונים בפוסטים בקבוצות, הסדרות מאפשרות להם "לקפוץ" לישראל מידי שבוע או ערב. אחת המשתתפות בקבוצת הפייסבוק תיארה את הדברים כך:

אני חושבת שצפייה בסדרות טלוויזיה ישראליות מחברת אנשים לישראל. למי שביקרו בישראל, זו הזדמנות לצפות באתרים שבהם ביקרו. מי שלא ביקרו בישראל, מתלהבים ורוצים לבקר בישראל. זה מצית את היהודי שבך ומקרב לשורשים."

עדות נוספת לצורך הזהותי האמור הוא העיקרון "**סדרה ישראלית = סדרות ישראליות**". העיקרון פשוט: הצופים בסדרה ישראלית נוטים לצפייה מובחנת בסדרות ישראליות. כך שהעניין בסדרה קשור לעצם היותה סדרה ישראלית. עקרון זה עלה כממצא בולט הן בסקר והן בקבוצות האוהדים ברשתות. בפוסטים רבים יש תבנית חוזרת ברוח זו: הבעת התפעלות/ אהדה לסדרה הישראלית ובקשה לסדרה ישראלית מומלצת אחרת. גם כאשר הניסוח הוא כללי יותר, למשל המלצה לסדרה דומה, בתגובות נזכרות כמעט רק סדרות ישראליות אחרות. גם בסקר הסדרות רוב הנבדקים ענו כי הם צופים ביותר מסדרה ישראלית אחת. כלומר, לא מדובר בבחירה תמטית או ז'אנרית, אלא במאפיין משותף של הסדרות כישראליות וכעוסקות בחברה הישראלית. רוב הצופים ב"שטיסל", העידו כי הם צופים גם ב"פאודה", שתי הסדרות שונות מאד זו מזו, מה שמחזק את הטענה כי העניין המשותף בהן נובע בעיקר מעצם היותן סדרות ישראליות.

השפעת הצפייה על זיקה לישראל בקרב צופים יהודים שונים: בטבלה המבוססת על נתונים מהסקר, ניתן לראות כי הצפייה בסדרות משפיעה על חיזוק הזיקה לישראל (בקרב צופים יהודים אמריקאים). הטבלה מתייחסת לארבע קבוצות של יהודים, שעוצמת הקשר שלהן לישראל שונה. בקבוצה הראשונה יהודים בעלי זיקה חזקה מאד לישראל, בקבוצה השנייה יהודים בעלי זיקה חזקה, בקבוצה השלישית, בעלי זיקה חלשה וברביעית, בעלי זיקה חלשה מאד. חלוקת הנבדקים לקבוצות ההשתייכות השונות נעשתה על פי מדד של קשר לישראל, שהורכב מסך תשובות הנבדקים לשאלות על ישראל, לפי המתאם הבא: דאגה לישראל כמרכיב בזהות היהודית שלי (30%); מידת הידע על ישראל (30%); מספר הביקורים בישראל (30%); מגורים בישראל (10%). מן התרשים ניתן לראות כי ההשפעה החיובית, חיזוק הקשר לישראל בעקבות הצפייה, ניכרת ככל שהקשר לישראל חזק יותר מלכתחילה. במחקר נבקש לבדוק עוד את ההשפעה של הצפייה בסדרות על הקבוצות היהודיות השונות.

השפעת הצפייה על זיקה לישראל בקרב צופים יהודים שונים

		השפעת הצפיה על חיזוק הקשר				
		מסרב להשיב	בכלל לא	במידה מסויימת	במידה רבה	סה"כ
הקשר לישראל	חלש מאוד	48.4%	12.8%	10.4%	2.2%	9.3%
	חלש	25.8%	23.4%	15.0%	6.2%	12.5%
	חזק	9.7%	23.4%	33.7%	30.1%	29.6%
	חזק מאוד	16.1%	40.4%	40.9%	61.5%	48.7%
		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

סיכום

בעבור לא יהודים, הסדרות הישראליות הן אמצעי לגילוי ולימוד אודות ישראל והמציאות הישראלית. בעבור יהודים, הסדרות הן ערוץ תרבותי לחיזוק הזהות היהודית והזיקה לישראל. במחקר המלא יוצגו נתונים נוספים על השפעת הסדרות וכן יבחנו היבטים ושינויים בחברה הישראלית שהסדרות חושפות. במובן זה, הסדרות הן גם מראה וקטליזטור למגמות עכשוויות בחברה הישראלית פנימה.

הערות

1 **רק בשנת 1968 הוקמה הטלוויזיה הכללית בישראל, לעומת שנות השלושים המאוחרות בעולם המערבי**

2 **הקבוצות הן:** "Shtisel – Let's Talk About It", "Shtisel Discussion Group", "Shtisel Addicts", "Fauda (Fan discussion group)"

3 **הסקר פורסם במספר קבוצות פייסבוק שקשורות לסדרות טלוויזיה באופן כללי ולקבוצות של סדרות ישראליות, "שטיסל" ו"פאודה". כמו כן הופץ במספר קבוצות אקדמיות שאינן קשורות לטלוויזיה ובקבוצות של חברים ומכרים בארה"ב.**

4 **שודרה לראשונה בערוץ yes stars ישראלי ב-yes וב-2009 שודרה העונה הראשונה גם בערוץ 2. העונה השנייה של הסדרה שודרה ב-2010 בערוץ yes ולאחר מכן גם בערוץ 10**

מצב הרוח

21 טראומות הווה, טראומות עבר

ספרות, טלוויזיה, קולנוע, תיאטרון, אמנות

משבר הקורונה לא פסח על התרבות. בזה אחר זה נסגרו מוסדות תרבות בישראל ובעולם. אמנים רבים נאלצו להתמודד עם נזקיו הכלכליים הקשים של המשבר. אולם, לצד הקיפאון, נמצאו גם דרכים חדשות ליצירת וצריכת אמנות. כמו בתחומי חיים אחרים גם התרבות עברה למתכונת אחרת. מפגשי סופרים בפייסבוק, סיורים וירטואליים במוזיאונים והופעות מוזיקה בשידור חי, כל אלה הוכיחו כי הציבור לא ממהר לוותר על התרבות.

בסקירה של השנה שעברה הודגשה חשיבות הטלוויזיה כמדיום תרבותי מרכזי בעידן הנוכחי. טכנולוגיות הסטרימינג וה-VOD חוללו שינוי ממשי באופני צריכת הטלוויזיה והעלו את מעמדה האמנותי והתרבותי. משבר הקורונה הדגיש עוד יותר מצב דברים זה. ניתן לצפות כי בעתיד הקרוב תמשך חדירת הטכנולוגיה לעולם האמנות ותשפיע על צריכת התרבות ויצירתה.

משבר בתוך משבר

לרבים ממי שעוסקים בתרבות בישראל, הקורונה אינה אלא משבר בתוך משבר. חלק מהמוסדות והענפים בשוק התרבות הישראלי חשו את החבל המתהדק על צווארם עוד לפני משבר הבריאות.

כך, לדוגמה, היה המצב בבית התיאטרון הלאומי, "הבימה". מעט לפני פרוץ המשבר נחשף כי לתיאטרון גרעון של קרוב למאה מיליוני שקלים. החשש מקריסת התיאטרון היה ממשי. אך לאחר שנקבעה תכנית הבראה מסודרת, שכללה הסדר נושים, פרץ משבר הקורונה ופגע בתכנית.

בשל הקשיים הכלכליים מתרבה הביקורת על התכנים המוצגים בתיאטראות. אנשי תרבות רבים סבורים כי התיאטרון הרפרטוארי בישראל הוריד את רמת ההפקות כדי למלא את קופת המזומנים. מנהלי הבימות השונות מעדיפים להעלות הצגות בידוריות ומחזות זמר ולא משקיעים בהפקות איכותיות ובתיאטרון שמסריו נשכניים.

תחום מרכזי נוסף שסובל ממשבר כלכלי הוא תחום ההוצאה לאור בישראל. מזה שנים נאלצים סופרים צעירים להשתתף במימון הוצאת ספריהם לאור. המו"לים מתקשים להתמודד עם הכרסום במספר הקוראים ועם הקושי למכור ספרים, בעיקר של סופרים לא מוכרים. חנויות הספרים הקטנות נלחמות על מקומן מול רשתות השיווק הגדולות, ובמשבר הקורונה נסגרו אלה וגם אלה, וחלקן ספגו נזק קשה מאוד.

בחזרה ללבנון

השנה מלאו 20 שנה ליציאת צה"ל מלבנון, שהשהות בה הצמיחה לא מעט יצירות חשובות בעבר, והשפיעה על דור שלם של ישראלים ששירתו בה כחיילים. לקראת יום השנה לנסיגה שודרה בטלוויזיה הסדרה הדוקומנטרית "מלחמה בלי שם" (ערוץ כאן, ישראל רוזנר ומתי פרידמן, 2020). הסדרה עוסקת בשהות בלבנון מסיום מלחמת לבנון הראשונה בשנת 1982 ועד הנסיגה מלבנון במאי 2000. תקופה ארוכה מאוד של לחימה קשה ושוחקת, שלא הוגדרה מעולם כמלחמה. הסדרה שבוחנת את האירועים המרכזיים בתהליך ההתבוססות בבוץ הלבנוני, עוררה עניין רב בישראל.

העיסוק בפצעים לאומיים תופס מקום נרחב בתרבות הישראלית. השנה בלט העיסוק בשנות השהייה בלבנון ובהעלמתן מהזיכרון הלאומי הרשמי

חודשים ספורים לפני שידור הסדרה, בדצמבר 2019 ראה אור ספרו של העיתונאי חיים הר-זהב "לבנון: המלחמה האבודה". הספר עוסק בתיאור השהות הצבאית בלבנון מנקודת מבטם של הלוחמים, כמו גם בתנועת המחאה נגד המלחמה. כמו הסדרה, גם הספר של הר-זהב קובל על העלמת המלחמה מהזיכרון הרשמי, ובעיקר על הסירוב להכיר בשנות הלחימה הארוכות כמלחמה. במקביל ליצירות הדוקומנטריות העוסקות במלחמה, נפתחה בפייסבוק קבוצה פעילה שגדלה במהירות בשם "סיפורים מלבנון – מה שקרה במוצבים". את הקבוצה הקים הבמאי והיוצר אייל שחר, ויש בה כמעט 36,000 חברים, כולם חיילים שלחמו בלבנון. באמצעות הפייסבוק הם חולקים רגעים מן העבר, תיאורי גבורה וגאווה, אך גם רגעים קשים של אימה ופוסט טראומה. בהמשך לשיח הציבורי הודיע שר הביטחון היוצא, נפתלי בנט על הקמת צוות מיוחד שיבחן הענקת אות מיוחד ללוחמים בלבנון.

לבנון הייתה כר פורה ליצירה ישראלית. כך "ואלס עם באשיר" (ארי פולמן, 2008) ו"לבנון" (שמוליק מעוז, 2009) שעוסקים במלחמת לבנון הראשונה. בשני הסרטים מוצע מבע קולנועי ייחודי המחדד את עוצמת הטראומה של הלוחמים והקושי הנמשך לספר את הסיפור. פולמן שילב קטעי אנימציה בסרט עלילתי דוקומנטרי, ולמעשה, כלל הזיכרונות מלבנון מובאים בסרט כקטעי אנימציה. בראיון[1] אמר כי ללא האנימציה לא היה מסוגל ליצור את הסרט או לעסוק בפצע הלבנוני. אצל מעוז, רוב הסרט (מלבד סצנות הפתיחה והסיום) מצולם מתוך הטנק. הוא מתאר את מה שקורה לצוות הלוחמים, ומראות החוץ משתקפים מבעד לכוונת הראייה של התותחן. זו כמובן בחירה אמנותית המבטאת את הקלסטרופוביה, הלחץ והטראומה שחווה הבמאי. יצירה בולטת נוספת הנסמכת על חווית לבנון היא הספר "אם יש גן עדן" מאת רון לשם (2005), שעוסק בחודשים האחרונים של השהות הישראלית בלבנון, ומתאר את חיי הלוחמים היושבים במוצב הבופור ועסוקים בשאלה מי יהיה ההרוג האחרון בלבנון. סרטו של יוסי סידר, "הבופור" (2008), שהוא עיבוד קולנועי של הספר, מתאר את האווירה הקלסטרופובית במוצב המבודד.

העיסוק בטראומות ובפצעים לאומים תופס מקום נרחב בתרבות הישראלית. הסרט "ימים נוראים" (בבימוי ירון זילברמן), שיצא לאקרנים השנה, עוסק ברצח יצחק רבין.[2] הסרט מתאר את האירועים שקדמו לרצח מנקודת מבטו של הרוצח, יגאל עמיר. הסרט התקבל באהדה יחסית, וזכה בפרס אופיר לסרט עלילתי 2019. יצירה נוספת שבחרה לעסוק בטראומה היא סדרת הטלוויזיה "הנערים" (2019), מאת חגי לוי, יוסף סידר ותאופיק אבו ואיל (הפקה משותפת של קשת אינטרנשיונל ו-HBO). הסדרה נפתחת באירוע חטיפת הנערים הישראלים, גיל-עד שער, נפתלי פרנקל ואיל

יפרח בקיץ 2014 (תחילת האירועים שהובילו למבצע צוק איתן בעזה), אך מתמקדת בפרשת החטיפה והרצח של מוחמד אבו חדיר, נער ערבי שמותו תוכנן כנקמה על רצח הנערים היהודים.

לעומת יצירות קודמות שהוזכרו כאן, תהליך ההתקבלות של "הנערים" בישראל היה מורכב. הסדרה גונתה מימין ומשמאל. ראש הממשלה, בנימין נתניהו, כינה אותה בדף הפייסבוק שלו סדרה אנטישמית, ומבקרים שונים מהשמאל טענו כי היא סלחנית מידי ביחסה לרוצחים היהודים ואינה מתארת את הסבל הפלסטיני.[3] שם הסדרה, "הנערים", עורר זעם בקרב צופים שסברו כי הסדרה תעסוק בחטיפה וברצח של שלושת הנערים. העובדה שהסדרה נעשתה בשיתוף עם רשת HBO ושווקה בארה"ב עוררה שאלות. היו שטענו כי הצופה הזר אינו יכול להבין את מורכבות הסכסוך, וכי על כן הסדרה משחקת לידיהם של שונאי ישראל.

הסדרה זכתה להערכת השופטים בטקס האקדמיה לטלוויזיה, ול-14 פרסים, כולל פרס הסדרה הטובה ביותר. השחקנים הערבים, רובא בלאל- עספור וג'וני ערביד, החרימו את הטקס, משום שנערך ביום העצמאות של ישראל (שהם מציינים כיום "הנכבה", האסון הפלסטיני). בלאל-עספור אף סירבה לקבל את הפרס וגינתה את האירוע.

לינדברג וטראמפ

יצירה טלוויזיונית חשובה ששודרה ב-HBO היא הסדרה "הקנוניה נגד אמריקה". עיבוד לספרו המפורסם של הסופר היהודי המנוח פיליפ רות. הסדרה הופקה על ידי דיוויד סימון, אחד מיוצרי הטלוויזיה החשובים בעולם ויהודי בעצמו. הסיפור מסופר מנקודת מבטה של משפחת לוין מניו ג'רזי, המעוצבת בצלמה של משפחת רות', והרומן מתאר עולם בדיוני שבו הטייס צ'ארלס לינדברג, שהזדהה עם התנועה הנאצית בשנות ה-40, נבחר לכהן כנשיא ארה"ב, במקומו של פרנקלין רוזוולט. בעקבות הבחירה ארה"ב הופכת לאנטישמית ופשיסטית.

הסדרה כמו הספר, זכתה לשבחים. בראיונות שונים הדגיש סימון את הקשר בין המאורעות הבדיונים שתיאר רות לבין מה שמתרחש בארה"ב כיום (עלייה באנטישמיות ושנאת הזרים). סימון אף השווה בין טראמפ ובין דמותו של לינדברג בספר ובסדרה, השוואה שיהודים אמריקאים רבים מקבלים. עם זאת, בשיח היהודי ישנם גם קולות אחרים. בהרצאה של פרופ' רות וייס על ליברליזם ואנטישמיות, היא ציירה את השיח הזה כאנטי ציוני ואנטי ישראלי.[4] ויס דחתה את ההשוואה שערך סימון, שבעיניה היא אמירה פוליטית שגויה ומטעה. לטעמה, ההתמקדות בטראמפ ובתנועות ימין שגויה, והסכנה האמתית ליהודים באה מהשמאל הליברלי, שפועל לדה לגיטימציה של ישראל והציונות.

סדרה בולטת נוספת העוסקת ביהודים בארה"ב היא "המורדת" (מריה שרדר, 2020). הפקה ראשונה של נטפליקס ביידיש. הסדרה מבוססת על סיפורה האמתי של דבורה פלדמן,[5] שגדלה בחסידות סאטמר בוויליאמסבורג ברוקלין וברחה ממנה.

הסדרה, בכיכובה של שירה האס הישראלית, ועם קאסט שחקנים ישראלי גדול, צולמה בניו יורק ובברלין ומתארת את הקשיים בהינתקות מקהילה חרדית סגורה. יש לה כמובן גם הקשר פמיניסטי, המתכתב עם סדרה אחרת, "מיס אמריקה", המתארת את מאבקן של פמיניסטיות, רובן יהודיות, בארה"ב של שנות ה-70 (על סדרה זו, ראו עמוד 151).

התגובות על המורדת היו מגוונות. בעיקר מעניינות אלה שבאות מתוך העולם החרדי, כמו זו של רחל פרייר, שופטת חרדית מברוקלין[6]. פרייר קבעה כי הסדרה מעוותת את המציאות החרדית, בדגש על חיי אישות, לעומת המצב בפועל. תגובתה דומה למקרים קודמים שבהם הגיבו מנהיגים חרדים ליצירות העוסקות

בקהילה מבחוץ[7]. יוצאת דופן, בהתקבלותה בעולם החרדי היא הסדרה, "שטיסל". סדרה זו הציגה דמויות של נשים חרדיות חזקות ודעתניות, אך לא כללה תכנים מיניים בוטים, ותיארה ביתר אהדה התנהלות אנושית יומיומית בחיי החרדים. כמובן, שכל השוואה של שתי הסדרות חוטאת לשוני הרב בין הקהילות המתוארות בהן, סאטמר בווילאמסבורג לעומת שכונת גאולה בירושלים.

תחנות תרבות יהודיות 2020

מחלוקת: וודי אלן

השנה ראה אור ספרו האוטוביוגרפי של וודי אלן, "אפרופו כלום" (Apropos of Nothing). הוצאת הספר היא אירוע חשוב, הן על רקע מעמדו של אלן כתסריטאי, במאי וקומיקאי רב כישרונות, והן בשל המחלוקת שעוררה. אלן בן ה- 85 תרם רבות לקולנוע האמריקאי והעולמי, כמו גם ליצירה היהודית האמריקאית, והספר מתאר אבני דרך בקריירה המפוארת שלו. במקביל, חלק ניכר ממנו הוא כתב הגנה, שבו מבקש אלן להוכיח את חפותו כנגד האשמתו בתקיפה מינית של בתו, דילן, בשנת 1992. בשל פרשה זו, ובעקבות מחאה חריפה של עובדים, נסוגה ההוצאה לאור האשט ברגע האחרון מהכוונה להוציא את הספר. הוא ראה אור בהוצאה אחרת, ארקייד. בספר מבקש אלן להוכיח את חפותו, אבל במאבק הציבורי והמקצועי הרוח נוטה נגדו. אלן אינו יכול להפיץ עוד את סרטיו בארה"ב ובאוניברסיטאות רבות בוטלו קורסים על יצירתו. במובן זה, הספר והמחאה בניסיון למנוע את פרסומו, ממחישים את עוצמתה של מהפכת Me Too בארה"ב.

געגוע: סיפור

השנה עלתה על במת תיאטרון "גשר" בישראל ההצגה "הנודדים", מאת המחזאית היהודית האמריקאית, אנה זינגלר. ההצגה מספרת שני סיפורים מקבילים, על קורותיהם של שני זוגות מניו יורק. הזוג הראשון, אייב וסופי, סופרים יהודים אמריקאים, חילונים. הזוג השני, שמולי ואסתר, חרדים מקהילת סאטמר שבניו יורק, אשר נישאים בשידוך. במהרה מתבררים הקשרים העמוקים בין שני הזוגות, שהופכים במידה לתמונת ראי אלה של אלה.

דרך הסיפורים האישים של הגיבורים, מבקש המחזה לפענח את מהות המושג געגוע. הוא מאמץ תפיסה שלפיה היהדות היא סוג של געגוע, במובן של חסך עמוק ובלתי ניתן לריפוי. הדים לתפיסה זו רווחים ביצירות של סופרים יהודים אמריקאים מדורות קודמים כמו דלמור שוורץ, סול בלו ופיליפ רות כמו גם באלה של סופרים עכשוויים, כמו ג'ונתן ספרן פויר וניקול קראוס. תפיסת היהדות כגעגוע קשורה לחיים בגולה ולכמיהה העמוקה לירושלים. היהדות ישראלית, שעוצבה במרחב הישראלי, אינה כרוכה עוד בגעגוע למקום רחוק. לכן, המחזה מאפשר לצופה הישראלי לפגוש עמדה יהודית תרבותית אחרת.

יזכור:
קירק דאגלס

השחקן היהודי האמריקאי קירק דאגלס מת בחודש פברואר השנה בביתו בבוורלי הילס והוא בן מאה ושלוש (1916–2020). דאגלס היה מהשחקנים המוכרים והמצליחים בהוליווד, ושיחק בעשרות סרטים בקרירה מרשימה שהחלה בשנות הארבעים. כשחקן היה מועמד שלוש פעמים לאוסקר וזכה בפרס בשנת 1996 ובפרס גלובוס הזהב למפעל חיים בשנת 1968. הוא שיחק בסרטים קלאסיים כמו "ספרטקוס" (1960) והתאווה לחיים" (1956) וכן בסרטים שעסקו בישראל, כמו להטוטן (1953) והטל צל ענק (1966), שבו גילם את דמותו של דוד מרכוס, האלוף הראשון בצה"ל וקולונל בצבא ארה"ב, שבא לישראל לסייע במלחמת העצמאות ונהרג בשוגג בידי חייל זוטר. דאגלס נחשב לאוהד נלהב של מדינת ישראל ונהג לתרום בקביעות למוסדות ומפעלים שונים בארץ. בטקס גלובוס הזהב בשנה שעברה, שבו זכה בנו, מייקל דאגלס, בפרס השחקן הטוב ביותר (על משחקו ב"שיטת קומינסקי"), הקדיש הבן את הפרס לאביו והכריז ביידיש, "ALTE KOKERS RULE", "גברים זקנים שולטים".

הערות

1. ראו ראיון עם ארי פולמן בתכנית "גם כן תרבות", אצל גואל פינטו, 24.5).
2. מעניין כי רון לשם היה גם בין הכותבים של התסריט הזה
3. ראו למשל את הביקורת של קובי ניב, הארץ, "הנערים היא יצירת מופת של שקר נורא" 20.10.19
4. Ruth, Wisse, Can Liberals confront Anti-Semitism? 31/03/20, Tikvah Fund
5. הסדרה התבססה על ספרה האוטוביוגרפי "המורדת: מחצר סאטמר אל החופש", זב"מ 2013.
6. ניצן קידר, ערוץ 7, 8.5.20, https://www.inn.co.il/News/News.aspx/436549
7. ראו תגובות בקרב הקהילה החרדית לסרט "שאהבה נפשי", "Disobedience" (2017), המבוסס על רומן מאת נעמי אולדרמן, כמו גם לרומנים מאת יהודית רותם, נעמי רגן ועוד.

22 תלמוד לעומת קבלה

דת, תיאולוגיה, היסטוריה, פילוסופיה וסוציולוגיה

מה צריך להיות אופיה של תרבות יהודית דתית מודרנית? האם עליה להיות מרוכזת במקורות הנורמטיביים המסורתיים של התלמוד וההלכה, או שמא עליה לתת מקום, או אף להתמקד במקורות לא הלכתיים כגון אגדה וקבלה, ואף בזרמים נוגדי נורמות הלכתיות? יתכן שהאחרונים רלבנטיים יותר לחברה החילונית בת זמננו.

סיום הש"ס – דף יומי

באוגוסט 2020 הלך לעולמו הרב עדין אבן ישראל שטיינזלץ בגיל 83. שטיינזלץ, חתן פרס ישראל, נודע ברבים בעיקר בשל החידוש שהכניס בדמותו של "תלמוד שטיינזלץ", תרגום מודרני לעברית של כל כרכי התלמוד הבבלי. מעבר לחידוש התלמוד, הרב שטיינזלץ חיבר גם ספרים על הקבלה, סיפורי חסידים, וכן פירוש לספרי התנ"ך ולמשנה.

שטיינזלץ היה מודאג מרמת האוריינות היהודית של האוכלוסייה היהודית בישראל, ולכן יזם את הפירוש ואת הפרסום – בדפוס ובמדיה דיגיטלית – שהנגישו את התלמוד לציבור הרחב. בנוסף לתרגום לעברית, מהדורת שטיינזלץ, שקמו לה ממשיכים רבים, כוללת מרכיבים נוספים להנגשת החומר, כמו הערות הסבר על דמויות היסטוריות שונות, צמחים, חפצים ובעלי חיים המופיעים בטקסט התלמודי.

תלמודו של שטיינזלץ מילא תפקיד בהרחבת מעגלי הלומדים בקהילות מסורתיות ודתיות, המגלות חיוניות רבה בעשורים האחרונים. ב-4 בינואר 2020 צוין בישראל ובתפוצות סיום הש"ס ה-13 של משתתפי פרויקט "הדף היומי". את הפרויקט יזמו הרבנים מאיר שפירא ומשה מנחם-מנדל ספיבק מפולין בשנת 1923. במסגרתו נלמד דף (שני עמודים) של התלמוד הבבלי מדי יום, לפי סדר המסכתות. כל משתתפי הפרויקט לומדים אותו דף כל יום, ולאחר שבע וחצי שנים הם מסיימים ללמוד את כל 2,711 דפי התלמוד.

השנים האחרונות היו עדות להשתתפות גדלה והולכת בפרויקט, גם במספר המשתתפים וגם בתפוצתם הגיאוגרפית. דומה שכמעט בכל קהילה יהודית יש כיום קבוצת לימוד של "הדף היומי" (בישראל, ארה"ב, אירופה, אמריקה הלטינית, אוסטרליה ודרום אפריקה). אין ספק שחידושים טכנולוגיים תרמו לכך רבות. בזכותם, התלמוד נגיש כיום לאוכלוסיות גדולות יותר מאשר בעבר. תלמוד Artscroll Schottenstein, עם הפירוש הידידותי למשתמש (שלמעשה הוא הרחבה וניסוח מחדש של פירוש רש"י הקלאסי), הכולל הערות ומראי מקום מאירי עיניים, נפוץ ונגיש באנגלית ובעברית. בנוסף על כך, האינטרנט שופע כיתות לימוד ופודקאסטים של "הדף היומי" כמעט בכל שפה ובכל רמה של למדנות תלמודית, בנוסף לשיעורים המתקיימים כמעט בכל קהילה, בשעת בוקר מוקדמת או מאוחר בלילה.

וכך, מה שבעבר היה אירוע אזוטרי למדי, הפך להמוני. 92 אלף איש השתתפו בטקס סיום הש"ס שנערך בחסות אגודת ישראל העולמית באצטדיון "מט לייף" בניו ג'רזי, ואירועים דומים התקיימו גם במרכז הכנסים בירושלים ובמקומות אחרים בישראל.

מאז תקופתם של חז"ל שאפה התרבות היהודית לאידיאל של גישה שווה לממלכת הקודש, במיוחד זו של כתבי הקודש והידע הדתי. היא לא הגבילה את ידיעת התורה לקבוצה מיוחסת, כמו הכוהנים. להפך - היהדות ראתה בידע את נחלתו של כל יהודי: "מורשה קהילת יעקב" (דברים ל"ג, ד'). כמעט כל חידוש טכנולוגי, לדוגמה הדפוס, נוצל לשירותו של אידיאל זה. כיום, לא זו בלבד שהאידיאל זה מקודם באמצעות חידושי טכנולוגיה והוצאה לאור, אלא שהוא מצטלב עם מגמות חברתיות ותרבותיות אחרות של זמננו.

במגזר החרדי, חשיבותו הגדלה והולכת של "הדף היומי" מסמנת את מעברם של החרדים מחברה של עילית מצומצמת לחברה של המונים. בעשורים קודמים, כאשר החרדים היוו קבוצה קטנה, לימוד "הדף היומי" נתקל ביחס של זלזול בישיבות העילית כגון חברון, פוניבז', מיר ו-בריסק. האידיאל היה ניתוח ברמה אינטלקטואלית גבוהה, מופשט ומקורי של נושאים תלמודיים והלכתיים קשים להבנה, בעיקר בדיני נזיקין וקורבנות. ה"דף היומי", שעניינו קריאה והבנה של דפי טקסט, נחשב כמיועד ל"בעלי בתים", לא לתלמידי חכמים, איש לא היה מעלה על דעתו לערוך ללימוד זה חגיגה פומבית.

אולם, ככל שהחברה החרדית גדלה במספר, היא נזקקה לאידיאל תרבותי שיתאים לאוכלוסייה גדולה. בהדרגה אימץ העולם החרדי את "הדף היומי" כאידיאל תרבותי לאוכלוסייתו המתרבה. במקביל, החל לחגוג פרויקט זה עם סיום התלמוד, כשהוא משתמש בחגיגה זו כחלון ראווה להפגנות עוצמה חברתית, תרבותית ופוליטית.

במגזרים הציוני-דתי והאורתודוכסי המודרני, "הדף היומי" מייצג מגמה הפוכה. בעוד שבעולם החרדי לימוד הדף מייצג הנמכה של רף הלימוד, בעולם הציוני-דתי הוא מייצג הגבהה שלו. לעולם הציוני-דתי, ובמיוחד לבני הנוער, יש קושי בלימוד התלמוד. חרף השעות הרבות המוקדשות ללמידת תלמוד בבית הספר היסודי, ועוד יותר - בתיכון, בני נוער ציונים-דתיים אינם אוהבים את לימוד התלמוד, ובאופן כללי אינם מצטיינים בו. בני נוער אלה נחשפים לתרבות המערבית, ואינם יוצרים בקלות זיקה לדיונים מסובכים בנושאים הרחוקים מעולמם האישי. עבורם, שיעורים בדף היומי, הכוללים גם שימוש בסרטונים ופודקסטים, שמטרתם להעביר מידע רב בדרך יעילה וידידותית למשתמש ככל האפשר, מספקים "הזדמנות שנייה" ללימוד התלמוד ולהערכתו.

לנגישות חדשה זו לטקסט התלמודי משמעות מיוחדת לנשים, שבעבר הודרו מלימוד התלמוד. בעשורים האחרונים, אידיאל הנגישות השווה לידע חצה את גבול ההפרדה המגדרית. פירושה של נגישות חדשה זו הוא כי נשים, שמעולם לא למדו תלמוד, יכולות להשתתף בשיעורים, בין בנוכחות פיזית ובין בנוכחות מקוונת, וללמוד דף אחר דף, עד שתסיימנה את התלמוד כולו. משקיפים רבים סבורים כי לתמורה זו עשויות להיות תוצאות מפתיעות. נשים מביאות ללימוד התלמוד חוויות, פרספקטיבות וידע חדשים. וכניסתן למרחב הלימוד מעלה אפשרות שעצם לימוד התלמוד כבר לא ישוב להיות כפי שהיה בעבר.

גרשום שלום, יעקב פרנק

התלמוד מייצג תרבות יהודית דתית מסורתית. אולם החיים היהודיים כיום אינם מאוד מסורתיים וגם לא מאוד דתיים. אחד הקולות המקוריים בניתוח מגמה זו היה גרשום שלום (1897-1982), פרופסור למיסטיקה יהודית באוניברסיטה העברית, ירושלים. העניין בשלום

התחדש השנה, לרגל התרגום לעברית של הביוגרפיה שלו, גרשום שלום, מאת דוד ביאלה.[1] הביוגרפיה זכתה לביקורות נרחבות בעיתונים "הארץ" ו"מקור ראשון", משני הצדדים של הספקטרום הפוליטי-דתי.

ביאלה, המכיר בשליטתו של שלום בניתוח הפילולוגי וההיסטורי המדוקדק, שם את הדגש על חזונו של שלום בנוגע להיסטוריה היהודית ומקומה של האידיאולוגיה הציונית. שלום לא היה רק פרופסור למיסטיקה יהודית, כי אם גם מייסדה, יש מאין, של דיסציפלינה אקדמית חדשה. ומפעלו זה קשור לחזונו בדבר "היסטוריַית-נגד" יהודית.

באמצעות ספרים ומאמרים רבים ומשפיעים, ארג שלום נרטיב שהציב את שורשיה של המודרניות היהודית בחוכמה האזוטרית של הקבלה שהתפתחה בספרד בימי הביניים. המיתוס הקבליסטי של גלות השכינה בין כוחות האופל הצביע על כך שניתן להציל ולגאול את ההיבטים המקודשים של החולין, ואפילו של הרוע. רעיון זה, שקיבל ביטוי נרחב בספר הזוהר, פותח במשך מאות שנים. הוא פותח במיוחד בתורת הקבלה של האר"י הקדוש (ר' יצחק לוריא), שתיאר את תהליך הריפוי והתיקון של "ניצוצותיה הקדושים" של השכינה כתהליך של גאולה. לפי שלום, רעיון זה "התפוצץ" לבסוף בתנועה השבתאית, דווקא לאחר שמשיח השקר שבתי צבי התאסלם בשנת 1666. שבתי צבי, ובמיוחד הנוהים אחריו ויורשיו, שהבולט בהם היה יעקב פרנק (1726-1791, פולין), פיתחו תיאולוגיה שעל פיה הפרת ההלכה נמצאת ברמה רוחנית גבוהה יותר מאשר הציות להלכה, וכי הפרה זו היא שתקרב את הגאולה.

טענתו הנועזת והשנויה במחלוקת של שלום הייתה כי השתחררות מיסטית זו מעול ההלכה היא אחד היסודות לנאורות היהודית וליהדות החילונית המודרנית. על פי "היסטוריית הנגד" של שלום, היהדות המסורתית האותנטית איננה כוללת רק את התלמוד ואת ההלכה, כי אם גם את הקבלה, שענפים מסוימים שלה שללו את ההלכה. בהסתמכו על טיעון זה, קבע כי המודרניות היהודית איננה רק תוצאה של כוחות מערביים חיצוניים, כי אם גם התפתחות טבעית מתוך המסורת היהודית האותנטית. תקוותו של שלום היתה כי הציונות ומדינת ישראל יטפחו תרבות יהודית אותנטית זו שאיננה מבוססת על ההלכה.

בנוסף לביוגרפיה של שלום, גם רומן פולני חשוב, *ספרי יעקב*, מאת זוכת פרס נובל, אולגה טוקארצ'וק, שתורגם לאחרונה לעברית, סוקר את התנועה הפרנקיסטית בפולין ובמרכז אירופה במאה ה-18. הספר משקיף במבט רחב על התפתחות התנועה הפרנקיסטית בסביבה שבה פועלים פרנקיסטים, רבנים המתנגדים להם, הכנסייה הקתולית והאצולה הפולנית, ועוסק בטענותיהם של הפרנקיסטים, תקוותיהם לאמנציפציה והקשר של הפרנקיזם למודרניות הפולנית והיהודית הצומחת באותה תקופה.

כפי שמצביעות גם הביקורות בעיתונים, שלום ומחקרו עדיין רלבנטיים לתרבות ולפוליטיקה הישראלית, בכמה וכמה רמות. ראשית, בתקופה של ויכוחים עזים על לימוד התרבות והמסורת היהודית בבתי הספר הציבוריים, והאשמות הנוגעות ל"הדתה" של ילדים ממשפחות חילוניות, חזונו של שלום על תרבות יהודית אותנטית וטבעית שאיננה הלכתית מעלה אפשרויות מעניינות. ואמנם, במסגרת תנועת ההתחדשות היהודית, לקבלה שמור מקום משמעותי. שנית, מושג "היסטוריית הנגד" של שלום מעלה את השאלה על הכוחות "האמתיים" המניעים את ההיסטוריה היהודית. בעת שבישראל מתנהל ויכוח על סיפוח שטחים ביהודה והשומרון, ראוי להיזכר בכך שהאידיאולוגיה שמילאה תפקיד חשוב במאמץ ההתנחלות המקורי - הפילוסופיה הדתית של הראי"ה (הרב אברהם יצחק הכהן קוק) - הינה פרשנות למשיחיות הקבליסטית של האר"י הקדוש. למעשה, ניתן לטעון, בעקבותיו

של שלום, כי הוויכוח האידיאולוגי המפלג את ישראל כיום הוא ביסודו, עם כל השינויים המתבקשים, ויכוח על טבע חזונו של האר"י על התהליך המשיחי ועל הגאולה. על פי אנלוגיה זו, הציונים מהשמאל הם יורשי השבתאים, (שלפי שלום נטלו חלק במהפכת הנאורות ובמהפכה הצרפתית), בעוד שאנשי הימין הם מתנגדיהם האורתודוכסים, הלא פחות משיחיים מיריביהם.

קולות מן התפוצות

רבי אברהם יהושע השל (1907–1972) **וג'ורג' סטיינר** (1929–2020), **אלבר ממי** (1920–2020)

תשומת לב הופנתה במהלך 2019 לשלושה הוגי דעות יהודיים חשובים, אם כי שונים בתכלית זה מזה, מהמאה ה-20 – ר' אברהם יהושע השל ג'ורג' סטיינר, ואלבר ממי. לקורא העברי הוגשה הוצאה מחודשת של "אדם מהלך בעולם: שיחות עם אברהם יהושע השל". ספר זה, שנדפס לראשונה בשנת 1975, נערך על ידי פרופ' פנחס פלאי, ובו ראיונות ושיחות עם השל. בהוצאה החדשה נוספו חיבורים פרי עטם של חוקרים בני זמננו על השל ועל הגותו.

הגות זו יש להבין על רקע החיים האמריקניים והיהודיים-אמריקניים במחצית המאה ה-20 (השל, שנולד בפולין, עבר לגרמניה וממנה היגר לארצות הברית, ב-1938). בעת שאמריקה נהנתה מהצלחה חומרית אדירה, והדת הפכה לעניין של בחירה והגשמה אישית, השל הדגיש כי אלוהים נמצא מחוץ לבני האדם, וכי הוא קורא להם ומעמיד בפניהם תביעות מוסריות ורוחניות. השל הטעים את אופיו הטרנסצנדנטי והבלתי-ניתן להגדרה של האל ואת אופיה של החוויה הדתית, וטען כי כאשר האדם מקיים מצוות ומתנסה בקדושה, הוא נוגע במשהו שהוא מעבר לאנושי. במסגרת זו, התפילה בכוונה עם טלית ותפלין (בשטיבל של חסידי גור באפר ווסט סייד במנהטן) וצעדת זכויות האזרח עם מרטין לותר קינג היו כולם חלק ממארג אחד. השל רלבנטי ליהודים החיים הן בישראל והן בתפוצות. הוא מציב אתגר לבנאליות הרוחנית של החוויה היהודית-אמריקנית, ולישראלים הוא מזכיר את החשיבות שמייחסת היהדות למוסר ולהשקפה אוניברסליסטית.

החוקר והמבקר הספרותי ג'ורג' סטיינר, הלך לעולמו במהלך השנה האחרונה (פברואר 2020), בגיל 90. אף שהיה חילוני, יהדותו מילאה תפקיד מפתח גם בזהותו וגם בכתביו. עבור שטיינר (כמו גם עבור אינטלקטואלים יהודיים בולטים אחרים ממרכז אירופה, כגון חנה ארנדט), היהודי הוא הזר הנצחי, התובע שלמות מוסרית וסדר חברתי אוטופי. שטיינר זיהה את האנטישמיות כמרד "פוליתאיסטי" אינסטינקטיבי נגד תביעות אלה. הוא טען כי השואה וגילויים פוליטיים אחרים של חייתיות במאה ה-20 צמחו על קרקע ההומניזם הספרותי האירופי. "אנו יודעים כי חלק מן האנשים שתכננו וניהלו את אושוויץ חונכו לקרוא את שייקספיר ואת גתה, והמשיכו לעשות זאת." עובדה זו, טען שטיינר, פוגעת בעצם מפעל הקריאה וההוראה של ספרות. מה הטעם בספרות אם אין היא מובילה להתנהגות אנושית ומוסרית, אלא דווקא להתנהגות ברברית?

בהתאם להשקפתו על היהודי כזר הנצחי, שטיינר היה לא-ציוני או אנטי-ציוני. במאמרו המפורסם, "מולדתנו, הטקסט", טען כי הניסיון להקים מקדש פיסי היה שגוי. המולדת היהודית איננה פיסית; הטקסט, המאופיין ב"מוֹבִּיליות טרנסצנדנטית", הוא האסטרגייה הטובה ביותר להישרדות בגלות. שטיינר, שכונה "אחרון היהודים הווינאים", ייצג אופי אינטלקטואלי יהודי מרכז אירופי, שיתכן כי איננו קיים עוד.

אלבר ממי נפטר גם הוא במאי 2020, קרוב לגיל מאה. ממי היה בין ממייסדי התיאוריה הפוסט-קולוניאלית ואחד האינטלקטואלים הצרפתים החשובים של אחר מלחמת העולם השנייה. במסותיו וברומנים שכתב

(במיוחד אלו שנשאו אופי אוטוביוגרפי) בחן וניתח את הזהות של יהודי צפון אפריקה, שעזבו את שמירת המסורת הדתית ואת הגטו, אבל לא התקבלו בצורה מלאה לתוך החברות הערביות במקומות כמו תוניסיה ומרוקו, וגם לא לחברה והתרבות הצרפתית שנחשפו אליה בלימודים בבתי ספר של כי"ח ובאוניברסיטה.

למעשה, ליהודים אלה הייתה זיקה לשלוש זהויות, בלי שיכלו לאמץ אף אחת מהן בצורה מלאה. ממי פיתח גישה הומניסטית מתונה, התומכת גם בציונות ומדינת ישראל וגם בשאיפות הלאומיות של חברות ערביות (כולל הפלסטינאים). עמדות אלה הצליח לבסס כמשתתף מלא בחיים הספרותיים והאינטלקטואליים של צרפת.

התפתחויות ראויות לציון 2020

מחקר: אלוהים

חוקר התנ"ך יאיר זקוביץ מהאוניברסיטה העברית, פרסם בשנת 2019 ספר המוקדש לרעיון האל בתנ"ך: **התנ"ך: מהפכת אלוהים** (ירושלים, מאגנס, 2019). התזה שמציג זקוביץ וחשיבות הספר נוגעות למורכבות הכפולה של רעיון זה: מחד גיסא, האל המונותיאיסטי התנ"כי מהווה מהפכה יסודית נגד התרבות האלילית, הפוליתיאיסטית של המזרח התיכון העתיק. מאידך גיסא, התנ"ך ובני ישראל הקדמונים המשיכו לדבר על האל היחיד, לאפיין אותו ולעבוד אותו במונחים שנלקחו מאותה תרבות פגאנית (עד כדי כך שבמחקר הארכיאולוגי נתגלו כתובות המצמידות ל"יהוה-שומרון" את בת-זוג - אשרה). במרכז הספר עומדת מערכת היחסים בין הייחודיות של עם ישראל ושל דתו, לעומת חברותו של עם זה בהקשר התרבותי, המדיני והדתי לאזור כולו.

מחלוקת: שמאל

נסים מזרחי, פרופסור בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה של אוניברסיטת ת"א, עורר סערה בראיון ארוך שהעניק לעיתון "הארץ" (26.12.19). בראיון זה הצביע על חסרונות "הסוציולוגיה הביקורתית" שלטענתו שלטה באוניברסיטאות הישראליות בשני העשורים האחרונים. גישה זו גורסת כי "ההגמוניה" האשכנזית ניצלה, דיכאה או הִדִירָה באופנים שונים קבוצות כפופות שונות בחברה הישראלית, לדוגמה הפלסטינים, מזרחים ונשים. מזרחי טען כי גישה סוציולוגית זו איננה יכולה להסביר את העובדה הפוליטית והחברתית הבולטת ביותר בחברה הישראלית, דהיינו התמיכה המשמעותית של אוכלוסייה מזרחית במפלגת הליכוד הציונית-ימנית. לפי הגישה הביקורתית, המזרחים, יחד עם הפלסטינים וקבוצות אחרות כמו נשים ולהט"בים, היו אמורים להיות אופוזיציה שמאלית פעילה. אך מזרחי קבע כי עצם הציפיה מוכיחה שהסוציולוגיה הישראלית כלל איננה מבינה את מושא מחקרה. הוא סבור כי האוכלוסייה המזרחית איננה חשה שהשקפות שמאליות משחררות אותה אלא להפך - היא חשה שהן מאיימות עליה. כך, משום שהאוכלוסייה הזאת מרגישה שגישת השמאל האוניברסאלית (אין הבחנה בין ילד בשדרות לבין ילד בעזה) מערערת את ערכי היסוד שלה, של נאמנות טבעית למשפחה ולעם.

היסטוריה: פמיניזם

לאפיונם של היהודים על ידי ג'ורג' סטיינר כזרים נצחיים ניתן ביטוי במיני-סדרה הטלוויזיונית "Mrs. America". הסדרה מתארת מאבק בין נשים פמיניסטיות ושמרניות, בשנות השבעים, על שינוי סעיף בחוקה האמריקנית הנוגע לשוויון מגדרי. בין ארבע המנהיגות הפמיניסטיות הבולטות שתי יהודיות ועוד יהודייה-למחצה: בטי פרידן וחברת בית הנבחרים בלה אבצוג היו בנות לשני הורים יהודיים; הפמיניסטית גלוריה סטיינם, הייתה בת לאב יהודי, שמשפחתו היתה מזוהה ופעילה כיהודית. (הרביעית שירלי צ'יזהולם, הייתה חברת בית הנבחרים שחורה מניו יורק). את האגף השמרני בין הנשים הובילה פיליס שלאפלי, שבמפתיע הצליחה לנצח במאבק נגד התיקון. ברור כי הפמיניסטיות היהודיות מונעות, לפחות חלקית, מתחושת צדק הנטועה בבית הגידול היהודי שלהן. אך ה"זָרוּת" שלהן, המיוצגת על ידי נימוסים רעים וצורמניים (לעומת ההתנהלות האופנתית של שלאפלי), וריחוקן מדפוס ההתנהגות של עקרות-בית מן השורה, היא שהכשילה את יוזמתן.

הערות

1. הוצאת מגנס, ירושלים 2020. הגירסה האנגלית, Gershom Scholem: Master of the Kabbalah הוצא לאור לראשונה במסגרת סדרת "חיים יהודיים" בהוצאת אוניברסיטת ייל, 2018

אודות המכון למדיניות העם היהודי

המכון למדיניות העם היהודי (מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ) פועל במתכונת של צוות חשיבה (Think-Tank) ומאוגד כחברה ללא מטרות רווח. באמצעות חשיבה אסטרטגית ותכנון ארוך טווח, ממקד המכון את מאמציו לתרום לשגשוגם של העם היהודי ושל הציביליזציה היהודית. המכון יושב בירושלים, אך מתייחס לכל הקהילות היהודיות ברחבי העולם בראייה גלובאלית.

הפעילות של המכון למדיניות העם היהודי מכוונת מעשה, מדגישה במיוחד את זיהוי החלופות הזמינות, ניתוח של השפעתן על העתיד, והצגת המלצות מדיניות וסדר קדימויות אופרטיבי. לשם כך, מפתח המכון היבטי מדיניות מקצועיים ואסטרטגיים, תוך בחינת הגורמים המרכזיים שמהווים אתגר לעתידו של העם היהודי. במסגרת זו מציג המכון למדיניות העם היהודי בפני מקבלי החלטות ומנהיגים:

- סקירות וניתוחים של מצבים מרכזיים ושל תהליכים דינאמיים;
- "התרעות" בדבר איומים והזדמנויות;
- הערכות על התרחשויות עכשוויות והתפתחויות צפויות;
- חלופות פעולה אסטרטגיות חדשניות;
- ניתוח חלופות לקביעת מדיניות;
- המלצות מדיניות, קביעת סדר יום, ועיצוב תכניות עבודה.

פרסומי המכון למדיניות העם היהודי מתייחסים לשישה תחומים עיקריים הנוגעים לשגשוגו של העם היהודי ולאתגרים הניצבים בפניו: התפתחויות גיאופוליטיות המשפיעות על יהדות העולם; קשרי קהילה; זהות והזדהות; דמוגרפיה; משאבים חומריים; הישגים אינטלקטואליים ותרבותיים. את כל הפרסומים העיקריים של המכון ניתן למצוא באתר האינטרנט שלנו, שכתובתו: WWW.JPPI.ORG.IL

המכון למדיניות העם היהודי נהנה מעצמאות מקצועית מוחלטת. המכון פועל במסגרת מועצת מנהלים, חבר נאמנים ומועצה מקצועית מנחה, בראשות השגרירים סטוארט אייזנשטאט ודניס רוס, לשעבר בעלי תפקידים בכירים ביותר בממשל האמריקאי.

המכון למדיניות העם היהודי
(מיסודה של הסוכנות היהודית לא"י) בע"מ (חל"צ)

www.jppi.org.il

קמפוס גבעת רם, ת.ד. 39156 ירושלים 9139101
info@jppi.org.il
טל: 972-2-5633356 • פקס: 972-2-5635040